

הרב כ. פ. טבורש

רב שכונת שפירא והעובד, ת"א—יפו

מערכת המסים לאור התורה

א

השתלשלות המסים בישראל

ברצות ה' דרכי אומתנו זכינו למה שלא זכו שמונים דורות לפנינו, — למדינה עצמאית וריבונית, הקובעת את סדרי חייה העצמאיים, והמשכללת ומפתחת את מבנה הכלכלי המשקי, ללא זכות התערבות זר וממשל נכרי שהוא. ברוך שהחיינו לזמן הזה.

בארצות הגולה והפזורה, היינו נתונים כמעט בכל התקופות הזמנים תחת מועקה ולחץ מתמיד מצד המושלים, הזדים והעריצים, אשר שתו את דם התמצית יל עמנו, ומיצו את לשד חיינו, על ידי הטלה וסחיטה של מסים ומכסים כבדים, על הנכסים, הרכוש והעבודה שלנו. עלינו נוטל הנטל העיקרי של הוצאות בתי המלכות וצרכי המדינות, ללא כל חשובים עם שאר האוכלוסיא. זה בא לידי בטוי בדברי חז"ל: „אמר ר' הונא, כל המלכיות נקראו על שם אשור, שהיו מאשרין עצמן מישראל“ (ב"ר פט"ז, ד', ובמד"ר פי"ג, ה'). הם מלאו את אוצרותיהם מון אל זן, מתוך עושק מתמיד, בדמות היטלים וגביית מסים שונים מיהודים, וקופות המדינות הורות התעשרו והתאשרו, על חשבון התרוששותן של הקהלות היהודיות בארצותם.

עם הקמת מדינתנו היקרה והתפתחותה, אנו מקיימים „ולקחתם לכם משלכם“. אמנם „מרובים צרכי עמך“, אנו זקוקים לתקציב בעל ממדים גדולים, בהיקף ובהינף גדול, לכסוי ההוצאות של צרכי המדינה לכל ענפיה ושלוחותיה, בשטחי החיים השונים. הסכומים מצטברים לספרות גדולות וענקיות, והמה אמנם מעיקים על התושבים והצבור הרחב. אבל יש הקלה על הלב בהיותנו בטוחים, שההוצאות הללו מיועדות למשק המדינה ולפתוחו, בשבילנו ובשביל הדורות הבאים. מתוך היחס החשדני למדינה, למסיה ולמכסיה שהיינו מורגלים לו במשך התקופה הארוכה של חיי גולה ונכר, יש וגם היום מורגש אצלנו יחס של זלזול במילוי חובתנו זו למדינתנו אנו. לפעמים יש גם הוראת היתר שהמדינה כאילו אין לה זכות להטיל מסים ולחייב את הגרים בה בעל כרחם, לפי מדת התקציב שהממשלה בונה. במחקרנו זה ברצוננו להראות שהשקפת התורה מאשרת את זכות המדינה לחייב את אזרחיה במסים שונים בהתאם לצרכיה. כמו כן נראה את הקו שצריך להנחות את הממשלה בהטלת עול ההוצאות השונות במדה צודקת על אזרחי המדינה. במדה שקו זה נשמר, צריכים אנו להיות מוכנים בלב שלם להטיל עלינו ברצון את המשימה הזאת, של

קבלת עול ההוצאות של המדינה לכל צרכיה, על ידי תשלום המסים השונים, ואשרינו
שהגענו לכך!

ב

המסים בימים קדומים

חובת תשלום המסים והסמכות להטלתם וגבייתם, הן לא רק מצוה לאומית, אשר כל תושב בישראל צריך לקיימה בתור אזרח בן-חורין במדינתנו, מתוך הליכות חיינו המדיניים, אלא יש לה יסוד איתן וקיים בתורת ישראל ולפיה כבר קבועים ועומדים, הסמכויות וההדרכה, בקשר להטלת המסים, לחובת התשלום ולעצם גבייתם, ו"ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא", ושאין לו שורש בהלכה המעשית. הטלת עול הצרכים הציבוריים והמדיניים על כל יחיד ויחיד בהתאם לאפשרויותיו ובהתאם לצרכים, במלים אחרות — תשלום מסים לצורך כסוי הדברים הנחוצים, לצבור ולאומה, ראשיתו נעוצה מומנים קדומים מאד, עם ראשית הנית התרקותנו והיותנו בעולם הגדול, ועם השתלשלות חיינו ההיסטוריים במשך הדורות. זה בא לידי גלוי, בתורה ונביאים וכתובים, ואח"כ בדברי חכמינו ז"ל בשני התלמודים, ובכל הספרות ההלכתית המעונפת והמסונפת במשך הדורות. בראש וראשונה אנו מוצאים זאת כלפי צורך ההחזקה באנשי רוח ומוסדות שבקדושה. כבר אצל האבות הראשונים שלנו, אברהם יצחק ויעקב, אנו מוצאים רשמים ומקורות לתשלום מסים, לשם כסוי צרכים מסוג זה. לדעת הראב"ד (הל' מלכים פ"א ה"א) הפריש אברהם מעשר, ככתוב בתורה (בראשית י"ד כ') — „ויתן לו מעשר מכל“, ז"א אברהם נתן למלכי צדק מלך שלם, מעשר, בתור — מס להחזקתו. יצחק הפריש מעשר, כדברי הרמב"ם (שם בפ"ט מהל' מלכים ה"א) וכן יעקב נאמר „וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך“ (בראשית פ"ח כ"ב). הרי לנו שהאבות הראשונים הפרישו אחוז מסוים מרכושם לצורך דברים שבקדושה. [והנה הב"ח (יור"ד סי' של"א) וכן הט"ז שם (סקל"ב) והש"ך שם, (ס"ק קט"ו) מתלבטים למצוא מקור למעשר עני שנוהג בכספים, וראה ביאור הגר"א יור"ד (ס' רמ"ט סק"ב), שציין מקור למעשר כספים מהירושלמי (פאה — פ"א ה"א) שיליף, שמעשר עני נהוג בכספים, מהפסוק במשלי (ג' ט') „כבד את ה' מהונך, ומראשית כל תבואתך“ והובא במרדכי פ' הגזול, ולפי זה יש כאן מקור נאמן בתורה, שאברהם ויעקב, הנהיגו מעשר מכל. ז"א: מרכוש ומכסף, ולמה לא לומדים מכאן, כמו שהגמרא (כתובות ד' נ' ע"א) לומדת, הא „דהמבזבו אל יבזבו יותר מחומש“ מהאי קרא, דכתיב וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, אשר לפי דברי הגר"א בשנות אליהו (בפ"א מ"א דפאה, ד"ה וגמ"ה), הוא מדאורייתא, ואם יש תוקף לדרשא זו, הרי שיש תוקף ללמוד מכאן על מעשר כספים? ואם אמנם ממעשר שיעיטר יצחק אי אפשר ללמוד, שיתכן שיעשר בתבואות, כפי שנמצא בתורה (בראשית כ"ו י"ב) „ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה'", ופירש"י שם „שאמדה כמה ראויה לעשות, ועשתה על אהת שאמדה מאה, ורבותינו אמרו, אומד זה, למעשרות היה. וראה בכסף משנה (פ"ט ממלכים ה"א), אבל באברהם ויעקב כתוב: „מעשר

מכל, פירוש הדברים, על כל מה שיש ברשותם, הן רכוש והן כסף, א"כ יכולין ללמוד מכאן, שנוהג מעשר כספים. שוב ראיתי ב"תורה תמימה", (דברים י"ד כ"ב סק"מ) שהעיר, על מקור של הספרי, הובא בתוס' (תענית ד' ט' ע"א ד"ה, עשר תעשר) עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה, שנה שנה, אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיה וכל שאר רווחים מנין, ת"ל: את כל, דהוי מצי למימר את תבואתך, מאי כל, לרבות רבית ופרקמטיה וכל דבר שמרויח בו, ואמנם מזה מתחזקת גם הערתנו, שהרי שם כתוב מעשר מכל, וזה משמע מכל סוגי הרווחה, כדברי הספרי, והאם נעלמו המקורות הללו מהב"ת, הט"ז והש"ך, וצ"ע, וראה תשובת מהר"ל (ס' נ"א)].

בהיותנו לעם ביציאה ממצרים השתלשל והתרחב תשלום המס כפי שאנו מוצאים בתורה בצורות שונות ובאופנים שונים. מתנות הכהונה, היו מס שישראל נתחייבו בו וניתן לכהנים, תמורת שרותים, ככתוב בתורה: „וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זובחי הזבח, אם שור אם שה, ונתן לכהן, הזרע והלחיים והקיבה“. „ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו, כי בו בחר ה' אלקיך מכל שבטיך, לעמד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים“. (דברים י"ח ג'–ו') ובוה נכללים שאר מתנות כהונה, שהן חובות המוטלות על הציבור להחזיק אלה שתפקידם להתמסר אל הקודש.

וכן מעשר שני ללויים, הרי ניתן להם בתור מס תמורת שרותים ככתוב: „ולבני לוי הנה נתתי, כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבדתם אשר הם עבדים את עבדת אהל מועד“ (במדבר י"ח כ"א) ונשנה עוד הפעם בפרשה זו (פסוק ל"א) „כי שכר הוא לכם חלף עבדתכם באהל מועד“. ושאכן כל עיקר שוה ניתן לכהנים ולויים הוא רק בעד שרות, יכולים לראות בזה שבימי עזרא נקנסו הלויים שלא יקבלו את המעשרות, מפני שלא רצו לעלות לארץ, וכן אנו מוצאים שהכהנים שזלזלו בעבודתם נשללה מהם מתת חלקם במתנות כהונה ובת"ר"מ, ראה חולין (ק"ב ע"ב), כל כהן שאינו מודה בעבודה, אין לו חלק בכהונה שנאמר המקריב את דם השלמים ואת החלב מבני אהרן לו תהיה, שוק הימין למנה (ויקרא ז' ל"ג) יעו"ש, והבן.

ואל תשיבני, שהרי בעצם הפרשת חלה ותרומה ומעשרות באה להוציא את התבואה מאיסור טבל, שכן על זה יש לציין את חידושו הידוע של הנוביי (תנינא, יור"ד סי' כ"א) שבתרומה וחלה יש שני דברים: א) הפרשה ז"א: להתיר את התבואה ואת העיסה מאיסור טבל, ב) נתינה. לתת לכהנים את חלקם (ואם כי, שהנוביי בתשובה הנ"ל, מדבר רק על חלה ותרומה, אנו יכולים להעמיס את הטעם הזה, גם על מעשרות) ודבר זה מסתבר, שהרי יש גם, כאמור לעיל, סוג של מעשר כספים, שבו יש רק ענין של נתינה, והענין הזה של נתינה הרי כמוהו כמס חובה של תושבי הארץ.

[כסמוכין להגדרה זו, ישמשו דברי הכתוב: „מסת נדבת ידך אשר תתן“ (דברים ט"ו, י'), הוה אומר: לשון מס, כדברי הרשב"ם על המקום, שיש מפרשים ככה, ודבר זה מפורש בגמרא (חגיגה ד' ח' ע"א) מסת ידך, מלמד שאדם מביא חיבתו מן החולין, ומאי משמע דהאי מסת לשנא דחולין היא, דכתיב, „וישם המלך אחרושו מס על הארץ“ (אסתר יו"ד א'), הרי דמסת נדבת ידך משמע מס].

הפרשה מהכנסות מיוחדות לדברים שבקדושה יש לראות גם בחלוקת השלל במלחמה והקדשת חלק ממנו לה'. אף זו באה בתור מס ומכס ככתוב: „שא את ראש מלקוח השבי באדם ובבהמה אתה ואלעזר הכהן, וראשי אבות העדה וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה היוצאים לצבא, ובין כל העדה והרמת מכס לה' מאת אנשי המלחמה היוצאים לצבא, אחד נפש מחמש המאות, מן האדם ומן הבקר ומן החמורים ומן הצאן. ממחציתם תקחו, ונתת לאלעזר הכהן תרומת ה', וממחצית בני ישראל תקח אחד אחו מן החמשים, מן האדם מן הבקר מן החמורים ומן הצאן, מכל הבהמה ונתתה אותם ללויים שמרי משמרת משכן ה' וגו', ולבסוף: „ויהי כל זה התרומה אשר הרימו לה', ששה עשר אלף שבע מאות וחמשים שקל מאת שרי האלפים והמאות, ויביאו אותו אל אהל מועד זכרון לבני ישראל לפני ה'“ (במדבר ל"א כ"ה—נ"ד). אין זו איפוא תרומה רק מרצון טוב אלא היתה זו בצורת מס חובה. נראה לומר שגם ענין ערי מקלט והמגרשים, שהוקצבו ללויים אף הוא תכנון מס, שחויבו ישראל להפריש חלק מן הקרקע לשבת בהם ולשמש ערי מקלט לרוצחים בשוגג. וכל אחד נתן לזה לפי מדת הקרקע שהגיעה לחלקו. ככתוב: „צו את בני ישראל ונתנו ללויים מנחלת אחותם, ערים לשבת, ומגרש לערים סביבתיהם תתנו ללויים, והיו הערים להם לשבת ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכשם ולכל חקייתם, ומגרשי הערים אשר תתנו ללויים, מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, ומדתם מחוץ לעיר את פאת קדמה, אלפים באמה, ואת פאת נגב אלפים באמה, ואת פאת ים אלפים באמה, ואת פאת צפון אלפים באמה, והעיר בתוך, זה יהיה להם מגרשי הערים, ואת הערים אשר תתנו ללויים את שש ערי המקלט אשר תתנו לנס שמה הרוצח, ועליהם תתנו ארבעים ושתים עיר, כל הערים אשר תתנו ללויים ארבעים ושמונה עיר, אתהן ואת מגרשיהן, והערים אשר תתנו מאחות בני ישראל, מאת הרב תרבו, ומאת המעט תמעטו, איש כפי נחלתו אשר ינחלו יתן מעריו ללויים (במדבר ל"ה, ב'—ט').

וכדומה לזה, אנו מוצאים ביחזקאל (מ"ה א'—ג') „ובהפילכם את הארץ בנחלה תרימו תרומה לה', קדש מן הארץ, ארך חמשה ועשרים אלף ארך, ורחב עשרה אלף, קדש הוא בכל גבולה סביב. יהיה מזה אל הקודש וגו', ומן המדה הזאת תמוד אורך חמשה ועשרים אלף, ורחב עשרת אלפים, ובו יהיה המקדש, קדש קדשים וגו'.

וכן הלאה (שם מ"ח ט'—י"ב) „התרומה אשר תרימו חמשה ועשרים אלף ורחב עשרת אלפים, ולא לה' תהיה תרומת הקודש לכהנים צפונה חמשה ועשרים אלף וימה עשרת אלפים וגו', והיתה להם תרומיה מתרומות הארץ, קדש קדשים אל גבול הלויים“, הרי לנו מס מסוג מיוחד, תרומת קרקע ואחווה.

אם עד כה ראינו חובות הרמה מהרכוש לצורך דברים שבקדושה יש לראות שהתורה הביאה בחשבון גם מסים לצורך עזרה סוציאלית — הן מתנות עניים שהתורה מחייבת את בעלי היכול להפריש לטובת העניים אף זה לא בא רק בתור נדבה הבאה מרצון חפשי, אלא זוהי חובה שהתורה הטילה לפי מדת ההכנסה. והרי כך אנו מוצאים כתוב: „מקצה שלש שנים תוציא מעשר תבואתך וגו', ובא הלוי וגו' והגר היתום והאלמנה, — אשר בשעריך ואכלו ושבעו“ (דברים י"ד כ"ח) וכן לקט שכחה ופאה, פרט ועוללות, לעניים. הנאמרים בתורה: „ובקצרכם את

קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך בקצרך ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם" (ויקרא כ"ג כ"ב) „כי תקצר קצירך בשדך, ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו, לגר ליתום ולא למנה יהיה" (דברים כ"ד י"ט—כ"א). והייתי כולל גם את ענין השמיטה, שמלבד מצוותיה האיסוריות, הרי יש בה משום מגמה של מתן עזרה לזקוקים, ככתוב בתורה, „כי תבאו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה' וגו' והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך לעבדך ולאמתך ושכירך ולתושבך הגרים עמך" (ויקרא כ"ה ב'—ז'). וענין הזה מתבטא יפה בתוספתא (שביעית פ"ח) „מי שיש לו פירות שביעית, והגיעה שעת הביעור, מחלק להן לשכניו ולקרוביו וליודעיו, ומוציא ומניח על ביתו ואומר: אחינו בני ישראל, כל מי שצריך ליטול יבוא ויטול".

וכן עצם מצוות צדקה חובה היא ולא רק רשות, שכן אמרה התורה: „כי יהיה בך אביון מאחד אחיד, באחד שעריך בארצך אשר ה' אלקיך נתן לך, לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיד האביון, כי פתח תפתח את ירך לו והעבט תעביטנו די מחסורו אשר יחסר לו וגו' (דברים ט"ו ז'—י"ז). ומצוה זו נאמרה ונשנתה בתורה ובנביאים פעמים הרבה יש בה משום חובה לכל אדם לתרום מכספו ומהוננו בתור חס' למען עזרה לזקוקים. ועד כמה הדבר חובה אפשר לראות ממאמר חז"ל: „ממשכנין וכופין על הצדקה" (ב"ב ח' ע"ב). וכך הם דברי הרמב"ם (בהל' מתנות עניים פ"ט ה"א, ד') „כל עיר שיש בה ישראל, חייבין להעמיד מהם גבאי צדקה, אנשים ידועים ונאמנים שיהיו מחזירין על העם מערב שבת לערב שבת. ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא ראוי ליתן, ודבר הקצוב עליו, והן מחלקין המעות מע"ש לע"ש, ונותנין לכל עני ועני מוונות המספיקין לשבעה ימים, וזוהי הנקרא קופה וכו', ושם (בהלכה ג') מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישאל שאין להן קופה של צדקה וכו', וכן שם (בפרק יו"ד, ה"א) וחייבים אנו להיוהר במצות צדקה יותר מכל מצוות עשה וכו', והמלים „מה שהוא ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו" מדברות בעדן, שזה השתלם ונגבה מכל יחיד, בתור חס' קבוע ויציב.

תשלום מס בצורה קצובה לשם מילוי צרכי קדושה וחול כאחד אנו מוצאים במחצית השקל בשקל הקדש, שנתנה על ידי כל היהודים שוה בשוה: „העשיר לא ירבה והדל לא ימעט ממחצית השקל לתת את תרומת ה' לכפר על נפשותיכם" (שמות ל' ט"ו). וכן כל התרומות לבית המקדש, היוו חס' מיוחד לצורותיו השונות, לצרכי המקדש בנינו ושכלולו. תרומת הלשכה שרכזה את כל ההכנסות, היוותה מעין אוצר האומה, המכסה את ההוצאות של הצרכים וממנה ניווננו ונתכלכלו ענפי טרות שונים השייכים למקדש כאמור בגמרא (כתובות ק"ה, ק"ו ע"א—ע"ב) וירושלמי שקלים (פ"ד ה"ב) כמו פרה ושעיר המשתלח, ולשון של זהירית, כבש פרה, וכבש שעיר המשתלח, ולשון שבין קרניו באין מתרומת הלשכה. כמו כן שולמו מתרומת הלשכה הוצאות משכורות שונות: גזרי גזירות שביירושלים היו נוטלין שכרם תשעים ותשע מנה (בירושלמי הנ"ל, אין המספר תשעים ותשע מנה), מבקרי מומין שביירושלים, וכן המלמדין הלכות שחיטה וקמיצה לכהנים, וכן מגיהי ספרים שביירושלים, היו נוטלין שכרם מתרומת הלשכה, וכן נשים האורגות בפרוכת והמגדלות בניהן לפרה, נוטלות שכרן מתרומת הלשכה, ועוד. שירי הלשכה

נוצלו לצרכי העיר ולתיקון אמת המים, כלומר לצרכי אספקת המים ושאר צרכים מסוג זה.

וכן אנו מוצאים בנחמיה על מס דומה: שלישית השקל, והעמדנו עלינו מצוות לתת עלינו שלישית השקל בשנה, לעבודת בית אלקינו, ללחם המערכת ומנחת התמיד וגו', וכל מלאכת בית אלקינו" (נחמיה י"ד ל"ג—ל"ד) הוא אומר: גביית מס בסכום הנ"ל, לכסוי צרכי המקדש [ולפי דברי התוס' ב"ב ד' ט' ד"ה שנאמר, שמשו הכספים גם לצרכים צבוריים אחרים, אף לצדקה, וכך לשונם שם „ואע"נ דהאי קרא גבי בית אלקינו כתיב, דהיינו בדק הבית, כל שכן צדקה" יעו"ש].

ג

מסים בתקופת המלכים ובישראל בגולה

התרחבות המסים בצורות שונות אנו מוצאים בדברי הנביאים עם קום המלכות בישראל. כן מצינו בדוד מלך ישראל, שהנהיג מס הגלגולת, מלבד ההכנסות המרובות שהיו לו מן השלל הרב במלחמותיו עם האויבים מסביב, שאנו מוצאים (בש"ב ח' י"א) בתעי מלך חמת שנתן לדוד כלי כסף וכלי זהב ונחושת, שהקדיש אותם לה', עם הכסף והזהב אשר הקדיש, ששלל מכל הגוים, אשר כבש, וכן (בש"ב י"ב ל') ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה ככר זהב, ואבן יקרה, ותחי על ראש דוד ושלל העיר הוציא הרבה מאד.

ובימי שלמה, התבטא המס בצורות שונות, בימיו כבר נתארגן גביית המס, וישר מיוחד בשם אדנירם בן עבדיא נמנה על המס (מ"א ד', ו'). ויש לשער שלידו נמנו שנים עשר הנציבים שכלכלו את המלך (שם ז') בכדי לארגן את גביית המסים ואת ההכנסות השונות בכל איזורי הארץ לכלול צרכי המדינה. את סוגי המסים אנו מוצאים במקומות שונים בנביאים. היה מס מיוחד בהשתתפות במסחר הארץ, במשלוח אניות במרכבות וסוסים, כאמור (במלכים א', י' כ"ח—כ"ט) „ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים ומקוה סחרי המלך, יקחו מקוה במחיר, ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף, וסוס בחמשים ומאה, וכן לכל מלכי החתים, ולמלכי ארם בידם יצאו", וכן היו הכנסות ונגבו מסים, מן התיירים והרוכלים העוברים בשיירות דרך עמק יזרעאל, וכן כנראה היה מס מיוחד לבתים, בתי אבות, כפי שמרומז (בש"א, י"ז כ"ה) „ואת בית אביו יעשה חפשי בישראל" וכן נרמז על מס של חציר ומספוא, לסוס ופרד של המלוכה (מ"א י"ח, ה') ועד. ומלבד כל המענקים, התשורות והמנחות שקבל שלמה מאת כל הממלכות, אלה היו מענקים ששמשו להכנסות האוצר, שסייעו ג"כ לכלכל המדינה (שגם כיום במדינתנו לא משוחררים מהם...) כמו שכתוב: „ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד גבול מצרים, מגישים מנחה ועובדים את שלמה כל ימי חייו" (מ"א ה', א.) וכן מלכת שבא, שבאה ירושלימה „בחייל ככר מאד, גמלים נשאים בשמים וזהב רב מאד ואבן יקרה" (שם מ"א י"ב) ועוד.

מס מיוחד נזכר בפעם הראשונה בנ"ך בימי שלמה בשם: מס עובד. מלבד סוגי המסים של גולגולת ועוד, היה זה מס עבודה (אם כי יתכן שהוא רק למי שלא היתה ידו משגת לשלם), ככתוב: „ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש וגו' ויהי לשלמה, שבעים אלף נשא סבל ושמונים אלף חצב בהר, (מ"א ה',

כ"ז, כ"ט). „וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים ואת מגידו ואת גור, ולבסוף כל העם הנותר מן האמורי, החתי הפריזי והיבוסאי, אשר לא מבני ישראל המה, בניהם אשר נותרו אחריהם בארץ אשר לא יכלו בני ישראל להחרימם, ויעלם שלמה לחס עובד עד היום הזה. ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד, כי הם אנשי המלחמה, ועבדיו ושריו ושלישיו ושרי רכבו ופרשיו“.

מזה משמע, שהיו שני סוגי מס עובד, ליהודים ולגוים. היהודים היו עובדים את עבודתם בתור מס, אבל לא היו משועבדים לעבדים ממש, אבל הגוים שנכנעו לישראל, היו כעבדים ממש, שני הסוגים הללו, אנו מוצאים בתורה ובנביאים במקומות שונים. בתורה (בראשית מ"ט י"ד ט"ו) „וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה, ויט שכמו לסבול ויהי לחס עובד“ פרושה, לא כעבד משועבד לגופו, אלא כעבד עברי, ולעומת זה בסוג השני, יש לציין (בדברים כ"י י"ד) „כי תקרב אל עיר להלחם, וקראת אליה לשלום, והיה אם שלום תענך ופתחה לך, והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך לחס ועבדוך“, וכן ביהושע (ט"ז י') „ולא הורישו את הכנעני היושב בגור וישב הכנעני בקרב אפרים עד היום הזה ויהיו למס עובד“. וכן בשופטים (א' כ"ח, ל') „ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס“, וזבולון לא הוריש את יושבי קטרון ואת יושבי נהלל, וישב הכנעני בקרבו ויהיו למס“ (וראה בתוס' חגיגה, ח' ע"א ד"ה וישם אבל יהיו לך למס ועבדוך, וכן ויהי למס עובד, לא מייתי, דהני לאו מעות משתמעין אלא עבדות בעלמא).

אחרי חורבן הבית, אחרי שנתפזרנו בגולה, בתוככי הגוים השונים, והתגבשנו לקהלות קהלות בישראל, נשתלשלה מערכת המסים והתרכזה למלוי שני תפקידים (סודיים: א) לשלם לאוצרות המדינות של מושלים ושליטים אכזרים, בתקופות שונות. שהפילו עלינו את חתימתם, ואכפו עלינו צרות ויסורים, בהטלת מסים כבדים ללא נשא; ב) המס הפנימי של הקהלות, לכלכל צרכי בני הקהלה או בני העיר, על כל ענפיהם. הן עניני בתי הכנסת, רב חזן ושו"ב (ראה אר"ח נ"ג, ועוד) והן סדורים פנימיים בבתים בחצרות, ובשמירה ובנקיון, ועוד (ראה חו"מ ס' קס"ג) על צרכי החנוך, תלמודי תורה וישיבות, ותשמישי קדושה (אר"ח נ"ג—נ"ה). בסמכות הקהלות היה להטיל מסים הללו, ואיש מהן לא נעדר, מלבד העניים ביותר. על זה ישנה ספרות תורנית—הלכתית גדולה וענפה מרושמי התקופות הללו בימי הבינים, ובימי ועד ד' ארצות שנמשכו כמאתים שנים. [הרבה חומר מתקופה זו הצטבר ואוגר בפנקס מיוחד שיצא לאור בירושלים שנת תש"ה ערך ע"י ישראל הלפרן, וכן „פנקס המדינה או פנקס ועד הקהלות הראשיות במדינת ליטא“, קבץ תקנות ופסקים משנת שפ"ג עד שנת תקכ"א בהוצאת „עינות“ ברלין הרפ"ה מלא וגדוש בלקוטי תקנות, כתבים ורשומות השופך אוד על החיים הצבוריים היהודיים מחד, ועל הלכות החיים לפי ההלכה מאידך, ושם בפנקס ועד ד' ארצות יש חומר רב מאד לענינים הנוגעים לנושא שלנו למערכת המסים, וכן יש הרבה חומר בפנקס של יהודי ליטא הנ"ל, אשר יכול לשקף את חיי הקהלות וסדוריהן בתקופה ההיא וכן בעניני מסים. על זה נצטרך להקדיש מאמר מקיף מיוחד, ועוד מועד לחזון]. כמו כן יש חומר בשאלה זו בספרי האחרונים הדנים בדבר חלוקת מסים והטלתם על חברי הקהלות עד חורבנן של הקהלות באירופה ע"י הנאצים, ימח שמם וזכרם.

הסמכות לקביעת מסים והיטלים שונים וגבייתם

סוגי המסים מתחלקים לשנים: (א) מסי המדינה, מה שהממשלה מטילה על האזרחים, לשם כיסוי הצרכים והשירותים הכלליים של המדינה, על פי תקציבה המתאשר בכנסת מדי שנה בשנה. (ב) מסים מוניציפליים, המוטלים ע"י הנהלות העיריות, המושבים ומוסדות מוניציפליים שונים, לשם החזקת השירותים המקומיים לסוגיהם השונים, אשר תקציביהם מתאשרים ע"י המועצות המקומיות, וטעונים גם אישור מיוחד על ידי משרד הפנים.

מן הראוי איפא לברר, מהי הסמכות המשפטית של הטלת מסים שונים על צבור האזרחים, ובאיזה כח ועון, אפשר ורשאי לגבותם גם כשיש צורך לשם כך באמצעי לחץ וכפיה. בדברי חכמינו ז"ל אנו מוצאים יסוד לקביעת צורה של כפיה למסים וגבייתם. כך אנו מוצאים (בב"ב ד' ז' ע"ב, ח' ע"א וע"ב) „כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר, וכן — „ממשכנין על הצדקה, כי הא דרבא אכפיה לר' נתן בר אמי ושקל מיניה ארבע מאות זוזי, הרי כפיה; „ר"נ בר חסדא רמי כרגא ארבנן, רמי מלשון הטלה; „איני עושין שררות על הצבור פחות משנים, בקשר עם גביית הצדקה וחלוקתה, הרי לשון שררה; וכן משמעות הפסוק (בעזרא ז' כ"ד) „מנדה בלוי והלך, לא שליט למרמא עליהם" לשון שלטון. מכל זה משמע שהטלת המסים יסודה בשלטון דרך שררה וכפיה, ואמנם, כדי לחייב אנשים בתשלומי כספים, ולהוציא מהם ממון בעל כרחם, זקוקים באמת לסמכות רחבה ושלטון. ויש איפא לברר, כאמור, מהו הכח והסמכות של המחשלה להטיל מסים שונים על אזרחי הארץ, וכן מהו הכח המשפטי והשלטוני של המוסדות המוניציפליים, להטלת מסים על תושביהם?

ינראה לומר בפשיטות שכח זה יסודו מצד הדין הידוע, שאמר שמואל „דינא דמלכותא דינא, ומקורו בכמה מקומות בש"ס (נדרים ד' כ"ח ע"א, גיטין ד' ז' ע"ב, בב"ב ד' נ"ג ע"ב, וב"ק ד' קי"ג ע"א), ולפי פירוש הרשב"ם (בב"ב ד' נ"ד שם) ד"ה: והאמר שמואל, דינא דמלכותא דינא, וז"ל: „כל מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי מלכים, שרגילים להנהיג במלכותם, דינא הוא, שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם, חוק המלך ומשפטיו, והלכך דין גמור הוא, ואין למחזיק בממון הבידור עפי חוק המלך משום גזל". וכן הוא בתשובות מהר"ם מרוטנברג (סי' ק"ו דפוס פראג) שחיוב מסים הוא מצד „דינא דמלכותא דינא, וכן מפורש ברמב"ם (הל' מלכים פ"ד ה"א) וז"ל: „רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו, או לצורך המלחמות וקוצב לו מכס, ואסור להבריח מן המכס" וכו'; ולידי בטוי ברור ביותר בא בדבריו (בפ"ה מהל' גזילה ה"א—י"ב) באומרו: „שדין המלך דין הוא, ולא עוד אלא שהוא עובר המבריח ממכס זה, מפני שהוא גזול מנת המלך. בין שהיה המלך עכ"ם בין שהיה מלך ישראל". ומדבריו נשמע: (א) שיסוד המסים והמכס הוא מכח „דינא דמלכותא דינא" (ב) ש„דינא דמלכותא דינא" הוא, בין במלכי עכ"ם ובין במלכי ישראל, וכן דעת הטוש"ע (חור"מ סי' שס"ט) וכן דעת הרשב"א בתרא (סי' קל"ד).

ובעקבות תפיסתו הידועה של מרן הגאון הגרא"י קוק זצ"ל, בספרו „משפט

כהן" (ס' קמ"ד) וז"ל: „נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה, הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה, וביחוד נראה, שגם כל שופט שקם בישראל, דין מלך יש לו, לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל, ואפילו בענינים פרטיים. אבל כשנתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, עפ"י דעת הקהל ידעת ב"ד, ודאי עומד הוא במקום מלך, לענין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכלל“.

אם כן איפא לפי זה, המוסד העליון שלנו: הכנסת, שהיא נבחרת מצד כל העם כולו או רובה, הרי דין מלך יש לה, ובאפשרותה, יכלתה ותוקפה לחוקק חוק של הטלת מסים שונים על אזרחי הארץ, ויש איפא לממשלה הנבחרת ע"י חברי הכנסת, לחוקק חוק של הטלת מסים שונים על אזרחי הארץ, ולה הסמכות המלאה לביצוע חוק כזה מטעם: „דינא דמלכותא דינא“.

וזהו בנוגע למסי המדינה, אולם עדיין אין לנו בנוגע למסים עירוניים—מוניציפאליים? וצריכים לומר, שהואיל וכל חוקי העיריות ותקציביהן, זקוקים לאישור משרד הפנים, ז"א: הממשלה המרכזית, א"כ שוב גם המסים הנגבים על ידי המוסדות המוניציפאליים, יסודם בכח של הממשלה ואישורה, וחל איפא שוב הדין של „דינא דמלכותא דינא“, ומכח זה יש סמכות להנהלות המוסדות המוניציפאליים, לפעול בעניני מסים ולגבותם מתושביה מכח השליחות של הממשלה המלכות. וזה אולי נרמז ברמב"ם (בפי"א מהל' מלכים ה"ד) המדבר על כל שררות שבישאל, ומוסיף: „אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות“ ז"א: שררות המלכות משתרעת גם על ענינים מוניציפאליים, ועל הבראות להשקות את השדות, כלומר: שענינים מוניציפאליים ג"כ בכללים בשטח המלכותיות ומשימותיה. והבן.

אכן עדיין יש להשיב: הרי אין זה אלא לפי דעת הרמב"ם ודעמיה, שהדין „דינא דמלכותא דינא“, הוא, בין במלכי עכרם ובין במלכי ישראל, אבל לפי דעת הר"ן (נדרים ד' כ"ח ע"א) ד"ה במוכס, שמביא בשם התוס' וז"ל: דוקא במלכי עובדי כוכבים אמרי, „דינא דמלכותא דינא“, מפני שהארץ שלו, ויכול לומר להם, אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל, לא לפי שא"י „כל ישראל שותפים בה“. וראה בחת"ס (ח"מ ס' מ"ד) העימד על דברי הר"ן בענין דימה, ורוצה לחלק בין מנהגים ונימוסים, שגם הר"ן מודה, שאין לחלק בין מלכי ישראל ובין מלכי גויים. והר"ן התכוון רק לעניני נכס וחטים, שמלך עכו"ם בא בכפיה מפני שהארץ שלו, ולא במלך ישראל, שכל הארץ משותפת לכל ישראל. א"כ לפי דברי הר"ן, קשה להעמיס את הטעם של „דינא דמלכותא דינא“ בהטלת המכסים והמסים.

ונראה לומר, שבאמת, לא צריכים לבא בענין זה, בטעמא „דינא דמלכותא דינא“ אלא מתוך טעמא דתקנות ומהנהגות הצבור. יש בו בציבור, כח משפטי אלים, להטלת מכס ומסים כפי הנחוק, בין לצרכי המדינה — ובין לצרכי העיריות, המושבים ועוד. היסוד מונח בטעמא ד„הפקר בית דין הפקר“, ונבחרי הציבור, אם ע"י פה אחד על ידי התושבים, או על ידי רוב מוחלט, מהוים גורם משפטי, וכח ב"ד יפה, ויש להם התוקף הגמור להטיל חיובים, מסים והיטלים שונים מתוך עמדתם זו. מקור הדין ד„הפקר בית דין הפקר“, הוא בשני מקומות בש"ס, ביבמות

(ד' פ"ט ע"ב) ובגיטין (ד' ל"ו ע"ב), ושנינו שם, דאמר ר' יצחק, מניין שהפקר ב"ד היה הפקר, שנאמר וכל אשר לא יבא לשלשת הימים בעצת השרים והזקנים, יהרם כל רכושו, והוא יבדל מקהל הגולה (עזרא יו"ד), ר' אליעזר אמר מהכא, אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן־נון וראשי האבות למטות בני־ישראל (יהושע י"ט), וכי מה ענין ראשים אצל אבות, אלא לומר לך, מה אבות מנחילין בניהם כל מה שירצו, אף ראשים מנחילים בניהם כל מה שירצו.

והנה, אין בדעתנו כאן, להאריך בשני הענינים הללו, „דינא דמלכותא דינא“ והפקר בית דין הפקר“ ולהגדירים לפרטיהם, — רצוננו לנגוע בהם רק לרגל המלאכה אשר לפנינו, בקשר עם מערכת המסים לאור התורה וההלכה, ונדבר בהם עד כמה שנחוץ לעניננו ולברורו, ואחשוב לנכון לחדש בהם דבר, ולאמר דשני הענינים הללו „דינא דמלכותא דינא“ והפקר בית דין הפקר“, אלה הם שני מושגים נפרדים, הן במהותם, תכנם ודיניהם, והן בתקפם ובכח השיפוט והביצוע שלהם.

המושג של „דינא דמלכותא דינא“ הוא — לדעתי — במובן זה, שיש כח מיוחד ביד המלך לעשות כרצונו וכנפשו באזרחי הארץ, ולהשתמש בכח האדם והרכוש שלהם לשם שרותו האישי, ושרות המדינה בכלל. כח זה ניתן לו ע"י התורה, ובה ממילא אינו חורג מדין תורה, אם כי, שעצם מעשיו מלכתחילה יתכן שאינם רצויים מנקודת השקפת התורה.

והילך לשון הרמב"ם (בפרק רביעי ממלכים) „רשות יש למלך, ליתן מס לצרכיו או לצורך המלחמות וקוצב לו מכס, ואסור להבריח את המכס, שיש לו לגזור, שכל מי שיגנוב את המכס ילקח ממונו או יהרג, שנא' ואתם תהיו לו לעבדים וכו', ודיניו בכל אלה הדברים וכיוצא בהן, דין, שכל האמור בפרשת המך, מלך זוכה בו, ישולח בכל גבולי ישראל, ולוקח מן העם הגבורים ואנשי חייל, ועושה מהן חיל למרכבתו ובפרשיו, וכו', וכן לוקח מן בעלי אומניות כל מה שהוא צריך, ועושין לו מלאכתו ונותן שכרן וכו', וכן לוקח מכל גבול ישראל, נשים ופלגשים וכו', אבל ההדיוט אסור בפלגש, אלא מאמה עבריה לבד אחרי היעוד, יכו', וכן כופה את הראוין להיות שרים וממנה אותם, שרי אלפים שרי חמשים וכו', ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו, כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלה וכו', ויש לו מעשר מן הזרעים וכו'“.

דיוק לשונו מורה, שכל אלה הדברים נתנו לו למלך בתור רשות, ואסורים להדיוט — וזכות זאת נתנה לו התורה, לפי מאן דאמר, שכל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו (סנהדרין ד' כ' ע"ב), שהרמב"ם פסק כמותו. אבל עדיין אין באפשרות לומר שדין זה של דינא דמלכותא, הוא דין של משפט התורה המקורי הקבוע והיציב.

ובאמת, ממקומו מוכרע, — מתוך הפלוגתא של התנאים והאמוראים, אם כל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו, או אסור, שר' יוסף אומר מלך מותר בו, ור' יהודה אומר מלך אסור בו, וכן פלוגתת רב ושמואל, דשמואל סובר כר' יוסי — דמותר בו, ורב סבר כר' יהודה — דאסור בו, אנו שומעים זאת, דהרי, מי שסובר שמלך אסור בו, מהאי טעמא הוא, שמעשים אלה לא מזדהים לפעמים עם רוח התורה וחוקותיה, לפיכך גם מלך אסור בהם, ולא נאמרו דברים הללו, אלא ליראם ולפחדם כאמור שם בגמרא הנ"ל, ואף מי שסובר שמלך מותר בו, דעתו, שהתורה

התירה באופן מיוחד, כלפי המלך בתור יוצא מן הכלל. ודינו ויג פרושו: שהדין נסבל ונאשר, ויש לו תוקף של ביצוע, אבל אין כאן דין שלמשפט התורה, מלכתחילה, כשאר המשפטים, וראה במהרש"א (שם) ד"ה: כל האמור בפ' המלך, הכותב: כמו שהיה שמואל שופט אותם בדין תורה, ולא מלך הפורץ גדר לפעמים לדון בדת הנימוסית, הרי שמראה על ההבדל שבין דין-המלך, למשפט הדין והשופט.

והנה באמת, מרא דהאי דינא „דינא דמלכותא דינא“ שמואל, לשיטתו הולך. הסובר — „שכל האמור במלך מותר בו“, ומהאי טעמא דינו דין, שלכך נתנה לו התורה רשות. וכך מתפרש הדבר ב„קריית ספר“ להמב"ט (בפ"ד מהל' גזילה) האומר: הדינא דמלכותא דינא“ וכל האמור בפרשת מלך, מלך זוכה בו בלקיחת אנשים ונשים לצורכו, וכמו שכתוב בפרשת מלך. רואים בזה, שהבין, שכל דין של שמואל „דינא דמלכותא דינא“, נובע מהמקור של פרשת המלך, ושמואל לשיטתו: דכל האמור — בפרשת המלך, מלך מותר בו. [וראה בספר „משפט המלוכה“ לידידי הרב ר' יהודה גרשוני (הל' מלכים פ"ד ה"א)], וכן מרא דמימרא (בשבועות ד' ל"ה ע"ב) „מלכותא דקטלא חד משיאת בעלמא לא מיענשא“ וכו', היוצא מתוך נקודת הדין של „דינא דמלכותא דינא“, הוא שוב שמואל, ההולך בכיוון זה, (וראה בחת"ס חר"מ סי' מ"ד), ופירושו של דין זה: אישור וקיום למעשיו של מלך, שיש לו הזכות בתור יוצא מן הכלל, כאמור, — וזהו המושג הנכון של „דינא דמלכותא דינא“.

לעומת זה, המושג של דין „דהפקר בית דין הפקר“ הוא בעל סמכות גדולה יותר. כאן נתנה התורה להכמי התורה נוסף לסמכות המלאה, לדון ולהורות על פי התורה כפי שיקול דעתם, גם תוקף וחוק להפקיר ממון אם מוצאים לנכון. לא שפסקי דיניהם וביצועם בשטח זה הם כאילו נסבלים, אלא כל מעשיהם נוכח התורה נחשבים, שהתורה מסרה להם כל יפוי הכח הדרוש לדון לפי תבונתם ואפילו לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, כאמור (ביבמות ד' צ' ע"א). וכן אפילו להפקעת קידושין „אפקעינהו רבנן לקידושין“ (שם עמוד ב'). וכן נתונים בידם סדורים שונים כגון: קידוש החדש לפי שיקול דעתם כאמור (בר"ה ד' כ"ה ע"א), „אתם אפילו שוגגים, אתם אפילו מזידים, אתם אפילו מוטעין“, וכן לפי דרשת הספרי (דברים י"ז) על לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל „ואפילו נראים בעיניך על שמאל שהוא ימין, ועל ימין שמאל שמע להם“. וכן „בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה“ (סנהדרין ד' מ"ו ע"ב). ביטוי לסמכותם המיוחדת נמצא בגמרא (הגיגה י"ח ע"א) לענין מלאכה בחול המועד, „הא לא מסרו הכתוב אלא לחכמים, לומר לך איזה יום אסור, ואיזה יום מותר, איזה מלאכה אסורה, ואיזה מלאכה מותרת. וכמו כן נתן להם הכח להפקיר ממון ישראל כרצונם וכפי שיקול דעתם, ולתת למי שירצו, וזה מה שלומדים משני הפסוקים, המובאים לעיל „דהפקר בית דין הפקר“, מ„כל אשר לא יבא לשלשת הימים וגו', יחרם רכושו“, ומ„אלה הנחלות אשר נחלו, אלעזר הכהן ויהושע בן נון“ וכו'. ויש לבי"ד הזכות להחרים ולהפקיר במה ובמי שהם מוצאים לנכון, כמו שלומדים בגמרא (מו"ק ד' ט"ז ע"א), ומלן דמחרמינן, דכתיב אורו ארור, ומנלן דמפקרינן נכסיה, דכתיב וכל אשר לא יבא וגו', יחרם כל רכושו, ומנלן דנצינן ולייטינן, ומחינן ותלישן שיער, ומשבעינן,

דכתיב, וארב עמם ואקללם, ואמרטם ואשביעם, ומגלן דכפתינן ואסרינן ועבדינן הרדפה, דכתיב הן למות, והן לשרושי וכר.

ונמצא לפי זה, שכח ב"ד יפה ואלים יותר מכה „דינא דמלכותא דינא“, שבעוד שבמלך דיניו נסבלים, בב"ד דיניהם מכה התורה באים, וכח התורה לתקנותיהם ולהפקרם.

וכך מצינו לסמכות ב"ד לחעלה מהמלך בזה שהמלך כנע לסנהדרין, למשפט התורה, כאמור בסנהדרין (ד' כ' ע"ב): ואין יוצאין למלחמת הרשות אלא עפ"י ב"ד של שבעים ואחד, ושם (ד' ט"ז ע"ב): מיד יועצין באחיתופל ונמלכין בסנהדרין ושואלין באר"ת. וכן אנו מוצאים בסנהדרין (י"ט ע"א) אצל ינאי המלך, א"ל שמעון בן שטת, ינאי המלך, עמוד על רגליך ויעידו בך, ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד. וידועים דברי הרלב"ג (שמואל א', ח', ד') על כעסו של שמואל הנביא, כששאל ישראל מלך, באומרו: „נתקבצו כל זקני ישראל ובאו אל שמואל הרמתה, ואמרו לו שישים עליהם מלך לשפטם ככל הגוים, והנה טעו בזה, כי ישראל אינם באופן שישפוט להם המלך כפי מה שירצה, כמו הענין במלכי אר"ה, שמיסדים נימוסין לעמם כאשר יעלה על רוחם, לזה אמרה התורה, שאם יאמרו ישראל שישימו עליהם מלך ככל הגוים אשר סביבותיהם, שלא יוכלו לשום עליהם, כי אם מאחייהם, שהם נקשרים לקיים התורה, ועפ"י התורה ינהיגום“, וראה דברים כאלה קולעים, ב„ספר החיים“ לאחי מהר"ל מפראג (ח"ד פ"ח) וז"ל: „ולכך כעס עליהם שמואל על שחרו להם מלך, לפי שרצה השי"ת שיתנהגו ישראל על פי המשפט, והם אמרו להשים עליהם מלך ככל הגוים, אשר דיניהם עושים בחזקה ולא במשפט, וכ"ש מלכיהם“ ע"כ, והבן.

והנה ראיתי בס', „דבר אברהם“ (סימן א' ענף ב') להגאון ר' דובר שפירא ז"ל אב"ד דקובנה, שרוצה לחדש, דהלכה זו „דהפקר ב"ד הפקר“ לא נאמרה לבית דין של ישראל בתור ב"ד, אלא בתור מחשקה, שהרי כתיב השרים והזקנים ומשמעם בתור מלכות, שררה ושלטון, ולפי דברינו, נראה שאין צורך לכל זה. וכי לא מספיקה הסמכות והשררה שנתנה התורה לבי"ד בתור ב"ד, שיהא בידם ובשיקול דעתם לענוש ולהחרים, להפקיע ממון ולהוציא לפועל את פסקי דיניהם מכה ההורמנא השיפוטית בלבד? לשם מה הם זקוקים איפוא לגורם אחר והיא השררה הממשלתית? והרי סמכותם מכה התורה גדולה יותר וחזקה יותר, ותלי תניא בדלא תניא? אתמהא!

לבסוסיתר של הדברים האמורים, יש להצביע על דברי הגמרא (בבא קמא ד' ס' ע"ב) ר' הונא אמר גדישים דשעורים דישאל הוי, דהוי מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה, מהו להציל עצמו בממון חבירו, שלחו לי אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה מלך ואתה פורץ לעשות לו דרך, ואין מוחזק בידו. ורבנן ואיתימא רבה בר מרי אמרו, גדישין דשעורין דישאל הווי, וגדישין דעדשים דפלשתים הווי, וקא מיבעיא להו, מהו ליטול גדישין של שעורין דישאל ליתן לפני בהמתו, על מנת לשלם גדישים של עדשים דפלשתים, שלחו ליה, „חבול ישיב רשע גזילה ישלם“, אעפ"י שגזילה משלם, רשע הוא, אבל אתה מלך אתה, ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחזק בידו. וכר. בשלמא למ"ד למיקלי היינו דכתיב ויתצב

בתוך החלקה ויצילה. אלא למ"ד לאחלוסי, מאי ויצילה? דלא שבק להו לאחלוסי.
ע"כ ועי' רש"י שם.

הרי כאן המושג הברור שאמרנו, שמה שיש כח למלך לעשות בסמכות המלוכה ואסור לשאר בני־אדם לעשות כן כאמור בגמרא הנ"ל — „אתה מלך אתה“, אינו אלא בגדר של „אין מוחין בידו“, פירושו של דבר, שהדין נשאר דין, אלא שנדחה מכללו אצל מלך בחינת די־עבד. ועל כן לא רצה דוד המלך להשתמש בסמכות זו. ונראה, שזהו גם המושג של „דינא דמלכותא דינא“ רק בחינת די־עבד ולא לכתחלה. וע"כ גם מוצאים אנו שהמלך אסור לו ללכת נגד חוקי התורה המפורשים, ואם יוצא חוק נגד חוקי התורה, אין החוק שלו כחוק התורה, ואין לקיימו. וכדברי הרמב"ם (בפ"ג מהל' מלכים ה"ט) „ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצוות שאין שומעין לר'. וידועים דברי הנמוקי יוסף (בנדרים כ"ח ע"א) שהוסיף על דעת הר"ן, שאין אומרים דינא דמלכותא דינא, במלכי ישראל „לפי שמלכי ישראל אינם דנים אלא לפי התורה בלבד“, וכל זה במלך, משא"כ לגבי בית דין, הרי לו נתנה התורה רשות מוחלטת לדון ולהורות ואף לשנות את הדין לפי מדת הצורך. כמו שהבאנו לעיל — דברי הספרי אפילו „אומרים לך על ימין שהוא שמאל“. נמצא שרשות בי"ד ורשות מלך הם דברים שונים. והמושג „הפקר בי"ד הפקר“ הוא עדיף ועליון על המושג „דינא דמלכותא דינא“ וכאמור. (ועל דברי הגמרא בב"ק הנ"ל, העירני ידידי הרב ר' ח. ד. אורבך שליט"א, והנאני מאד).

ה

תקנות צבור מסמכות כח בי"ד

מכיון שכאמור דין הפקר בי"ד הפקר נובע מכח הבלתי מוגבל כמעט, שנמסר לבי"ד לביצוע מעשים ומשימות כפי שיפוטם ושקול דעתם, הרי גם כחו של צבור, תקנותיו ומנהגותיו, הנובע מתוך הדין של „הפקר בי"ד הפקר“, יפה וחזק אף הוא, לעשות תקנות ומנהגות ולסדר סדורים צבוריים, להפקיע ולהוציא ממון, ולחייב בחיובים שונים ותשלום מסים, כפי העולה על רוחו.

מקור תקנות ומנהגות של הצבור והקהל בזה הוא בב"ב (ד' ח' ע"ב) : ורשאינן בני־העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר פועלים ולהסיע על קיצתן. יכן בהרחבה בתוספתא (ב"מ פ"א הי"ב) כופין בני העיר זה את זה, לבנות להם בית הכנסת, לקנות להם ספר תורה ונביאים, ורשאינן בני העיר להתנות על השערים ועל המדות ועל שכר הפועלים, רשאינן לעשות קיצתן, רשאינן בני־העיר לומר, כל מי שיראה אצל פלוני יהא נותן כך וכך, וכל מי שיראה אצל מלכות, יהא נותן כך וכך, כל מי שרצה או שתרעה פרתו בין הזרעים, יהא נותן כך וכך, וכל מי שתרעה בהמה פלונית יהא נותן כך וכך, רשאינן לעשות קיצתן, ורשאינן הצמירין והצבעין לומר, כל מקח שיבא לעיר, נהא כולנו שותפין בו, רשאינן הנחתומין לעשות רגועה ביניהם, רשאינן החמירין לומר, כל מי שימות לו חמור, לעמוד לו חמור אחר, מתה בכוסיא, אין צריכין להעמיד לו חמור, דלא בכוסיא, צריכין להעמיד לו חמור, ואם אמר חנו לי ואני לוקח לעצמי אין שומעין לו, אלא לוקחין ונותנין לו. רשאינן הספנין לומר, כל מי שתאבד ספינתו נעמיד לו ספינה אחרת, אבדה בכוסיא אין צריכין

להעמיד לו, דלא בכוסיא צריכים להעמיד לו, ואם פירש למקום שאין בני-אדם פורשין. אין צריכין להעמיד לו, ע"כ.

וכן בהנהו תרי טבחי, (בב"ב ד' ט') דעבדי ענינא בהדי הדדי, דכל מאן דעביד ביומא דחבריה קרעו למשכני. מכל זה משמע, שהקהל שבאי כוחו הם שבעה טובי העיר, או נציגים במספר אחר, שנבחרו על ידי הקהל, יכולים לפעול כפי דעתם, והפקרם הפקר, ותקנותיהם תקוה, וכמבואר במרדכי בב"ב בשם הר"מ (סי' ת"פ) שטובי העיר היו בעירם למה שהובררו כמו גדולי הדור בכל מקום, כמו שגדולי הדור הפקרו היה הפקר בכל מקום, דמגדר מילתא ותקנתא, כך טובי-העיר היה הפקרם הפקר, דעלייהו סמכו בני העיר. וכל הנסמכים על ידיהם, והובאו דבריו גם בתשו' מימוני (שופטים סי' י'). ושם (סי' תפ"ב) „טובי העיר מתחלה, להנהיג קהלם בכל דבר, אפילו יחיד שבררו, מה שעשה עשוי בתקנת הקהל, „ויפתח בדורו כשמואל בדורו“, ושם עוד: „וכיון שתקנתו וגזירתו קיימת, והפקר ב"ד היה הפקר, בדבר שתקנת צבור הוא, ואם רוב הקהל מסכימים אל גזירת הראשים, היו יכולים מן הדין לכפות המיעוט, וכן במרדכי, (בפ"ב דב"מ) הובא בד"מ (חה"מ סי' ב') בשם תשובת רבנו גרשון, „דכל מי שנתמנה על הצבור, הרי הוא כאביר שבאבירים, „יפתח בדורו כשמואל בדורו“.

והרשב"א מבליט בכמה וכמה מקומות, את כחו של הצבור, בטעמא „דהפקר ב"ד הפקר, וכך לשונו (בתשובה אלף ר"י) „והצבור בב"ד של בני עירם, יכולים להפקיר ממון אם ראו בדבר תקנה לבני עירם, והפקר ב"ד הפקר, מדבר תורה — וכך אמר ביבמות וכן בגיטין, מנין שהפקר ב"ד הפקר, שנאמר כל אשר לא יבוא לשלשת הימים יחרם כל רכושו. ותניא בפ"ק דב"ב, ורשאיין בני העיר להתנות על המדות ועל השערים לשכור פועלים ולהסיע על קיצתן“, וכן (בח"ו סי' ק"ה, ח"ד סי' קפ"ה): „דבר ברור שהצבור, רשאי לגדור ולתקן תקנות ולעשות הסכמות כפי מה שיראו בעיניהם, והרי הוא קיים כדין תורה“, [וכדאי להביא את דברי אחיו של מהר"ל מפראג ז"ל, בספרו „ספר החיים“ (ח"א פ"ב) „שלכך לא התחילה פרשת גדרים עם וידבר ה' אל משה, כדרך שאר הפרשיות, להגיד שאף התקנות שיעשו ראשי בני-ישראל, דרך סייג, לפי צורך השעה, הרי הוא בכלל הדבר אשר צוה ה', יעו"ש, וכדברי הרשב"א הנ"ל שזה ממש, כדין תורה, והבן]. וכן בתשובתו (סי' תשס"ט): „דכל קהל בעירם הוי כסנהדרין בישראל“, עד כדי כך, וכן מביא בסמ"ע (חה"מ סי' ב' סק"כ) בדעת הרשב"א „דכל צבור במקומו כגאונים שתקנו כמה תקנות בישראל“, וראה בב"י (יור"ד סי' רכ"ח) שמביא דעת הרשב"א, שלענין תקנות ומסים, ז' טובי העיר הריהם כאפוסטרופטים, יעו"ש.

וז"ל הרא"ם (תשובה נ"ז), על הא דרשאיין להסיען על קיצתו וכו'. „ומטעם הפקר בכל מקום דמגדר מילתא ותקנתא, כך טובי העיר לאותן התקנות שנזכרו על המדות והשערים ושכר הפועלים כמו גדולי הדור, וכמו שגדולי הדור הפקרו בכל מקום דמגדר מילתא ותקנתא, כך טובי העיר לאותן התקנות שנזכרו כברייתא הפקרו, והם יכולים להחרים לכל מי שימחה בתקנתם לקונסו, ואפילו עומד וצווח ואינו רוצה לכלול עצמו בתקנתם, בין שיהיה יחיד או רבים, מאחר שטובי העיר, שהם במקום גדולי הדור בעירם, אם רוב הקהל הסכימו כן“. וכן ברמ"א (ח"מ סימן ב')

והפקרן הפקר כפי המנהג וכו'. מכל מקום הולכין אחר מנהג העיר, וכל שכן אם קבלום עליהם לכל דבר", ובתשב"ץ (ח"ב סי' ה', וח"ג סי' כ"ד) וז"ל: "שהרי הצבור יכולים להפקיר ממון של כל אחד מבני קהלם, שהפקר בי"ד הפקר, וכו', והרי הוא כאילו כל אחד ואחד קבל על עצמו", וכך דבריו (בח"ד סי' ט"ו) "הסכמת הרבים יפה היא, שאין היחיד יכול לבטלה, שאפילו לכתחלה הרוב כופין את המיעוט עד שיסכימו כולם ומוסיף לבטוף, ומנהג של קהלות תורה היא, ועל כיוצא בזה אמרינו — "מנהג מבטל הלכה" (ירושלמי ב"מ פ"ז ה"א), וכן השיב הרשב"ץ בתשובה ובנו הר"ש ז"ל. וראה ב"נחלת שבעה" (ס' שכ"ט), דזה מה שמנהג מבטל הלכה, מתוך הטעם של הפקר בי"ד הפקר, יעו"ש.

וכן בריב"ש (סי' שכ"ט) מפורש יוצא — דכל התקנות והמנהגות הוא, מטעם הפקר בי"ד הפקר, שכך כותב: "יכולין בני-העיר לעשות ביניהם תקנות וגדרות והסכמות, ולקנוס עליהם מדין תורה וכו', ולפי זה עלה בידינו שהקהל יכולים לקנוס בתקנותיהם כפי אשר יראה בעיניהם וכו', שהדבר שהסכימו עליו בני העיר, הרי הוא כאילו קבלוהו כל אחד על עצמו ונתחייב בו וכו', ולהלן: "אבל כל בי"ד בעירו יכול להפקיע ממון וכ"ש הקהל, ומסיק בזה, מטעם הפקר בי"ד הפקר יעו"ש.

וכל כך גדול כחו של צבור ושל באי-כחו, עד שהמיעוט נכנע להרוב, והוא אינו יכול להתחלק ולהתבדל מתוך הצבור כולו. וביר"ד (סי' רכ"ח סעיף ל"א), קהל שרוצים להתיר הסכמה בחרם, ויש מוחים, הולכים אחר הרוב, שאם הרוב מסכימים להתיר מתירין, ומי שלא הסכים בהתרה, לדידה לא הותר, ואם נתנו רשות לטובי העיר הם במקום הקהל (תשובות הרא"ש כלל ה') ושם (בסעיף ג') "הנשבע שלא לכנס בתקנות הקהל הוי שבועת שוא, ועל כרחו חל עליו תקנת הקהל ואם אינו נוהג כמותם נכשל בחרם תקנתם". וראה שם, בט"ז (ס"ק מ"ב) דזוקא לענין ממון חלה השבועה, והיסוד לזה דברי המהר"מ מרוטנבורג (סי' קס"ה) וז"ל: "יצחק אומר עשרה, כי נשבעו להם נשיאי העדה, מכאן פסק אבי העזרי, הלכה למעשה, שאם טובי העיר עשו תקנה והחרימו חרם, שחייבים כל בני העיר לשמרו, בין שמעו בין לא שמעו החרם, והגידו להם ואמרו נואש, ולא נכנסו בתקנתם ולא בחרמם, אעפ"כ חל עליהם החרם ועליהם לשומרו". והרשב"א (בח"א ב' תשס"ט) "שאינן רשות ביד אדם להסתלק ולפטור עצמו מתקנת הקהל ולומר לא אכנס בתקנות וכו', לפי שהיחידים משועבדים לרוב, וכמו שכל קהלות משועבדות לבי"ד הגדול או לנשיא, כך כל יחיד ויחיד משועבד לצבור שבעיר, ורבנו ירוחם (בנתיב י"ד) מביא גם מתשו' הרשב"א בזה הלשון: "רשאינן בני העיר בהסכמה לגזור גזרות על אנשי עירם, והעובר על גזירתם ועל חרמם, הרי הוא מוחרם, ואם שמו בתקנתם עונש ממון, נתחייב בשניהם, בחרם ובעונש ממון, ואם הרוב הסכימו המיעוט נגרר אחריהם", וכן מביא שם דברי הרמב"ן באגרת החרם שלו, וז"ל: "וכן הדין באנשי העיר, שאם הסכימו כולם או רובם במעמד טובי העיר והחרימו ביניהם שהם רשאים להסיע על קיצתן ולהחרים בדבר וכו', ונמצא העובר על קיצתן מכל אנשי העיר עובר על החרם וכו', וראה בקצה"ח (ס' קס"ג סק"ד) הכותב: "דבהא דנשיאי העדה, ר"ל דטובי העיר, יש להם כת דחרמם חרם, וה"ה דשבועתם שבועה, ואפילו בעל כרחם של בני העיר, יעו"ש. וכן בשו"ת מהר"י קצבי (סימן ט"ז) הכותב: "שמה שנעשה מדעת כל טובי העיר הממונים על עסקי הצבור, הרי הוא

כאילו נעשה מדעת כל אנשי העיר, ובב"ח (ח"מ סי' ב) הביא להלכה כראבי"ה שכתב, שאם אחד מבני העיר מוחה בדבר שרוצים ראשי הקהל לעשות וכו', אם רוב הצבור מסכימים לגזרתם: יכולין לכפות המעט להיות צייתי לתקנתם. דהרוב הוא המכריע, למרות רצון המיעוט. ועל המיעוט תמיד להסכים כדין תורה, דאחרי רבים להטות, וראייתו בעיקר, מהא דאמרינן ואין גזרין גזירה על הצבור אלא א"כ רוב הצבור יכולין לעמוד בה, שנא' במארה אתם נארים, אי איכא גוי כולו, ורובו ככולו, וכן דעת הריב"ש (ס' סי' ב) והמהרש"ם (יו"ד ס' קי"ז). וראה „בשבות יעקב“ (ח"א חיו"ד סי' ע"ד) הכותב: „דכשנתבררו אלו שבעה מדעת הצבור, או עפ"י רובו ככולו, ונתנו להם כח להוסיף או לגרוע בתקנות כפי שיראה להם, ודאי אין שום מוחה בידיהם מעתה, ויכולין לתקן בכל מילי, וכן מסכם גם ב„נחלת שבעה“ (ח"א ס' כ"א אות ט"ז) שתקנות ומנהגות שעושין טובי העיר או בעלי תקנות ומנהגות שעושין טובי העיר, או בעלי תקנות הממונים על כך מפי כל הקהל, ודאי הוי כאילו היה שם דעת כל יחיד ויחיד, מאחר שנתמנו מדעת כל הקהל, וכן הקהל מבטלים דעתייהו לגבייהו, עי"ש. וראה בחת"ס (ח"מ קט"ז) באריכות בענין רוב בקהל, ומסיק, דגם לר"ת דס"ל דאינם יכולים להסיע על קיצתם אלא כשהספימו כולם מראש. מ"מ היינו מדינא, אבל מודה הוא ממנהג דהרוב כופה — היחיד לעשות כמו שהם אומרים. והן הנה דברי הרמ"א בש"ע (ח"מ סי' ב), וז"ל: „וכן נוהגין בכל מקום שטובי העיר בעירן כבי"ד הגדול" יער"ש. ובנדון זה של תקנות יכולנו להוסיף כהנה וכהנה, אולם עינינו נשואות רק לעניני המסים, שעל זה מוקדש המאמר, וראה ברחבה בקונטרס „תיקון העולם“ להגאון מהרש"ם ז"ל (סי' תל"ד סקי"ח) שהביא חבל פוסקים, שהרוב יכול לכוף את המיעוט בעניני מסים.

ועלינו עוד להוסיף ולהעיר בדרך כלל, כי מה שרצו אילו אחרונים להעמיס על הרמב"ם שהבאנו, בנוגע לתקנות הקהל, שזה דוקא לשם גדר מלתא ולעשות סייג לתורה, זה מופרך מעיקרא, מתוך דברי הרמב"ם (בפ"א מהל' ממרים ה"ב) ז"ל: „ואחד דברים שעשאוים סייג לתורה, ולפי מה שהשעה צריכה והן, הגזירות רתקנות והמנהגות, וגם בהלכות סנהדרין הנ"ל (פכ"ד ה"ו) שהבאנו מדגיש הרמב"ם „לגדור פרצות הדת ולחזק הבדק, או לקנוס אלם זה“, מזה משמע גם תקנות אחרות. וראה בשו"ת הרא"ם (ס' נ"ז, ד' קפ"ב טור ב') שמביא מתוך תשובת הרא"ש, וכן מתשובת רש"י, שדעתם, „שהצבור יכול להחרים לכל מה שירצו, אפילו בדברי הרשות דלית בהו מגדר מילתא“ (וראה „דרכי נועם“ ח"מ ס' ל"ח) ו„משא מלך“ (חלק ה' משפט א') וזה ברור.

והנה על יסוד כל האמור, ברור הדבר שהמוסדות הממשלתיים והעירוניים שנבחרו, באופן דמוקרטי, על ידי רוב מובהק של התושבים. הרי הם מהווים גורם מוסמך, ומיפופה"כ חוקי צבורי, ממלכתי ומוניציפלי, להטלת מסים, והיטלים שונים, מתוך מעמדם המשפטי הנובע מהיסוד של „הפקר בי"ד הפקר“. ובאופן זה, ועדות הכספים של הכנסת והמוסדות המוניציפליים, הם בני הסמכה להיות הקובעים המשפטיים לעריכת סוגי המסים ולהטלתם על הצבור כרוב — במיעוט. ואותו הדבר הוא בנוגע לנהוג של הקמת ועדות הערכה ושומא, שמתפקידן להעריך ולשום את הרכוש וכח יכולתן של האזרח בישראל בנוגע לתשלומי המסים, וראה בחת"ס (ח"מ סי' קט"ז) שמתוך תחושה חברתית-צבורית, ראה לנכון, להציע

לבחור תשעה אנשים, שלשה שלשה מכל שכבה צבורית, למען שתהיה ביאות כח מלאה של כל הצבור לקביעת המסים ולהטלתם על הצבור ללא כל אפליה ועיוות הדין. וראה גם בס' „משא חיים“ להגאון ר' חיים פאלאגי ז"ל (מערכות ג' ד' י') המציע דבר דומה „שנמנה ז' ממונים, שלשה מצד הגבירים, שלשה מצד העניים, ואחד ממונה מכריע ביניהם, יעו"ש.

ויש גם להם הכח המשפטי ללא כל הסתייגות להעריך ולשום כשקול דעתם, ולחייב את האזרחים מכת המשפטי: באשר כח הצבור, ובאי כחו שנבחרו על ידי הצבור, תקפס כמו בית דין אשר הפקרו הפקר, והבן.

[והטעם „אשר אמר ידידי, הרה"ג כמהור"ש ישראלי שליט"א, בהערותו ב„התורה והמדינה“ (קבץ א' עמוד נ"ו), דהמקור של כח הצבור וטובי העיר, נשמע ונלמד מעצם הכתובים שהובאו בגמרא (שהבאנו לעיל) לביסוס הדין של הפקר בי"ד הפקר. ואילו בדברי הכתובים אין נזכר בית דין באופן מיוחד, כי הכתוב ביהושע מדבר על „ראשי המטות“, והם נבחרו הצבור, וכן הכתוב בעזרא, כורך יחד וכולל את השרים עם הזקנים וכו', ומסיים: „אע"כ, שהוא מצד סמיכות דעת הצבור, וה"ה שרים וראשי המטות, ומזה למדו שה"ה לטובי העיר לעניני אותה העיר“ וזה מזדהה עם היסוד שקבענו. והרב מהר"י הירשנזון בספרו „מלכי בקודש“ (ח"ג סימן ג') רוצה לומר בדרך דומה, שיש הבדל בין הלימוד מהפסוקים ד„אשר לא יבא“, ו„אלה הנחלות אשר נחלו“ בזה. בפסוק הראשון בעזרא אמור, שהיה שם העם כולו עם עזרא, א"כ כח ההפקר בי"ד בכל הצבור כולו, וע"ז בא ר"א והוסיף לפי הפסוק ביהושע, שלא צריכים לכללא „דהפקר בי"ד הפקר“ את הסכמת כל הצבור, כי די בהסכמת הזקנים לבד, ראשי האבות למטות בניישראל“, וגם זה דבר המתקבל, והכל קולע למטרה אחת, והבן].

1

הציבור בתורת שותפים לגבי הענינים הציבוריים

והנה נוסף להאמור, יכולים, לדעתי, לדון בדבר סמכות הטלת מסים וחייבים שונים, מתורת שותפות. שכל בני העיר המה כשותפים בכל מה ששייך לענינים השיתופיים של צרכי העיר וחלים עליהם גם הדינים של שותפים. ואותו הדבר כלפי רחמשהל מבחינה ארצית-המדינה, שכל אזרחי הארץ הרי הם כשותפים, והממשלה מהוה הגוף הנבחר לנהל את השותפות הישראלית של כל התושבים. [וראה זה פלא, עקרי המסים התרכזו בב"ב בפרק השותפין, וכן בש"ע (ח"מ בהל', „שותפות בקרקע" ס' קס"ג) משמע שישנו קשר בין שותפות לעניני מסים].

ורבים המה המקורות גם להגדרה זו של שותפות בעניני מסים: המרדכי בכתובות (פרק מי שהיה נשוי, הובא ברמ"א ח"מ הל' שותפים ס' קע"ו סעיף כ"ה) אומר: „ובני העיר בענין צרכי העיר הם כשותפים, ואם אחד מהם תבע לאחר, כולן יודעין באותה תביעה, ואינן יכולין לחזור ולטעון“.

וברמ"א (ס' קס"ג סעיף ג') „אם היו רגילין תחלה לתת עפ"י הערכה, יכולין לשנות ולתקן עפ"י השבועה, דהוי כשותפין זה עם זה, שיכולין להשביע אחד על חברו בשבועת השותפין“ (ב"י בשם הרשב"א, ותה"ד ס' שמ"ב) וכן (שם סעיף ו')

„הקהל שותפין זה עם זה במסים הקצובים“ — (בשם תשובות מיימוני דקנין סי' א', ותשובת הרשב"א אלף צ"ט).

וזהו היסוד שקבע מהר"ם ב"ב מרוטנבורג (סי' תתקל"ב), שאין אדם יכול להשתחרר בשום אופן מתשלום מסים, אפילו שמחלו לו, מטעם דהו כשותפין, ואין שותף חולק שלא לדעת חברו, כאמור (בב"ק קט"ז ע"ב), ואם יפטר זה מחלקו הריהו מעמיס את התשלום הזה על חברו [ע"ז עוד ידובר להלן] ו„אין רשות לאחד מן הצבור לפרוש מן הצבור ולהתפשר בפני עצמו“. ומסיים: „כי כל ישראל ערבים זה לזה“, ועוד מביא בתשובתו (סי' תתקי"ח), ע"ד ראובן הפורש מן הצבור, שלא לתת לתוך כיס של צדקה, ושלא לתת עמהם מס וכו', אם נהגו לתת יחד, אינו יכול להפרד מהם, דקיי"ל בפרק הגזול בתרא (ב"ק ד' קט"ז ע"ב) דשותף אינו חולק שלא לדעת חברו, וכה"ג נמי משמע בהמקבל (ב"מ ד' ק"ה) וכו'.

וכן הובא במרדכי שם (ב"ק ד' קט"ז הנ"ל) שיטת רבנו שמחה, שלא שייך מחילה ממסים, לפי בקשת חייב המס, הואיל שיש לו דין שותפין בפרעון המס, ואין שותף חולק שלא לדעת חברו, ובתה"ד (סי' שמ"ג) כתוב מפורש בזה הלשון: „יראה דבני העיר ואנשי הקהל המצורפים יחד בנתינת המסים, יש להן כל דין שותפין, והכי מוכח במרדכי ובאשר"י פרק הגזול בתרא, משום רבנו שמחה, דמדמינן לדין שותף, ובענין השותפין תנן פ' כל הנשבעים וכו', ולכן יכול כל אחד להשביע את חברו בטענת שמא" וכו'. וראה ביש"ש (ב"ק פ"י סי' מ"ה) וז"ל: „והיכא שרגילים בני המדינה והקהלה ליתן מס ביחד, הרי הן כשותפין, ואינן יכולים לחלוק מהן“ וראה ב„בית אברהם“ (מאמר המלך, קוטרס ד') באריכות, ומסיק בזה הלשון: „כללא בדבר, שבאם השר מחל לאחד מבני העיר אחר שנתפשרו בסכום המסים, לא יכולים לפטור בן אדם, מכיון שהוקצב סכום קצוב ובני העיר שותפים, אי אפשר שאחד יפטר מזה, מפני שכל בני־העיר הוי שותפים, ואין שותף יכול להוציא עצמו מן הכלל“, יעו"ש. וראה בנוב"י (תנינא, חו"מ סי' מ') וז"ל „ועל דבר גוף הדבר בעסק המס, בודאי שבעניני המסים הולכין אחר המנהג, וכל מדינה ומדינה משתנית במנהג המס, והמנהג הזה עיקר הלכה, אך אם אין מנהג, פשוט שדין תורה שהם שותפים, ויכולים להשבע זה לזה שבועת השותפים“ ע"כ, וראה בשר"ת מהר"ם שיק (חו"מ סי' י"ט) שכותב בתוך דבריו וז"ל: „והנהגה כל צבור וצבור במקהלות בית ישראל הם כשותפים, ויש לכל אחד ואחד זכות ורשות לכל עניני הצבור כמו שאר שותפים, אבל כדי שלא להיות הדבר, כקדירה דבי שותפי, ויהיה זה מושך לכאן וזה מושך לכאן וכו', ולזאת המנהג וכו', לבחור להם טובי העיר ולהם מסרו זכות שלהם, כדי לעשות כל הדברים“ וכו', יעו"ש.

[וכדאי להעיר ולהוסיף, שיש מפרשים, שהמלה ארנונא פירושה שותפות, לפי הכתוב „כי ארנון גבול מואב, בין מואב ובין האמורי“ (במדבר כ"א י"ג) שארנון גבול משותף, ראה הערוך (ערך ארנון) ויעי' ר"ח (פסחים ד' ו' ע"א), ומאירי (פסחים שם), ועי' ר"ט אלגאוי (הלכות חלה, אות י"ד) שפירש כן גם בדברי הרמב"ם, והיא שותפות שיש למלך בבהמות ובתבואה של בני המדינה (עי' ר"ן נדרים ס"ב ע"ב, בלשון שני) וראה (אנציקלופדיה תלמודית, ערך ארנונא), והיינו, שהמלך והעם ביחד שותפים במסים למען הוצאות המדינה, והמס הזה נקרא בשם זה].

בסיכום הדברים: משלשה טעמים הסמכות של הטלת מסים לסוגיהם:

א) דינא דמלכותא ; ב) תקנות ומנהגות על יסוד של הפקר בית דין הפקר ; ג) מכח שותפות. לפי דברי הר"ן שהו"ל שאין המושג של „דינא דמלכותא דינא“ חל על מלכות ישראל, מתוך שבעצם טבעה היא דימוקרטית, ולא מושלת בכפייה בשררה ובחוק יד, עכ"פ מתוך תקנות הצבור אשר כחם יפה כמו בית דין, לענין זה והפקר בית דין הפקר, יש יסוד תורני חוקי לחוקים המאושרים ע"י הכנסת ע"י נבחרי הצבור והעם. וכן על יסוד שותפות הדדית לזכויות וחובות גם יחד, יש תיקוף לתקנותיהם. ואותו הדבר בנוגע לסמכות העיריות והמוסדות המוניציפליים השונים, ולואי שכך נעריך את מערכת המסים, ואת חובותינו כלפי המדינה והמוסדות המוניציפליים כל הימים...

ויתכן, שלזה נתכוון הר"ן ז"ל — שרוח מלכות ישראל נוסס בו — באמרו שלא כמלך עכו"ם, מלך ומלכות ישראל, ולא כממשלות גוים ידועות, ממשלת ישראל, אצל מלך גוי סמכותו ממה שהארץ שלו, והוא הוא הבעל והשליט עליה, ועל כן שייד בו היסוד של „דינא דמלכותא דינא“, לפי המושג שהגדרנו לעיל. אבל בארץ ישראל, הלא כלנו שותפים בה, וגם למלך יש רק חלק בתור שותף גרידא, ולא בתור בעלות שלו... ולכן איפא, גם המסים, החובות וההיטלים על הצבור, הנועדים לשם כסוי הוצאות וצרכי המדינה המשותפת לכל אזרחיה, צריכים להיות מושתתים על יסוד הזה של שותפות. והוזה מה שמדגיש הר"ן בדבריו הקדושים : „לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפים בה“ ודברי שפתיו ברור מללו, והבן.

ז

לפי ממון ונפשות

בדברנו על הסמכות להטלת מסים לסוגיהם ע"י הממשלה והנהלות העיריות וכו', בכדי לממן ולכסות את ההוצאות של השירותים הממשלתיים והמוניציפליים, יש לעמד על נקודה חשובה, בנוגע לביצוע משימת הטלת המס, שתהיה הולמת ליכולת משלמי המסים מצד אחד, ושתהיה חלוקה צודקת של הטלת המסים, בין השכבות השונות והסקטורים השונים, בתוככי האזרחים תושבי הארץ, הערים והמושבים מצד שני, ובזה צריכים להתיחס בהירות שלא למתוח את החבל יותר מדאי, ולהטיל עומס מסים מה שאין בידי התושבים לשאתם, כמו שמתבטא הריטב"א (הביאו הב"י ביו"ד סי' רמ"ט) לענין צדקה : „כל אחד לפי כחו, ולפום גמלא שיחנא“. וגם יש לעמד על כך, שלא לקפח ולעוול חלק צבור אחד על משנהו, לא לעשות הפליית בין משלמי המסים, אלא כל אחד ישלם כפי המגיע, בהתאם לרוחיו, למעמדו, פרנסתו וכלכלתו. אם יסודות תשלומי המס לא יקבעו לפי קרימנחה זה, הרי זה יהיה עוול מצד אחד, וגם יהיה חשש של גזל, אם לוקחים מסים שלא כפי הערך המגיע, מצד שני.

ויפה הגדיר את זה „בדרכי נועם“ לר' מרדכי הלוי הספרדי (ח"מ ס' נ"ה). שאם מקבלים מסים ממי שאינו חייב, וכן יותר ממה שהוא חייב, הרי זה גזל, וכן מי שמשלם מס משלום מסים שהוא חייב ומתעלם מהם, זה ג"כ גזל יעו"ש, ויסוד הדברים ברמב"ם (בפ"ה הי"ד מהל' גוילה) הקובע הכלל : „כללו של דבר, כל דין שיחוקק אותו המלך לכל, ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו, אינו גזל, וכל שיקח מאיש זה

בלבד שלא כדת הידועה לכל, אלא חמס את זה, הרי זה גזל, בזה קובע הרמב"ם שהפליה בין משלמי המסים יש בזה משום גזל, ושם עוד (בהלכה י"א) מדבר על מס בתור דבר קבוע וקצוב ז"א: לפי המגיע ולפי היכולת של משלם המס, אבל בלי קצבה ומסגרת ידועה, הרי זה שוב גזל. ויסוד הדבר בגמרא (נדרים כ"ח ע"א) „במוכס שאין לו קצבה“.

לפיכך, עמדו גדולי הראשונים והאחרונים, שעם כי, „המנהג מבטל הלכה“, וישנה סמכות מלאה לנבחרים להטלת מסים, כאמור, בכל זאת צריכה להיות הערכת המסים והטלתם קרובות לדין תורה. ודעת מהר"ם בר' ברוך מרוטנבורג, הרי"ף ומהר"א שהובאה בש"ע (ח"מ סי' ב') שאין כח ביד טובי העיר, רק להכריח במה שהוא מנהג מקדם, אבל אינם רשאים לשנות דבר דאיכא פסידא להאי רוחא להאי (וראה נוב"י מהדו"ק חו"מ סי' כ') והמרדכי, פ"ק דב"ב. כתב בשם הר"א כץ על ענין דמס, דמנהג מבטל הלכה וכו', וז"ל: „מ"מ ראוי ונכון לדקדק היטב, אם נוכל להשוות כל המנהגים לדין תורה, ואף אם לא לגמרי, מ"מ עדיף טפי שנמצא סעד יוסמך מדברי חכמים ולאוקמינהו בטעם ובסברא. וראה בס' „משא מלך“ לרבי יוסף בן עזרא ז"ל, אחרי שאסף וקיבץ כל דיני מסים בשבעה חלקים, כתב בחלק נעילת שערים, — וז"ל: „העיקר בדיני המסים אשר קדם לנו זכרוננו, הוא המנהג, ומטעם זה, כל צבור וצבור מתקנים הסכמות וסייגים בכל עת ובכל זמן, כפי מה שמסכימים לתועלת אותו הזמן, אף צריך שהמנהג שיעשוהו יהיה קרוב לדין וכו'. וראה ב„נהלת שבעה“ (סימן כ"ז אות י"ג) דיש לחלק בדין תורה לחוד והלכה להוד. וז"ל דין תורה, ר"ל דין פשוט, שיש לו ראייה מן התורה ודין הלכה היינו מה שלא נתפרש מקורו בתורה רק שחכמינו ז"ל, עשו וקבעו לפי אומד דעתם, כגון: „כמה יהיה בעיר ויהיה כאנשי העיר, י"ב חודש“, דגם ההלכה אין לה עיקר מן התורה, ולכן יכולים לתקן זה נגד הלכה וכו'. מפני שגם הלכה היא באומד הדעת.

ומשום זה, הרי התפקיד המוטל על ועדות הכספים, וועדות ההערכה והשומא אחראי ורציני בהערכת המסים והטלתם על הצבור, שלא יכשלו בספק גזל ועשיית עוול, כאמור, והעיקר היסודי שצריך לשמש לקו בתפקידם, שצריך להיות מס פרוגרסיבי, ישר וצודק בהערכה אוביקטיבית לפי היכולת ובהערכה ישרה של כל האזרחים בהתאם למצבם החמרי, ובהתאם להיקף עסקיהם, רווחיהם, עבודתם ותוצרתם. או אז, יהיו מעשיהם קרובים לדין תורה, נקיים מכל עול, עושק וחשש גזילה. ולפיכך צריכים אנשי ועדות הכספים וחברי ועדות הערכה והשומא — נבחרו הצבור, להיות נאמנים וישרים, בכדי שלא לקפח חלק אחד מהצבור ממשנהו, וללא הפליה כל שהיא, וכמו שכותב הרב שמואל די מדינא בתשובה (ס' תנ"ג) האומר „מכאן יש ללמד כמה אדם צריך להזהר בנכסי הרבים ולהזעיל אותם בכל האפשר ולהיות נקי מה' ומישראל, ויזהר שלא יטה ימין ושמאל מדרך הישרה, ולא ישא פנים לשום אדם“, והכל למען שלא להכשל בחששות וספקות של עושק וגזל משני הצדדים, וכדברי הגאון ז"ל על גמרא (סנהדרין כ"ה ע"ב) ואלו הפסולין, הרועין והגבאין והמוכסין, והני מוכסין המעריכין נושאים פנים למקצתן ומקילין, ולאחרים מכבידים יותר מן הראוי, נקרא גולנים, ע"כ. ודעת הרא"ש בפסקיו הובא בב"י (בחו"מ סי' ל"ד), וברמ"א שם וז"ל הלכך צריכים ליהזר ראשי הקהל דמשימים מס מאומד הדעת על כל אחד ואחד, שלא יכבידו לשונא כדי שלא יפסלו לעדות

ולשבועה, מא"ז, ע"כ. וראה בתש"ו מהרשד"ם (סי' תמ"ב) וז"ל: "למדנו מכאן שמי שפוטר עצמו ומכבד על חבריו בענין המסיב, הרי גולן ופסול יעדות", יעו"ש.

ה

גורמים שונים בחלוקת המסים

ועתה נגש לברר את השיטות בנידון חלוקת המסים לכל אחד לפי ערכו: המקור הוא בגמרא ב"ב (ד' ז' ע"ב) בעא מיניה רבי אלעזר מר' יוחנן, כשהן גובין לפי נפשות גובין, או דלמא לפי שבח ממון גובין, ופירש רבנו גרשון, לפי שבח ממון, מי שהוא לפי שהוא עשיר נותן יותר, או לפי נפשות שבעיר שכולן בשוה. א"ל, לפי ממון גובין, ואלעזר בני קבע בה מסמרות. וברש"י ד"ה קבע, הוזהר לדון כן, ולא תזוז ממנה. איכא דאמרי, בעא מיניה ר"א מר' יוחנן, כשהן גובין לפי קירוב בתים הן גובין, או דילמא לפי ממון גובין, אמר ליה, לפי קירוב בתים הן גובין, ואלעזר בני קבע בה מסמרות, ע"כ.

ומצינו בזה ארבע שיטות: (א) שיטת הר"י הלוי מיגא"ש, המוכאה ברא"ש ובנמוקי יוסף שם, שאין הבדל בין הלישנא קמא ללישנא בתרא, רק הלישנא בתרא באה להוסיף על הלישנא קמא, וז"א: דשבח ממון גובין אותו כפי קירוב בתים, ושני בתים שיש בהם ממון בשוה, — אחד קרוב לחומה ואחד רחוק, הקרוב נותן יותר מן הרחוק, ונותנים עניים קרובים יותר מעניים רחוקים מהחומה, וכן עשירים קרובים יותר מעשירים רחוקים, אבל עשירים רחוקים נותנים יותר מעניים קרובים, ואם יש בית קרוב לחומה ואין בו ממון ואחד רחוק ויש בו ממון, אין גובים מהקרוב כלום, כיון שאין לו על מה לחוש, וכן היא דעת הרשב"א בתשובותיו (אלף צ"א ודעת הראב"ד, מובא בשטמ"ק בב"ב שם). (ב) שיטת הרמב"ם (בהל' שכנים פ"ו ה"ד) האומר: "גובין מאנשי העיר לבנות החומה, גובין לפי קרבת הבתים מן החומה כל הקרוב לחומה נותן יותר, ולפי זה סובר הרמב"ם שהלישנא בתרא בגמרא, חולקת על הלישנא קמא, ולפיה, לא מתחשבין לפי ממון, רק לפי קירוב בתים לחומה, וכל הקרוב יותר לחומה, זקוק לשמירה יותר, ומשלם יותר, וכפי דעת הרב המגיד בפירושו שם יעו"ש. (ג) שיטת הרמ"ה (שם) שיצא לדון בדבר חדש, ומפרש פירוש לגמרי אחר מרש"י ושאר הראשונים, ואומר: "שאין הטעם של קירוב בתים, מפני שהבית הקרוב לחומה, נזקו מצוי יותר, אלא מפני שהבתים החיצוניים הם שגורמים להקף המרובה של החומה, שלפי מרחק הקו מן הטבור יתרבה הקו הסובב אותה, ולפיכך אין חושבים לפי ממון כלל, אלא לפי קירובם להחימה וזיחוקם מהטבור, ובקודם מעריכים את כל הבתים לפי מדתם, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו, ונותן כל אחד לפי חלקו, ואחר כך שמים לפי הקירוב והריחוק, והרמ"ה מאריך מאד בפרטי חשבונות ובמדירות בתשבורת לפי מקרים שונים, של צורת העיר יעו"ש, וראה בס' "חזון איש" (בבא בתרא ד' ז') שיצא זה עתה לאור, שמוסר לנו חשבונות מפירטים בתשבורת, לפי שיטת הרמ"ה בפירושו: "לפי קרוב בתים", יעו"ש. (ד) שיטת רבנו חננאל האומרת, שהולכין תמיד בשומא לפי ממון, ולא בשום שומא אחרת. ובנוגע לענין, לפי נפשות, ישנו הכלל של התוס' והרא"ש (בב"ב שם) דכל

מלתא דלית בה סכנת נפשות. לא אזלי אלא בתר ממון, וכל שיש בה סכנת נפשות אזלינן בתר נפשות, וכן כותב המרדכי פ"ק דב"ב שם (ס' תע"ד ותע"ט).

ט

מתני הולכים לפי נפשות?

לפי ברורנו זה, יוצא לנו, שבדרך כלל נתקבלה הדעה אכנס, שההיטל הוא לפי ממון, אלא שבכל זאת, ישנם מצבים שונים, אשר מחייבים גם חישוב אחר, או לפי נפשות במקום שיש סכנת נפשות, או כל נפש ונפש חייבת להשתתף בהוצאות, או לפי קירוב בתי, — לפי שני הפרושים הנזכרים, או בצורה אחרת. ואי-אפשר לקבוע מסמרים, בפרט אם מערכת המסים לסוגיהם מרוכזת ע"י מנהלה מיוחדת, וצריכים איפא למצא את הדרך לקביעת ההגדרה הנכונה, שתביא בחשבון את שני דרכי החישוב גם יחד, מתוך נקודת-ההשקפה האמורה, שלא יעשה כאן עוול וקיפוח בתשלום המסים. ומתוך גישה זו, מצאו גדולי הראשונים והאחרונים לקיים את שניהם, ולגבות את המסים לפי ההגדרה הממוזגת, גם לפי ממון וגם לפי נפשות, ז"א: חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות. ולהלן נצביע על הרבה חיובים ומקרים כאלה. ומקור למוצא האמור, משמשת סוגיית הגמרא בב"ק (ד' קט"ז ע"ב) ת"ר, שיירא שהיתה מהלכת במדבר ועמד עליה גייס לטורפה, מהשבין לפי ממון, ואין מחשבין לפי נפשות, ואם שכרו תייר ההולך לפנייהם מחשבין אף לפי נפשות, (וכן הוא בתוספתא בב"מ פ"ז) ורש"י בד"ה אף, מפרש, שטעות הדרך במדבר סכנת נפשות היא. ויסוד הדברים מבואר בתשובות הרשב"א (אלף צ"א) הקובע כלל זה, וז"ל: "כי מה שנחלקו בהוצאות שמוציאין להגן עליהם בערב חגם, הריני אימר, שהדין נותן שיפרע לפי ממון ולפי נפשות, — שאותו היום מסתכנין הנפשות והממון, והכל לפי השעה והמקומות" וכו' יעו"ש. וראה בס' "כנסת יחזקאל" (חר"מ סי' פ"ד).

איברא, דבירושלמי (ב"מ פ"ו ה"ד) אין הגירסא בסוגיא זו, אף לפי נפשות, וכך איתא שם, "שיירא שנפל עליה גייס, מחשבין לפי ממון ולא לפי נפשות, שלחו לפנייהם תריי (תייר) מחשבין לפי נפשות". ויתכן שיש נגודי דעות בזה בין הירושלמי והבבלי, דהירושלמי מגדיר באופן חיתך, דבמקום שיש סכנת נפשות ממש הולכין רק לפי נפשות, והבבלי בסוגיא שלנו סובר דאף לפי נפשות ז"א: שגם לפי ממון וגם לפי נפשות. וצע"ב.

י"ד

השימוש המעשי בהטלת מסים

נביא בזה אילו דוגמאות בקביעת סוגי התשלומים, לפי ממון או נפשות, או שניהם ביחד: א) בש"ע חו"מ (ס' קס"ג ס"ג ברמ"א) איתא, וכל מה שעלולין עובדי כוכבים על ישראל אפילו שמדות ואפילו מענין אותם ביסורין, יש אומרים דגובים לפי הממון של ישראל (הרא"ש), ויש חולקין וסבירא להו דכל שיש בו סכנת נפשות. ואפילו רק צווי שלא למכור לחם ליהודים, או אסרו השחיטה וכדומה, גובים לפי

נפשות. ב) התה"ד (ס' שמ"ה) כותב, דעכ"ם הבאים על עיר להרוג, הוי על עסקי נפשות, וגובין מכל אדם, הן איש הן אשה, הן טף, וכן בכל דבר שגובין לפי נפשות, אבל אם באו על עיר שיהיה להם למס עובד, אעפ"י שידוע שבני העיר, לא יעשו, ויעמדו על נפשות, וע"י כך יבואו לידי סכנת נפשות, אקרי עסקי ממון, יעו"ש שהאריך בזה.

ג) לענין שמירה: בתשובות מהר"מ ב"ר ברוך מרוטנבורג (ס' ק"ד) (הובא במרדכי פ"ק דב"ב, וברמ"א חו"מ קס"ג סעיף ג') דאם מתחילה היו שומרי העיר, שומרים לפי הגלגולת, אם דל ואם עשיר, ואח"כ התפשרו עם המושל לתת קצבה לשנה, גובין לפי ממון, אעפ"י שמתחילה הוצרכו לשמור בשוה.

ד) לענין החזקת הוצאות המלך: בספר „שמש צדקה“ (חו"מ סימן ה') כותב, דבהוצאות המלך לצורך מלחמותיו גובין לפי ממון ולא לפי נפשות, וראה בנוב"י (תנינא, חו"מ ס' כ"ב) דגובין חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות, וראה מהרימ"ט (ס' ד').

ה) החזקת אנשים בבתי הסוהר: בתשובות מהור"מ מרטנבורג (ס' ק"ד) אומר, דלהחזיק בתיאכילה לשבויים יהודים ותפוסים בבתי הסוהר, נותנים לפי נפשות.

ו) צרכי קדושה ודת: לענין צרכי קדושה ודת, ישנן דעות שונות. הדעת נותנת אמנם, שהתשלום להחזקתם יהיה לפי נפשות, שהרי זה חובת הגוף ואקרקפתא דגברא מנת. ואמנם, כך משמע מדברי הגהות מיימוניות (בפי"א מהל' תפלה ה"א), לענין עיר שאין בה אלא עשרה, ואחד מהם רוצה לצאת בימים הנוראים, שכופין אותו להשאר או להשיכיר אחר במקומו, וכתב שם, ואם ילך עוד אחד מן הקהל, אלו ב' היוצאים ישכירו אחר במקומן בשותפות, ושניהם יתנו בשיה אפילו אחד עני ואחד עשיר, העשיר לא ירבה והדל לא ימעט, כיון דכל אחד חייב להשלים המנין עני כמו עשיר, וכן הוציא מסקנה זו המג"א (או"ח ס' נ"ה סקט"ז) והמחבר שם בסעיף כ"א דעתו שמשלם חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות, וכך נראה דעת המהרש"ל ביש"ש (ב"ק פ"י ס' כ"ב), האומר, דלצורך מצוה ותורה, מחשבים לפי גלגולת. דמצוה ותורה שוה לכל, בין המרבה ובין הממעט.

אכן דעת המהר"מ פדואה בתשובותיו (ס' מ"ב) והובא בבאר היטב (או"ח ריש ס' ק"ג) דלבנין בית-כנסת גובין חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות, ובמרדכי (פ"ק דב"ב סימנים תע"ח—תע"ט) משמע דבענין קדושה מחשבין לפי ממון, עשיר לפי עושרו, ויחלץ עני לפי עניו, ולפי הכלל הנ"ל, דכל דבר שתלוי בממון ולא בסכנת נפשות אין מחשבין אלא לפי ממון, (חו"מ ס' קס"ג סעיף ג' בסופו) שכר החזן גובין לפי ממון, ובאו"ח (ס' נ"ג סעיף כ"ג) אומר הרמ"א, שחציו לפי ממון וחציו לפי נפשות, וראה שם ב„מחצית השקל“, שמבאר את דברי הרמ"א הנראים כסותרים, ובפתחי תשובה (חו"מ קס"ג קס"ד) שה"ה שנוהגין שגובין שכירות של הרב והחזן והשמש, חצי לפי ממון וחצי לפי נפשות, וראה בנחלת שבעה (ח"א ס' כ"ו) דבענין הש"ץ גובין שני שלישים לפי נפשות ושליש אחד לפי ממון, וראה בחת"ס (חו"מ ס' קנ"ט) בענין הוצאות בית הכנסת, הפוסק, דשליש לפי נפשות, שלישי לפי המקומות, ושליש לפי ממון, ז"א: הערכת ממון נפשות וקירוב בתיים ביחד — ולענין קנין מקום לקברות ולעשיות חומה סביב דלתיים ובריה יגבה חציו

לפי ממון וחציו לפי נפשות. כן דעת בעל „זכרון יוסף“ בתשובותיו (ח"מ סי' ט') וראה עיקרי הד"ט חיר"ד (ס' ל"ה אות מ'). ובפ"ת (ח"מ ס' קס"ג) מביא בשם הצ"צ, שבית חתונות ומקוה טהרה גובין לפי ממון, וכן לענין הוצאות להקים דגל תורה; ראה בתשו' מהר"מ מלובלין (סימן ק"כ), אם לפי ממון או לפי נפשות. ובסיכום הדברים, כותב בספר „נחלת שבעה“ (בסימן הנ"ל), שנהגו לגבות דבר שבקדושה, בפרט שכירות ובנין בית הכנסת, חצי לפי ממון וחצי לפי מספר הנפשות, ומוסיף, שמאחר שהוא מנהג של ישראל, וכתבו כן האחרונים, דאין לך מנהג ותיקון וד"ת גדול מזה, דיש לגבות כל דבר שבקדושה, חצי לפי ממון וחצי לפי ראש הבית, ויש לפסוק ככה, יעו"ש.

וכדאי להצביע על דברי „המדרש והמעשה“, להרב הגאון מקאליש (פ' פקודי), דאפילו למי שאומר שמשלמין לעניני קדושה לפי נפשות, אין זה אלא בעקר המצוה שהיא מוטלת על דל כעשירי, אבל במה שעלה חלק ההידור של אותה מצוה, ודאי דגובין לפי ממון שחובת ההידור בכיסא תליא, ו„כבוד ה' מהונך“ (משלי ג'), וכך הוא להדיא באו"ח (ס' תננ"ח סעיף ט') וז"ל הרמ"א שם: „גובין מעות אתרוג לפי ממון, והדור מצוה מונח טפי על עשירים מעל עניים.“ [דרך אגב, כדאי להזכיר את הרמז שמביא שם מן התורה בנוגע לתשלום לפי נפשות: הרי מחצית השקל, המוטלת על כל נפש מישראל, כל עיקרו היה „שלא יהיה בהם נגף בפקד אותם“ ע"כ השוו בו כעשיר כרש, והדל לא ימעט].

והנה, יסוד דבר זה, בתשובות הרשב"א (ח"ה ס' ט"ו) שנשאל על ש"ץ ושמש הכנסת, אם שוכרים אותם לפי ממון או לפי נפשות, והשיב וז"ל: „מסתברא שורת הדין, אם יקוב הדין את ההר, לפי נפשות הם גובים, דאין אלו באין על עסקי ממון אלא לחובת הגוף וכו', ומ"מ צדדים יש, כגון: אם נמצא ש"ץ אחד ראוי בפחות וש"ץ אחר ביותר לנעימות קולו, בזה יראה כי הולך לפי ממון, וכענין שאמרו (בב"ק ד' ט' ע"ב) להידור מצוה עד שלישי, וזה הענין הוא לפי מה שהוא האדם בעושר, דכתיב „כבוד את ה' מהונך“ וכו'“. וראה בספר „ציץ אליעזר“ (ח"ב סימן כ"ב בסופו) לדידי הרא"י וולדנברג שליט"א, הרוצה ליישב בזה את הסתירה בדברי הרשב"א בענין הש"ץ שבסימן (שפ"א) השיב דלפי ממון. ובח"ה (ס' ט"ו הנ"ל) אומר דלפי נפשות ותירק, דכאן מדברים בש"ץ חשוב ששוכרים אותו בנעימות קילו להידור מצוה, ואז הולכים לפי ממון, יעו"ש. וראה עוד בחת"ס (ח"מ ס' קס"ז).

ויסוד נוסף לסברה יש למצא בדברי רבינו ירוחם בספר מישרים (ח"ג נתיב כ"ט) בשם תשובות רב האי (מובא בב"י או"ח ס' נ"ג) על ענין תשלום הש"ץ אם לפי ממון או לפי נפשות, והעלה, דבאמת לפי שורת הדין והשכל היה צריך להיות לפי נפשות בשוה, כגון מחצית השקל וכו', כי התפילה לפי שהיא כנגד תמידין ומוספין ושאר קרבנות צבור, וכל אלה אינן באות מן הנדבה אלא ממחצית השקל, כמו שיתבאר במס' שקלים, נתחייב בזה, כי שכר החזן שהתפילה נגמרת בשבילו למי שאינו יודע להתפלל וכו', כל זה יש לו להיות לפי נפשות בשוה, אבל לפי ששכר החזן בזמננו, זה אינו בשביל חובת התפלה הצריכה בלבד, אלא שרובו שיתעסק בהם, בהספדות ובקרובות דחופות, ובמועדים וכיוצא בו, מתפארת ההמון, ועוד, כי בתפלות המחויבות לא די להם בחזן שאין קולו ערב, אלא מוסיפין בשכר החזן כשמוצאין אותו יודע נגן בנעימות וכו', ומה שמוסיפין על זה השיעור משכר חזן,

צריך לחלקו לפי ממון, כמו שאר עולי הקהל כי תפארת ונדיבות בכגון אלו הדברים שאינם הכרחיים, הם הולכים אחר המון. וראה בחת"ס (חלק ששי ס' ל"ב) שהעמים סברא זו גם בנוגע לבנין בית כנסת, יעו"ש. וראה עוד ב"משא חיים" (מסים וארנוניות מערכת ח'), יעו"ש.

ז) החזקת הוצאות החנוך, בענין החזקת הוצאות החנוך היתה ג"כ הדעת נוטה לכאורה, שזהו לפי נפשות, שהרי הכל חייבין בחנוך בניהם, אולם דעת הרמ"א בחו"מ (ס' קס"ג סוף סעיף ג') דבמקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תינוקות, שאין אביהו של תינוקות יכול לשכור לבניהם, גובין לפי ממון.

ח) החזקת אספקת המים, בשו"ת צמח צדק (סימן ל"ד) דן על אספקת המים אם הוא לפי ממון או לפי נפשות. ההגיון מחייב לכאורה, שזה ענין נפשות, שהרי זה מיצרך חיוני ביותר לכל נפש ונפש, ויש לדמות זה למה שמביא הרמ"א (בחור"מ ס' קס"ג סוף סעיף ג') שהבאנו לעיל, שאם ציוו שלא למכור לחם ליהודים או אסרו את השחיטה, שגובין לפי נפשות, ובאמת אומר, שאם מתחילים לחפור בארות מים לספק לתושבים גובין לפי נפשות. אבל אם יש כבר מים, רק ממשיכים בצנורות, שיהיו מים יותר לשם הרווחה, הרי זה גובין לפי ממון. ולבסוף מסיק, שיתכן שיש לגבות קצת גם לפי הבתים, מבחינת תועלת הצלת הבתים משריפה, לכן יש לגבות שלשה חלקים לפי הממון וחלק רביעי לפי הבתים, יעו"ש.

ט) מס דירות, לפי דברי הנוב"י בתשובותיו (מהדו"ק חו"מ ס' כ"ב) משמע דמס הדירות גובין לפי נפשות.

י) לענין צדקה, נפסק ביו"ד (ס' ר"ז סעיף ה') שעיקר חיובה הוא לפי הממון. יא) החזקת בתי-דין, ע"ד החזקת בתי הדין, אם גובין המס לפי ממון או נפשות, בספר "בית דינו של שלמה" להגאון רפאל לאנייד ז"ל (קונשטנטינא תקל"ז) הדין בענין זה בהרחבה, ומסיק שהוא לפי ממון ולא לפי נפשות, יעו"ש.

יב) מס הבשר (ג'אביא) — במס מעין זה, שהיה נהוג בתפוצות הגולה וגם בארצנו בימי המנדט, וכן עכשו עם תשלומי השחיטה ושרות בית המטבחים, נתגלעו הילוקי דעות, על עצם המס ועל סיוגו, (בשנת 1890 עבר המס למזון שעד אז "למס הבשר", ראה אנציקלופדיה של גליות, ורשה).

הדבר מובא בהרחבה בס' "משא חיים", להגאון פלאגי, בעובדא שרצו במקומו באיזמיר לבטל את שיטת עריכת המסים, לפי ההערכה המקובלת ולהטיל מס על הבשר, ז"א: לעבור מקבלת מס לפי חישוב הממון והרכוש של התושבים, ולקבל מס מהבשר שזה יצא לפי נפשות, היות שבבשר משתמשים גם השכבות העניות, ואולי עוד במכסה יותר גדולה לפי מספר נפשותיהם המרובות, כ"י, וזה יהיה עימס גדול יותר מדאי על השכבות הללו. הדיון על זה ארוך שם מאד, והגיעו הדברים גם לפני הבי"ד בירושלים והוזכר בזה נמוק שאין לקפח את העניים, בהיות כ"י — לפעמים יפרע העני יותר מהעשיר, שאם יהיה לעני או לבינוני נפשות רבות, יקח בשר יותר מהעשיר, ויפרע יותר ממנו, ומוסיף, "שכל הימים היו מוחזן כשהיו מוסיפים הג'אבילה, והיו אומרים שהוא גול מהעניים". ויצא הפסק, כי אין בידיהם לשנות, ונשאר המנהג הקודם לפי הערכה, כלומר לפי ממון. מכאן איפא שנתקבלה הדעה שמס הבשר במהותו הוא לפי נפשות, וכן דעת החת"ס (חו"מ ס' קי"ז) שמתוך שאלה דומה, שהנהיגו זה חמש שנים, להעריך את כל אחד הערכתו הרגילה, ועכשו התעוררה

התנגדות מצד חלק גדול ואף רובו של הקהל, לעבור למס הבשר, והמעמד הבינוני והעניים צועקים חמס ומתנגדים בהחלט להנהיג שוב את מס הבשר שזה יהיה להם לעומס כספי כבד לבלתי נשא. ופסק החת"ס. שאין לכפות על אלה המסרבים והמערערים, מלהנהיג שוב את הטלת המס על הבשר ותשאר איפא הערכת המסים לפי מחוון.

אולם שונה היא בזה דעתו של הגאון ר' משה טייטלבוים ז"ל בספרו „השיב משה“ (ח"מ סימן צ"ד) הדין שם על מס הג'אבילה על הבשר, ואומר שאין זה לגמרי לפי הסוג של נפשות, שהרי ראשית כל, צרכי הקהלה משתלמין גם ההכנסות אחרות הזורמות על ידי האמידים, א"כ, הרי זה בעיקר חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות. ועוד זאת, שהרי העשיר משתמש בבשר לאכילה יותר מהעני, ובאים אצלו קרובים, מכרים, ידידים ואורחים רבים, שמארחים אותם ללא כל תשלום, גם מאכיל את בני ביתו יותר בהרחבה מאיש מסכן, אם כן הוצאותיו על מס הג'אבילה יותר מרובות משל המעמד הבינוני והעניים. וממילא יוצא שזהו לפי חישוב של חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות, יעו"ש באריכות. אלה המה מקורות בנוגע לסיוג המס לסוגיהם הישונים, ויש עוד להאריך בזה.

יא

תשלום המסים וזכות הכרעה בעניני צבור

שאלת החישוב בתשלום המסים אם לפי ממון או נפשות, גוררת אחריה בעיה מיוחדת כתוצאה מזה שגם היא שרשה בהלכה, בנוגע לחלקו של משלם המס בדעה ובהשפעה בתוככי הקהל והצבור בהוצאות הכספים הנגבים ע"י המסים. יתכן, שאדם הנושא בעול הקהלה והצבור בתשלומים להחזקת עניני הצבור במדה גדולה, לפי מעמדו הכלכלי ורכושו, יש לו זכויות יתר גם בהתחשבות עם דעתו בצבור, וקולו יותר בעלי-משקל ועדיף מאדם אחר, שלא משלם כפי המדה שלו. לפ"ז ממילא תיקטן השפעתו של הבלתי-אמיד והעני, מלחוות דעה בעניני הצבור והקהל. ומשלמי המסים לפי ממון, יהיו ידיהם תמיד על העליונה.

על מדוכה זו ישבו כמה מגדולי הראשונים והאחרונים, למען למצוא מוצא ופתרון גם לבעיה זו. יסוד הדבר בתשובת הרא"ש (כלל ז' תשובה ג') וז"ל: „עוד ילמדנו, קהל שמטילין חרם, אם גם זה תלוי ברוב, אם המרעטין יכולים למחות ואם נלך בתר הרוב אפילו הוא בדבר ממון והעשירים הם המועטים. תשובה, קהל שמטילין חרם, אם הוא על עסקי ממון הולכין אחר רוב הממון, כההיא (בב"ק קט"ז ע"ב) דשיירא המהלכת במדבר ועמד עליה גייס לטורפה, מחשבין לפי ממון, הכא נמי, כיון שההרם הוא לצורך ממון, הולכין אחר רוב ממון, ולא יתכן שרוב נפשות הנותנים מיעוט המס, יגזרו חרם על העשירים כפי דעתם, ע"כ.

יוצא לנו מדברי הרא"ש כפשוטם, שגם בזכות דעה בקהל ובצבור, הולכין אחר המחמוון. שז"א: שהעשיר הנותן ממון יתר, יש לו זכות דעה יתירה בקהל, וכך הבין הרמ"א שמביא את דבריו (בש"ע ח"מ ס' קס"ג סעיף ג').

ואולם המשנה למלך (בפי"ב הי"א מהל' גזילה ואבדה) תמה על הרא"ש, שאיך יתכן, שכל הצבור יהיו כפופים לשני עשירים שפורעים רוב ממון? ובשו"ת

מהרימ"ט (ח"א סי' ס"ט) רוצה לומר, שאין כוונת הרא"ש, דיש ללכת אחרי רוב ממון ממש, שאם היו שנים בקהל שפורעים יותר מכל הקהל, הולכין אחריהם, חלילה, דלעולם בטר רובא אזלינן, ובא רק למעט, אותם שאינם פורעים, או שהם פורעים כסף גולגלתא, ואינם פורעים המס לפי הממון, אלא אינם מכלל הרוב, משום דלא שייכי ביה, אבל אותם שפורעים מס, כולן שוין, העשיר בעשרה, והעני בעניו וכו'. והמשל"מ מסתפק בפירושו זה של המהרי"ט, באומרו שלא משמע כן בדברי הרא"ש, ונשאר בצ"ע. והסמ"ע (בחו"מ סי' קס"ג ס"ק י"ג), מעיר על דבר הרמ"א שהביא את תשובת הרא"ש הנ"ל, "שלא סתם לכתוב בהאי לישנא", ואומר: דלא כתב הרא"ש שהולכין אחר רוב הממון, אלא לענין שאין רוב הקהל האחרים יכולין לגזור סתם שלא מדעתם, אבל לא כתב, שהעשירים המועטין נחשבין כרוב לגזור הרם על רוב הקהל, ומוסיף — "וגם יש לומר, דס"ל, דחשובין כמחצה על מחצה, וצריכים להתפשר יחד בענינים כאלה" ומסיים בצ"ע.

ושם (בסקי"ד) עומד הסמ"ע, על דברי הרמ"א, שרוצה להעמיס שיטה זו בדברי התה"ד (ס' שמ"ד) על חמשה אנשים בעיר אחת ומהן ב' אחין תקיפין ועשירים ורוצים שהם יבררו שנים שיש שייכות להם, שהדין עמהם, וסובר, שאין הכוונה כך בדברי המהרא"י עו"ש, ובעיקר הדבר, הרי קשה להמפרשים להבין את דברי הרא"ש כפשוטם, ללכת אחר הישוב הממון, גם בזכות דעה מכריעה, ואמנם דעת מהר"ם מרוטנבורג המובאה במרדכי (פ"ק דב"ב ס' תפ"ב בהגה, וכן בהגהות ניימוניות, ברמב"ם פי"אמהל' תפלה אות ב') — אחרת בנידון זה, באומרו שיש להושיב כל הקהל שנותנים מס לחוות דעה לצורך העיר ותקנות הקהל, וכל צרכי הקהל יעשו על פיהם. ע"כ הרי, שדעתו שיש לכל יחידי הקהל משלמי המס, זכות דעה שווה בעניני הצבור.

ולשם ברור בהיר יותר מן הראוי לציין על שתי תשובות של ה"צמח צדק" — (הסימנים א' וב') בענין זה, המשמשות יסוד ומסד לקביעת שיטה קבועה בנידון הנ"ל: א) נפלה מחלוקת בין הקהל בעסק קבלת השמש, שהקהל בכלל היו חמשים בעלי בתים, פורעי המס ובתוכם היה אחד מיוחד, שהוא ושני בניו ושני לוקחי בנותיו היו עשירים, ונתנו לסכום ג' חמישיות, והנותרים כלם בכלל, לא נתנו, כי אם שני חמישיות, כגון, אם היו צריכים להוצאות הקהל חמשים זהובים, נתנו אלו חמשה בעלי הבתים שלשים זהובים, וכל הקהל הנותרים שהם ארבעים וחמשה בעלי בתים, לא נתנו כי אם עשרים זהובים, ויש לקהל תקנה בענין קבלת רב וחזן ושמש, וז"ל: "התקנה לקבלת רב וחזן ושמש, יתאספו כל פורעי המס וצריכים להיות בהסכמה אחת, רוב מנין ורוב בנין וכו', ורצונם לומר, רוב בנין היינו רוב ממון, ורוב מנין רוב הבעלי בתים, והנה האישי המיוחד הזה עם בניו ולוקחי בנותיו, לא רצו להסכים על איתו שמש שהיו כל הקהל מרוצים עליו, ומתוך כך נתבטלה הסכמתם, והציעו הקהל דבריהם, לפי שהתקנה היא גזירה שאין הצבור יכולים לעמוד בה, מפני שאלה החמשה בעלי הבתים יש להם לעולם הסכמה אחת, כיון שהם אב ובניו וחתניו, ומכריעים לעולם על כל הקהל, מחמת שהם לבדם נותנים יותר לסכום, מכל הקהל הנותרים, ואין הקהל יכול לקבל רב או חזן או שמש, כי אם לפי דעתם, והם בידם כחומר ביד הַנָּצֵר, ומתוך כך תתקלקל השורה, ואין הקהל יכול לעמוד בזו התקנה יגזירה, והאישי המיוחד השיב, כי התקנה הזאת נעשית על פי גדולי הדור, והיא

כתובה בתקנות המדינה, שכן נוהגין כל הקהלות במקום שמקבלין רב, חזן ושמש. על פי כל פורע המס, ואין לאחר התקנה כלום. והוא ז"ל השיב בתורת פסק, כי התקנה הנ"ל, שצריכים להיות בהסכמה רוב מנין ורוב בנין, הוא תיקון גדול. קרוב לדין שכתב הרא"ש בתשובה כלל ז', כפי שפירש הסמ"ע דבריו, והיינו, שאין ריב הקהל העניים יכולים להכריע על העשירים שהם מיעוט, ואין העשירים המרעטים יכולים להכריע על רוב הקהל העניים, אלא צריכים להיות בהסכמה אחת, רוב הנפשות ורוב הממוץ, היינו העשירים. אמנם לעיקר הדין על מה שהיו מדיינים בענין קבלת השמש וכו', הנה מה שנוהגין שגובין שכירות של הרב וכו', החציה לפי הסכום והחציה לפי הנפשות, הרי כיון שמ"ה בעלי בתים הסכימו על השמש בזה, אעפ"י שאלה חמשה העשירים לא הסכימו עמהם, נמצא בהסכמה אחת רוב מנין ורוב בנין באותן מ"ה בעלי בתים וכו'.

ושם בתשובה ב': רוצים לשנות את המנהג הקדום שכל פורעי המס בוחרים בשמש. וכן הגבאים ועוד, ועתה רוצים מקצת נכבדי העיר לעשות מנהג חדש, שכל עניני צרכי צבור לא יהיו מהיום והלאה על ידי כל פורעי הכס, קטן וגדול שם הוא, כאשר היה עד עתה, אלא על ידי אותם שיש להן מעלה שנותנים מס הרבה, או שיש להם מעלה בתורה, ורוצים לקבוע שעור כמה יהיה ערכו וכו'.

תשובה: יראה דלא שפיר דמי למעבד כך, לדחות העניים הנותנים מעט, וראיה לזה, הא דאיתא במתניתין סוף מנחות וכו', אחד המרבה ואחד הממעיט וכו', הרי מבואר להדיא, דמועט של עני שקול כנגד מרובה של עשיר, ולא עוד, אלא ששקולה יותר לפי דברי חז"ל: לא נאמר נפש בכל קרבנות נדבה אלא במנחה, מי דרכו להתנדב מנחה, עני, אמר הקב"ה מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו, מה שאין כן עשיר, מביא מן המוכן בידו בלי טורח ע"כ.

יב

ההכנסה וההוצאה במדינת ישראל

בררנו במדת מה, את מהותם של המסים השונים שהיו קיימים במשך התקופות השונות בישראל וחלוקתם לסוגים לפי הממדים חמון או נפשות, ובסופו של דבר באנו להכללה כללית בערך, המסתכמת — לפי חמון ונפשות ביחד.

ומעתה נבא לסוגי המסים הממשלתיים והמוניציפליים, ולקבוע את מהותם וחלוקתם לפי הקיום האמורים.

הכנסות הממשלה והמוסדות המוניציפליים באות משלשה מקורות יסודיים: (א) מסים ישירים, (ב) מסי עקיפין, (ג) מדמי שירותים שונים.

והנה טבלת סוגי המסים הממשלתיים: (א) מכס, (ב) מס הכנסה, מס בלו (טבק, משקאות, גפרורים, מלט, צמיגים), (ד) מס דלק, (ה) מס הבולים, (ו) מס רווחי חברות, (ז) מס רכוש עירוני, (ח) מס רכוש חקלאי, (ט) מס שבח מקרקעין, (י) מס עזבוך, (יא) מס נסיעות חוץ, (יב) מס מותרות, (כלול לפי החלטת הכנסת במס קניות), (יג) מס מסויג, (יד) ארנונה לפצוי נזקי מלחמה, (טו) קרן השוואה, (טז) דמי רשיונות, (יז) שירותים, ספרי אחוזה ושירותים שונים, (יח) מפעלי התחבורה

(דואר טלגרף, טלפון, נמלים, רדיו מגדלורים, שדות תעופה, רכבות) (ראה שנתון הממשלה לשנת תשי"ד, עמוד כ"ז).

והנה טבלת סוגי המסים המוניציפליים: (א) ארנונות רכוש (על בעל הבית), (ב) ארנונה כללית (על השכנים), (ג) אגרת מים (המשתלם לפי חדר וחדר), (ד) אגרות הוצאות האשפה, (ה) מס עסקים ורשיונות, (ו) אגרת פרסום מודעות, (ז) היטל ענוגים (כולל מס שעשועים, תיאטרון, קולנוע, בתי קפה בלויית תזמורות), (ח) היטל לצרכי סעד (תורמגן לעזרה סוציאלית) (וכן תשלום לצרכי סעד לפי סוג העסק), (ט) אגרת שלטים (תשלום מכל פרסום שלט לפי המדה).

בהענינו עין על טבלת המסים של הממשלה, הרי רוב הסוגים של המסים הם לפי ממון. לפי הכנסה והרווחים, התעסוקה והרכוש של התושבים. מלבד כמה ממסי עקיפין כגון: בלו, הכולל בתוכו טבק, גפרורים, משקאות, ועוד. וכן מס דלק החל על כל נפש ונפש, שוה בשוה. במיצרך הדלק מתבלט ביותר החישוב לפי נפשות, הואיל המעמד הבינוני והעניים משתמשים בו יותר מהעשירים ובעלי האמצעים, שמשתמשים יותר בחשמל או גז. ואם כי גם בדברים אלה יש בידי כל אחד לקמץ בהוצאות כגון: טבק ומשקאות, וממילא יופחתו מסיו, אבל בכל זאת זהו מס כללי, המוטל על כולם בין לעשירים ובין לעניים. יתר סוגי המסים הם לפי דרגת המעמד, של כל אחד מהתושבים, למי שיש לו רכוש, בתים, מגרשים, ועסקים, ועוד. ואין צורך לדבר על מס מותרות, ושעשועים, כי זה תלוי כפי רצונו של בן האדם בהוצאותיו, ולפי ממונו. וכן התשלומים בעד שירותים כלליים שונים כגון: הדאר הטלגרף, הרדיו, ועוד, הכלולים יחד כפי רצון התושבים בהוצאותיהם. כמוכן בנוגע לחכס, הרי הדבר נתון לפי ערך הסחורות וההפצים השייכים לבני אדם פרטיים, איש איש כפי ערך הוצאותיו, ובדאי זהו בגדר של ממון, וכן מס נסיעות לחו"ל, שזה תלוי בהוצאות בן-אדם בנסיעותיו הפרטיות.

המסים המוניציפליים, גם הם רובם מסוג של הממד לפי ממון, לפי הרכוש ולפי העסק והתעסוקה, מלבד שני סוגי מסים, שהם יכולים להכלל בממד של נפשות והם: מס המים ומס האשפה, שהם דברים חיוניים עד מאד, שוים לכל נפש ונפש של התושבים — לכל שכבות העם, כעשיר כעני: "ע"ד המים כבר דברנו לעיל, שזה נכנס באופן יסודי, לפי נפשות. ויש להוסיף לזה, שהרי מס המים נגבה כרגיל לפי כל חדר וחדר, ולדעת ה"נודע ביהודה" שהבאנו לעיל, זהו לפי נפשות. ושרות הנקיון, להסיר את האשפה והלכלוך, הלא הוא ג"כ אחד מיסודות הבריאות ששוב שוים בו. כעני כעשיר, וזה נכנס לגדר של נפשות. וכן בענין מס לעזרה סוציאלית, יש לדון שיש בו גם משום ממון וגם משום נפשות, המס משתלם בצורת "תורמגן" הנגבה מכל סועד במסעדה או בבית קפה, שעשירים ועניים שוים בו. אולם ישנם תשלומים מיוחדים וגבוהים, יותר לעזרה סוציאלית, לפי סוגי העסקים ודרגות בתי האוכל ובתי הקפה. הרי זה שוב משתלם לפי ערך הוצאותיו של הסועד, וממילא נכנס לסוג של לפי ממון. ואין צורך שוב לדבר על מס שעשועים, שזה מובן שהוא לפי ממון כמדת ההשתמשות והצריכה של בן האדם. ורצונו ויכולתו בהוצאותיו, כאמור לעיל ענין מס מותרות.

כפי שראינו לעיל חלוקת המסים לפי נפשות או לפי ממון תלויה בסוג ההוצאות שמסים אלה מממנים. עלינו איפוא לבדוק את סוגי ההוצאות של משרדי הממשלה,

אם הם לצרכי שמירה ופיתוח ממוניים או לצרכי נפשות. כפי שנראה רובם של ההוצאות הם לעניני חינוך, והיינו: (א) משרד המסחר והתעשייה, (ב) הדאר, (ג) התחבורה, (ד) הפנים, (ה) החקלאות, (ו) הפתוח, (ז) הסעה, (ח) החוץ, (ט) החנוכה, כל אלה הם בגדר עניני ממון לפי מה שהגדרנו לעיל. אולם ארבע מחלקות מטפלות בדברים שיש בהם גם משום נפשות, והם: (א) משרד הדתות, (ב) משרד הבטחון, (ג) משרד המשטרה, (ד) משרד הבריאות.

(א) משרד הדתות. בידו מרוכזים ענפים שונים, עליו המשימה לדאוג לאספקת עניני הדת, תשמישי קדושה ועוד, ליישוב כולו, בבניני בתי הכנסת ומקואות טהרה, בהקצבת תקציבים למועצות דתיות ולועדים דתיים — אשר מכסים חלק או הכל של ההוצאות, על החזקת הרבנים, השו"בים ואנשי השרות הדתי, לפי השיטה של הגהת מיימוניות, המג"א והמהרש"ל, הרי זה חציה לפי ממון וחציה לפי נפשות, כפי שברנו לעיל.

משרד הבטחון. עיקר תפקידו הוא מסוג, שיש בו משום פקוח נפש ושמירת הרכוש כאחד, ואשר על כן יש גם בזה משום לפי ממון ולפי נפשות גם יחד. ואין זה דומה, למה שדן התה"ד בתשובתו (סי' שמ"ה) דאם החמס והתגר מצד מושל ושר תקיף, שאפשר להחזיק העיר למס עובד אם ילכדה, או דיינינו דאין הכרקום בא אלא על עסקי ממון, דאין כוונתם להשחית העיר, ויסוד הדבר ברש"י (כתובות ד' כ"ז ד"ה כרקום) דכרקום של אותה מלכות אין רצונם להשחית העיר ורצונם להחזיקם למס עובד. ששם בגולה באו מראש על עניני ממון, לסחוט מהיהודים מכל הבא ביד, ולעשותם כמס עובד, אבל כאן במדינתנו שהיא מוקפת אויבים בנפש, ורק בחסדי ה' היא קמה וקיימת, הלא ידוע שהבאים עלינו מטרותם עסקי רכוש ונפשות כאחד. (ג) הוא הדבר לענין משרד המשטרה. תפקידי המשטרה מעונפים ומכילים סעיפי פעולה שונים בהם גם אדמיניסטרטיביים פנימיים, להחזיק סדר ומשטרה, הזק ומשפט במדינה, שיש להם רקע לפי ממון. אבל יש לה גם תפקידים הנוגעים לשמירת נפשות, למנוע מחבלות ופגיעות בגוף ואף מרציחות, שהרי לצערנו עדיין טרם — נוקינו וטוהרנו מאנשי רצח ובעל מדות מושחתות, והכרוניקה שלנו, מכילה גם מקרי רצח ונזקי גוף. חוץ לזה, ישנו תפקיד מיוחד למשטרת הגבול המשמשת חוליה מיוחדת לשמירה על החיים והרכוש בנקודות הספר, ובזה הרי יש גם משום פקוח נפשות, וממילא נכנס לפי הסוג של תשלום ההוצאות לפי ממון ולפי נפשות. וכך איפוא אנו רואים ההוצאות מתרכזות מסביב לנקודה כפולה של ממון ונפשות גם יחד.

(ד) וכן משרד הבריאות שמתפקידו לטפל בענין רפואה ותברואה, דברים השייכים לכל נפש. בתי החולים הממשלתיים, המרפאות והמוסדות הרפואיים השונים הלא עומדים לרשות הצבור והקהל ללא כל הבדל מעמד ושכבה, גם הרפוי והשרות הרפואי הרחב במכשירי רפואה ובהרופות, הם בעצם בבחינת פקוח נפש במקרים רבים, וא"כ איפא זה נכנס גם בגדר של לפי נפשות.

מסקנא דמילתא מכל הנ"ל, שבמכלול המסים שלנו בין הממשלתיים ובין המוניציפאליים, מתמזגים שני סוגי היטל, גם של ממון וגם של נפשות, וכך ראוי, מכיון שגם ההוצאות מורכבות משני היסודות הללו, אמנם היסוד העקרי אשר עליהם בנויים המסים בדרך כלל — הוא לפי חינוך, ולפי השיטה הפרוגרסיבית, היינו —

כל אחד לפי יכלתו הכספית ומעמדו. וזהו באמת הראוי להיות לפי דין תורה, כפי שמגדיר את זה המהר"מ בר' ברוך מרוטנברג בתשובותיו (סי' ק"ד) וכפי שהובלט ביתר שאת בס' „משא חיים“ להגאון ר' חיים פלאגי — (מערכת ג' ד', י"ב) וז"ל „שהוא דין תורת משה, מנהג של ראשונים שבעיר והסכמת כל הרבנים“ ועוד שם במקום אחר, „כיון שמדין תורתנו הקדושה החיוב מוטל על בעלי כייסים, אלא שישנם סוגי מסים החורגים ממסגרת של לפי ממון, באשר תפקידם לממן ענינים שיש בהם משום נפשות ממש. ולפי הכלל שהבאנו לעיל בשם התי"ס בב"ב, שכל שיש בו סכנת נפשות הולכים לפי נפשות, הרי שצריכים להתחשב גם עם זה. ממילא יוצא שיש לנקוט בקו ממוזג — חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות, כפי שנקטו הראשונים והאחרונים. ועל כן אם נקח את כל מערכת המסים כיחידה אחת ונביא בחשבון את סוג התשלומין השונים כפי שנקבע נראה שאכן יש בה משום מיוזג כזה, שהוא מתאים לפי התורה, ולפי — הנהוג וההלכה המעשית.

יג

חיובי המסים ופוגיהם

הנה כל סוגי המסים שפרטנו כאן, הממשלתיים והמוניציפליים, יש להם יסוד בהלכה שלנו, מהם שכבר הזכרנו בהמשך דברינו, והראנו את מקורותיהם (בגמרא דב"ב וכן בתוספתא דב"מ, ועוד) ומהם שנוסיף בזה, להשלים את המערכה. (א) מס הכנסה, מקור הלכותי של סוג מס זה, המהוה סעיף הכנסה גדול בממשלה, יש לראות במרדכי (בפ"ק דב"ב סי' תפ"א) וז"ל: „ועל אדות המס כך הוא, שכל מה שאדם מרויח בו, בין שלו בין של אחרים, חייב לתת ממנו למס, ואף אם עד עכשו נהגו מאליהן שלא ליקח ממה שיש בידי בני־אדם משל אחרים, יכולין מקצתן עתה למחות ולומר עד כה סבלנו, ומכאן ואילך לא נסבול“. ובתה"ד (סי' שכ"ב) מוסיף: „ובארצותינו נוהגין כזאת התשובה, ומכריזין מי שבידו משל אחרים, או אם ידוע ממון אחרים שמרויחים בו, יגיד עפ"י חרם וגובים ממנו מס כמשאר ממון“.

כאן הודגש חיוב התשלומים לפי הרויח כלומר: ההכנסה, ואין הבדל במה הוא מרויח, ואפילו אם הוא משתמש בכספים של אנשים אחרים או בהלוואה, נותן לפי מה שמרויח.

(ב) מס מותרות, מקור הלכותי למס זה, במנהג שהיה נהוג לשלם מס שפחות, כלימר מכל שפחה שכל אחד הכניס לביתו לשירות, היו גובים ממנו תשלום מיוחד, כי זה היה נקרא מותרות, ודבר היוצא מגדר הרגיל, ולפיכך גבו ממנו מס מיוחד, ויסודו במהריק"ש (ח"מ ס' קס"ג) „דרכי נעם“ (ס' נ"ה), „משא מלך“ (חלק ג').

(ג) מס רכוש: בענין מס רכוש יש לעמוד במיוחד על הגדרת מהוה: אופן התשלום ושעורו.

הנה דעת מקצת הגאונים שהובאה בתה"ד (ס' שמ"ה) ה„במשא מלך“ (ה"ג) שמוסכם שהמסים נגבים ממעות שהאדם נושא ונותן בו ומרויח בו, יוצא אפסא לפי הנחה זו, שמשלמין מס מן הרכוש הנייד, היינו, מן הסכומים הכוללים של הערכת הסחורות בחנויות ובמחסנים, וכן לפי התוצרת של התעשייה, אבל לא מן הנכסים דלא נידי, וכן מן הדברים המוקפאים שאין בהם משום מסחר ותעשייה.

המקור לדעה זו, הוא בתשובת מוהר"מ ב"ב מרוטנבורג (סי' תתקמ"א) שהובא גם במרדכי (פ"ק דב"ב ס' תפ"א), שמביא בשם תשובת רבנו יוסף טוב עלם, כשמטילים מסים על שווי של סחורה, אי יכולים להטיל גם על כרמים בפני עצמם וכו'. ואמר, שאין לדמות זו לזו, שהכרם צריך הוצאה מרובה וטורח כבד, בין בעבודות מרובות שלו, בין באסיפתו, ולא עוד, אלא שבכל שנה באים שרי הארץ ונוטלים שם מנותיהם, נמצא המטפל בו מוציא הרבה בזיעת אפו ואוכל קמעה, ופעמים נשרף ונמוק והולך לו, ומאומה לא ישא בעמלו, אבל ממון העומד לרבית או סחורה, נוח הימנו, שהרי משכנו בידו, וממונו הולך וגדל, ואוכל בלא עמל ובלא יגיעה ובלא עין, ובלא שום הוצאה ואם יצטרך למעותיו, יכול לעשות בו צרכיו וכו', לפאקוי ארעא דבעי אריס דשקיל מחצה, ואיכא עלה כמה הרפתקי, כגון רוב חמה או רוב צנה, ומיעוט גשמים, רוב גשמים, ברד ארבה, חסיל, ירק גובאי, שא"א להחביא ולעשות שימור לו כשאר עמלו, וכן פירשו חכמים (יבמות ס"ג ע"א) א"ר אלעזר, אין לך אומנות פחותה מן הקרקע, וכו', ואין להשוות דבר שטיפולו קשה ושכרו מועט, לדבר שטיפולו במנוחה ושכרו מרובה. לדבריהם אם נוטלים אותו שכר מועט הבא מתוך צער ובאין על הקרקע, נמצאו מכלין קרן ופירות, ונשמט בעל הקרקע ויצא ריקם, ח"ו. לא תהא כזאת בישראל, וכו', כמו שנאמר בסוף המקרא, ואורח ישרים סלולה, שיושבים ומטיבים בכל מעשיהם ומסדרים ביניהם כדרך שמסדרים בערכין, שנא', איש כמתנת ידו, ואין להפוך ולגלגל ולכלות את הקרו אלא כענין שנאמר, „ואהבת לרעך כמוך“, וכן תרבות ישראל ומנהג הקהלות, נותנים עיניהם על הפקחין, כענין שנאמר ואתה תחזה מכל העם, וגו', ויושבים ומדקדקים ומטילים על כל אחד ואחד בצדק איש לפי עמלו ולפי טיפולו, ודנין על אחיהן כאילו הן גופן, לקיים מה דאמרו (שבת ל"א ע"א), „מה דעלך סני לחברך לא תעביד“, ומה שמטילין על ליטרא של פרקמטיא אינו דין שיקבלו על ליטרא של קרקע, שפחותה זו מזו, וכן נוהגים חכמים, חכמי הקהלות ורואים אם נוחים להטיל על הקרקע ושומטין את הקרקע לגמרי, שאם באין לאוכלן מכאן ומכאן, אין לו חיים, ולא מצינו בכל התורה, ששיעבד הקב"ה כלום את ישראל בקרקע, אלא היוצא השדה לשנה, וכן בלקט שכחה ופאה ובעוללות ובהענקה [מכאן סמך — דרך אגב — למה שהעלינו לעיל, שלקט שכחה וכו', הם כמו מס שהטילו על בעלי השדות] ומה שטוענין, והלא יש מכר לאחר בציר, אין בכך כלום. וכלום יש לו מכר אלא על עסקי פירות, א"כ אין לדבר סוף, והלא אדם קונה לעצמו כלי תשמיש, ע"מ למצא פרנסתו, כגון: העול והמזרה, והקנקן למחרשה, וכל כלי העגלה, תיבות וחיביות בתוך הבית, ומצפה למצא על ידיהן שום פרנסה, כלום מטילין עליהם מתנות? אמרת לא כך היה, אלא דרך בני אדם להכין מלאכתו בחוץ וללכת ולשוטט בכל ענין שיכול, וכשבאה פרנסתו, נותן מנתו לפי ענינו, אבל להתנפל ולהכביד עליהם לא שמעתי, ולהלן: וששאלת על ראשי הקהל הבאים לשנות יהטיל מס כל כך, על שוה ליטרא קרקע, כשוה ליטרא מעות, בכל מלכותנו אין נותנים כלום מס מן הקרקעות, ופעמים רצו בעלי כיסין לשנות, ובא המעשה לפנינו ולא הנחנו, וכו', וע"ז סמכו הקדמונים, שלא להטיל מס על הקרקעות, כי כל המס, אינו אלא מן המשא ומתן, ותדע, שהרי איכא בבני העיר עניים, ואינם נושאים ונותנים במעות ובפרקמטיא, אעפ"י שיש להם קרקעות, אין השר לוקח מהם מס, אלא כה"ג שתהא הקרקע עצמה משועבדת למס, והכי משמע בחוקת

הבתים (ב"ב נ"ה ע"א) הני זהרורי דובין ארעא לטסקי, זבנייהו זבני, וה"מ לטסקא, אבל לכרגא לא, מ"ט כרגא אקרקה דגברא מנח, אבל טסקא דארעא לאו חובת גברא הוא, אלא על הקרקע מוטל, ועוד יש ראייה דמקרקעי גריעי טפי ממטלטלי דאמרי (ב"ק ז' ע"ב) כל מילי מיטב הוא, אי לא מזדבן הכא מזדבן במתא אחרייהו, ע"כ. וכן הובא בש"ע (ח"מ ס' קס"ג ס"ג), „אבל ממון דלא מטלטל אין גובין עליו כלל", ומתוך נקודת הלכה זו, הרי לפיה, גם הבתים צריכים להיות פטורים ממס. הלכה זו עוררה משא ומתן בין גדולי הפוסקים. התה"ד (סי' שמ"ב) בדברו על מסי קרקעות, רוצה לומר, שמתוך דבר רב יוסף טוב עלט שמביאו מוהר"מ מרוטנבורג, לא משמע לפטור לגמרי את המס מקרקעות, שהרי כתב, „שאין להכביד עליהם כשאר פרקמטיא", משמע, שמכל מקום צריך לתת מס מהם, ואעפ"י שמור"מ חולק גם על זה, ואומר בפירוש שפטורים מכל מס, בכל זאת נראה — לפי דעתו — שבאלה הארצות, שרוב מחיית האומות עצמן, רק מן הכרמים, ומרויחים עשרם מהם, ותיבעת המסים, שאין קצובין מהם לפי שבה ממון של הכרמים שלהן, אין לפוטרו כלל מן המס, וגם אין לחייבן כשאר ממון, כמו שכ' רבנו יוסף טוב עלט, דצריך אריס, ואינו נשמר לו בביתו כשאר ממון, ורוב חמה ורוב צנה, מזיק ומקלקל בהן, ולכך נראה, דיש להעריך את הכרמים בדמים בינוניים, ויתן מס מחציו דמיהם, ויש להעריכם כשער הזול, וכן דעת בעל „משא מלך" (ח"ג, דין ג').

ובתשובות המכוננות לרמב"ן (ס' פ"ד) כתוב שמקרקעות וספרים (על ספרים עוד ידובר להלן) וכל דבר שאינו עושה פירות, הרביע צריך לחייב ולא יותר. מכל האמור משמע, דיש להטיל אמנם מס על הקרקעות, אולם צריכים להתחשב עם המסכות המיוחדות שבקרקע, שהקרקעות נתונים לנגעי הטבע ופגיעה, ועל כן צריכה — ההערכה להיות אחרת, מכפי הרגיל. אולם עפ"י הנימוק הניתן בזה יוצא, שדוקא כשהקרקע מיועדת רק לעבודתה ולתוצרת חקלאית גרידא, אבל אם משתמשים בקרקע זו לשם הקמת בתי תעשייה חנויות או צרכניות למסחר, באופן שיש בה, גם משום הרווחה מתוך מסחר ופרקמטיא, אז צריכים להעריך את המסים, לא לפי הממד של הקרקע, רק לפי הרווחים של התעשייה והמסחר. והדברים מופנים, כלפי היישובים בקבוצות ובמושבים חקלאיים בארץ, שהקימו בתי תעשייה וצרכניות מסחר על אדמתם, שמחויבים לשלם מחלק זה של הקרקע, לפי אומדן של הרכוש והרווחים גם יחד, ואין להם להנות מהנחה של מס קרקע, ואין להתיחס לענין זה בהפליה, שהרי זה יחשב לגזילת כספי אוצר המדינה...

ובנוגע למס הבתים, לפי דעת המרדכי (פ"ק בב"ב) יש הבדל בין למי שיש לו בית אחד, ומי שיש לו כמה בתים, וז"ל: „אבל שאר מסים קבועים שנתונים ככל שנה לשר או למחנניה, זו היא מחמת הריוח שמרויחים לעיה, אין ליתן מס מן הבתים, אבל אם יש לו שנים או שלשה בתים, יש להם ליתן מס מהם, דמ"ש מריחא אחר, אבל מבית אחד לא יתן כלום" וכן הובא להלכה בהור"מ (ס' קס"ג סעיף ג' בשם המרדכי ותה"ד ס' שמ"ב), וכן דעת מהר"י קולון (ס' ס"ו) „דאם בביתו גרה משפחתו פטור ממס", וכן בתשובות הר"ן (סי' ב') ובתשובות הר"ש בן אברהם (סימן ט"ל) ובתשו' הרשב"א (ס' תמ"ד) מוסיף: כשנתונים מבתים, כל בית חשוב יותר ועושה עין יותר, צריך ליתן יותר. ובכל זה הולכין אחר המנהג, יעו"ש, ובערוך השלחן (חור"מ ס' קס"ג), הוסיף לדברי הרשב"א, „מיהו צריך לחשוב גם לפי

ההכנסה, יעו"ש, וז"ל התה"ד (ס' שמ"ב) בענין מס הבתים: „עוד מצאתי, שהעתיק אחד מן הגדולים מתשובת מור"ם, וכמדומה לי שנמצא במרדכי דבני רינוס, וז"ל בקצרה: ולתת מן הבתים זה תלוי במנהג, אם אין המנהג קבוע, אם המס צריך בענין החומות ומגדלות העיר לשמירת העיר, יש לתת מס מן הבתים, וגם מן הממון וכו', אבל שאר מסים שנותנים קצבה לכל שנה — מחמת שמרויחים בעיר לא יתנו מן הבתים — ואם יש לו שנים ושלושה בתים יתן להם". ומסיק, שזה דוקא אם יש כאן ענין מסחר והרווחה, אבל אם מחזיק אותם בשביל שהם ירושת אבותיו, וקשה עליו למוכרם, או כדי שיקיימנו לבנו או בשביל להושיב בהן בניו או קרוביו לאח"ו, וכל כה"ג הוא, שאינו מחזיקם כדי להרויח בהם, נראה שפטורים מן המס, ובמהור"א (סי' פ"ד) הביאו הסמ"ע (ח"ו"מ סי' קס"ג סק"ל) סובר, שאם בית עומד למכור, הרי הוא כפרקמטיא, וחייב במס, יעו"ש.

יוצא מכל זה, שאם יש לאדם רק בית אחד, שהוא גר שם עם משפחתו, ואינו מקבל שכר דירה משאר דירון בבית הזה, או פטור לגמרי מתשלום מס על הבית הזה, אבל אם יש לו מבית זה הרווחה, או שיש לו שנים או שלושה בתים, הרי זה כמו יסחר, וחייב ממילא בתשלום מס הכנסה ומס רכוש.

ואמנם כן, התעריף הממשלתי במסי הקרקעות ונכסי דלא נידיי אחרים, הוא שונה לגמרי מכפי התעריפים הרגילים, של שאר סוגי המסים, והרי זה מתאים להלכה הקובעת ככה.

בנוגע לנכסים דנידיי יש לעמוד על שלושה דברים: (א) שעור הרכוש המחויב במס, (ב) איזה סוגי רכוש חייבים במס, (ג) מקום הימצאו של הרכוש.

בנוגע לשעור הרכוש וכמותו החייב במס המקור ברא"ש בתשובותיו (כלל ו) הקובע, שמי שיש לו מאה זהובים יתן מהם מס, והוא הדין אם היה לו שוה כסף. זהו המינימום — לפי דעתו שמתחיל בו חיוב פריעת המס, ובנימוקי הרמ"ס כתוב, מי שיש לו מאתיים זהובים, לא יטול לקט שכחה ופאה וכו', אמנם רבותי אמרו, מדין חקנה, שפחות מזוקק פטורים ממס, וכו', והתה"ד (ס' שמ"ב) אומר: שבקהלות שבגבולנו נהוג, שכל מי שיש לו יותר מחמשה ליטרא מעות וינר נכסים, שנותן מהם מס, יתחייב לתת מן הנ"ל, עי"ש שמגדיר את החיוב המס ברכוש, ושעורו המינימלי, וגם בזמננו מן הראוי להגדיר עפ"י הקיום הנ"ל סכום שבפחות ממנו פטורים.

(ב) בנוגע לסוגי הרכוש, היסוד של הרכוש הוא המסחר והתעשייה, הסחורה והתוצרת בחנויות ובמחסנים, אולם יש דיון לגבי לכלול בזה גם שאר דברים, כגון הפציע"ערך, תכשיטי זהב וכסף, ואבנים טובות ומרגליות. דעת התה"ד (סי' שמ"ב) לתת מס מדברים אלה, והובאה ברמ"א (ח"ו"מ ס' שס"ג סעיף ג'), וכתוב: חפצים ותכשיטים זהב או כסף, או אבנים טובות ומרגליות, הן אם תלושים, הן אם מחוברים בבגדים ובחגורות ובצלצלות, אם מעט אם הרבה, אף אם הם מתוקנים לאשתו, לבניו ולבנותיו, מכולם נהגים באושטריך ואגפה לתת מס, וכו', ונראה הטעם למנהגנו, משום דכל כסף וזהב ואבן יקרה ומרגליות, קופצים עליהן זבינא, וזביניהו חריפי הוא, ואי־פטרינן להו מן המס, וקודם לכן, וכשיעבור הזמן, איתרמי להן הלואה או סחורה שיראה בהן רוח יפה, וימכרו החפצים לפי שעה ויוציאו דמיהן בריוות. ובספר „משא מלך" (ח"ג משפט ג') כתוב: „ראוי והגון הוא מנהג מקומנו, שמשלם

חצי השווי ומעריכים את התכשיטים לערך, כאילו היה נמכרים בשוק, הכל כפי השעה והוא מנהג נכון, יעו"ש, וראה בחת"ס (ח"מ סי' נ"ט) שמשערים בכמה ראוי לשמש בחול ושבת וכו', ואותו כסף יושם כפי שבור וכו', והעיקר ללכת אחר המנהג וכדעת התה"ד הנ"ל.

וכן יש סוג מס כזה, שאפילו הרכוש לא נמצא בידו אלא בידי אחרים ואינו נישא ונותן בו ג"כ חייב במס, כגון: מי שיש לו פקדון ביד אחרים ואינו נושא ונותן בו, דעת התה"ד (סי' שמ"ב) שחייב ליתן מהם מס, אעפ"י שנותן ג"כ במקום שהפקידו. ומובא ברמ"א (ח"מ ס' קס"ג סעיף ג') ושם מביא הרמ"א דעת החולקין על זה (בשם תשו' הרשב"א, סימנים תרס"ד ותשפ"ח, ומהרי"ק, שרש קכ"ד), וכן סוברים התה"ד והרמ"א שם, שלמי שיש לו חובות על אחרים, אם רק ראוי לפרע ניתן מהם מס, (וראה בחת"ס ח"מ סי' נ"ט) שאותם נותנים בהקפה בסחורה, הרי הן בטוחים וצריכים להכניס בשומא, אולם חוב ישן של שנתיים, צריכים לשער עד כמה שזה בטוח, וישערו באומד, כל כסף וזהב, שמין רק בשברי כלים ולא מתוך שווי של הכלים, אבל אם ישנן שם מרגליות שמין אותן בשוין, והכל כפי המנהג יעו"ש. ובתשובת מור"ם (פרק הגוזל בתרא) כתב, שאם יש לאשה ממון שאין לבעלה רשות בה, וכן אפילו מה שיש לבניו ולבנותיו שלא נשאו עדיין, הכל חייבים להת מס ממנו, ומובא ברמ"א (ח"מ ח"מ סי' קס"ג ס"ג) וכן גובים אפילו ממשרתיהם, כדברי התה"ד (ס' שמ"ב) האומר: ומקצת בעלי בתים עשו להם קצת מנהג בחזקה לפטור להם משרתים, אעפ"י שיש להם ממון שמרויחים בו ואוכלין משולחן בעלי בתים, ואנו מנהג שיש ללכת אחריו ע"כ.

התעוררה שאלה, אם גם לרכוש וממון שיש להם לאנשים מחוץ לעיר, אם חייבים לשלם ממנו במקום שהוא גר, את המסים המוניציפליים, או למי שיש לו רכוש וממון מחוץ למדינה, אם הוא צריך לשלם את מסי הממשלה, בה הוא נמצא.

מקור הענין, בתשובות הרשב"א (הסימנים תרס"ד ותשפ"ח), וז"ל: מי שדר כאן וממונו בעיר אחרת, פטור לפרוע במקום דירתו, שהכרגא הוא כסף גולגלחא, והטסקא דברים מוחלקים הם, דכרגא במקום שדר, משום דארקפתא דאינשי מנח. אבל הטסקא אינו אלא על הממון, והממון משועבד לבעל הקרקע, והקרקע דהיינו אדוני הארץ שהוא שם בעירו, והוא הדין והוא הטעם לעסק וכו' (סי' תשפ"ח). וכן בתשובה (סי' תרס"ד) וז"ל: „ואפילו בן עיר שיש לו עסקים ופקדונות בעיר אחרת בקבע, אינו פורע מס מאותו ממון שיש לו קבוע במקום אחר“ ע"כ. וכן דעת המהרי"ק בטור ח"מ (ס' קנ"ז) וז"ל: „על ראובן הדר באושקה, והושיב חנוני בנכסים בסרקושטה והחנוני דר שם וטוענים קהל סרקושטה לפרוע מס עמהם, והשיב שלפי שורת הדין מסתברא שהדין עם קהל סרקושטה לפי שאין אדם פורע מס לפי נפשות אלא לפי ממון ובמקום ששם הממון שם חיובו“.

אולם דעת מהר"מ מרוזנבורק, היא אחרת, שהרי כך כותב בנימוקיו: „יש שדורו, כסף שיש לאדם חוץ לעירו ולא בא מעולם בעירו פטור מן המכס, כמו מתנה זירושה, או שכר שבא לאדם חוץ לעיר, שמעולם לא היה לקהל עין מזה, וכו', ויא, מי שיש לו מעות מחוץ לעיר אפילו בכרכי היס צריך לתת מהם מס מן הכל, וגם שם צריך לתת מאותן מעות, אפילו לא באו המעות לידו מעולם, ורוב עמא דבר כן“, עכ"ל.

ואותו הדבר בענין הרכוש והממון שיש לאדם מחוץ למדינה, שהרי הזכיר „אפילו בכרכי הים“, שלפי דעתו חייב במס, וחולק עליו המהר"ק בתשובותיו (סימן קל"ג) גם בענין זה, ומסיק שאינו חייב לתת מס, אלא שחילק בין ראו פני העיר או המדינה, או לא.

ובתה"ד (ס' שמ"ב) מסיק, שכן חייב במס ברכוש ובממון שהוא מחוץ למדינה, וז"ל שם: „ומהאי טעמא נראה, שכל מה שיש לאחד אפילו חוץ למדינה פקדון, לתת מן הכל, וכן כתב בפסקי גדול, וז"ל: צריך לתת ממעותיו שחוץ למדינה, ואפילו לא באו לידו לעולם, וגם שם צריך לתת מהם, ורוב עמא דבר הכי, עכ"ל. והתה"ד שם מצדד בהלכה זו, דאף אם הממון לא ראה את פני המדינה מעולם חייב לתת ממנו, דהוי דוחק לאוקמי, שהיה פעם אחת במדינה ויצא ממנו, בעוד שלא בידו, ותו דמנין לנו לחלק.

וכן בתשובת „שב יעקב“ מובא בפ"ת (חור"מ סי' קס"ג סקי"ט), דעתו לחיוב. הוא מסיק בנידון זה, שהדין עם הקהל לגבות מס מרכוש וממון אפילו מחוץ למדינה, כיון דהר"מ מרוזבורק, המהר"ל ומהור"ו והמהר"א תה"ד, והרמ"א בד"מ (חור"מ סי' קס"ג) כולם ס"ל, שנותן ממון מחוץ למדינה, אף דהרשב"א ומהר"ק ס"ל דאין נותנים, בטלים נגד רוב פוסקים, ובפרט דהרשב"א בכרגא ס"ל נמי דמשועבד אפילו מה שחוץ למדינה, ולא פליג רק בטסקא, ועוד אפילו לא הוי רוב — פוסקין עם הצבור, ויכולים לומר קים לן כאותם הפוסקים, דס"ל דחייבים וכו' יעו"ש. וראה בסמ"ע (חור"מ סי' קס"ג סק"ז), וראה באריכות בספר „משא מלך“ (ח"ג דין ג' משפט ב'), וכן דנו בזה בענין רכוש וממון בעיר אחרת בקשר למסים, הרבה פוסקים, ראה בריב"ש (ס' תע"ז) המהר"מ אלשיך (סי' ס"ח) „דרכי נועם“ (חור"מ ס' כ"א), רשד"ם (ס' שס"ב), מבי"ט (ח"ב סי' ע"ג) ועוד.

וזהו בעיה שנזכרת גם כיום הרבה, בקשר לכסף ורכוש של אזרחי ישראל הנמצאים בחוץ לארץ לענין חיוב מס. וכדאי להעיר, שחוק המסים שלנו, לא קובע חיוב מס מרכוש וממון שיש לאדם בחו"ל.

והנה בסיכום דברינו לענין מס רכוש, הרי המסקנות: שאמנם החוק לענין מס רכוש יכול לכלול גם בתים וקרקעות, אולם — כאמור — לפי אחוזים ידועים מיוחדים שלא כפי החישוב שברכוש הנייד, וכן הם חוקי מדינתנו. החוק גם עושה הבדל במהות הרכוש ובצורתו, כגון בין מגרשים לבנין, ואדמות חקלאיות, לשם עבוד פלחה, ירקות, ועצי פרי, ששם אחוז המס הוא קטן באופן יחסי. כן נקבעו שעורי החיובים במס, בארנונה, שהשעור המינימלי החייב במס זה הוא מרכוש של חמש מאות ל"י, וכן מס הרכוש של חלזה חובה קבוע שעור מינימלי שהייב במס. כן בנוגע למס הכנסה, ומס מקדמה למובטלים שהיה אשתקד, נקבע המינימום שהמרויח פחות מהסכומים הללו פטורים ממס הכנסה. מבלי להכנס לפרטי חוקי המסים שלנו ולגבי השיעורים שנקבעו, אפשר לומר שבדרך כלל הרי החוקים הללו יסודם בהלכה שלנו, שהראינו וחשפנו את מקורותיהם במאמרנו זה.

מוחזקים וזכות הערעור

הצבור, מוסדות הממשלה ומוסדות המוניציפליים, נחשבים המוחזקים בכל מה שנוגע להטלת המסים וגבייתם, לאמר: לא שהתושב חייב המס, הוא הוא המוחזק, ואם הוא טוען שאינו חייב במס או שמטילים עליו סכום יותר מדאי גדול, או ב"כ המוסדות הנ"ל הם שצריכים להביא ראיה, ולנמק את תביעותיהם, אלא להיפך, ב"כ המוסדות הנ"ל, וועדות ההערכה והשומא, הם המוחזקים, וקביעתם והטלתם את סכומי המסים השונים, הן מחייבות את משלמי המס, ועליהם לשלם תחלה את המס הנקבע, ובמקרה של טענה על גובה או פטור מהמס, יש להם להתושבים, הרשות לערער על החלטותיהן של ועדות ההערכה והשומא.

הלכה זו נפסקה, בתש"ו מהר"מ ב"ב מרוטנברג (סימן ק"ו), וממנה תוצאות לכל מערכת המסים, וז"ל: כמדומה אני, שכל יחיד המדיין עם קהלו, עבור עניני מסים, שהקהל גובים המס תחלה ואח"כ אם הוא חפץ ירדו אתו לדין, אם נטלו ממנו שלא כדת, יחייבו הדיינים להחזיר, והקהל רוצים להיות מוחזקים ותפושים ונתבעים ולא תובעים. ואפילו היכא זלא אפשר, עדיין מוחזקים עצמם בחזקת תפוסים לענין זה, דהמוציא מהן עליו הראיה, ואם הדין הוא כך, שיש עסק שבועה ביניהם, הרשות ביד הקהל לישבע או להפכה על שכנגדם, כי כל שעה ידם על העליונה, ומקדם הייתי סבור, דמלתא בלא טעם הוא מהלכות מדינה שנהגו מאליהן, שלא ללמד מאותו מנהג בעיר חדשה, דאכתי לית להו מנהג. והנה נתתי לבי ודקדקתי, כי מנהג תורה היא, ויש לו על מה שיסמוך, פי' איזה נשך (ע"ג ע"ב) א"ל ר"פ לרבא, חזי מר, הני רבנן דיהבי זווי אכרגא דאינשי ומשתעבדי בהו, כו', עד, אמר ר' ששת, מוהרקייהו דהני בטפסי דמלכא מנה, אלמא חשוב המלך כמוחזק במס של כל אחד ואחד, וכל היכא דאיכא שום ספיקא ושום טענה ליחיד שאינה ברורה, לפטור ממס, או אמרי', דינא דמלכותא דינא, ומוהרקייהו בטפסי דמלכא מנה. עד שיברר שהוא פטור. ועוד סברא גדולה היא, שאם לא היינו אומרים כן, א"כ כל אחד ואחד יאמר לקהל, אני פטור מן הדין, או פרעתי מס שלי, ואם תרצו להוציא ממני אשבע שפרעתי, או תשבעו אתם, — וקודם שהיה כל אחד מן הקהל נשבע בשביל דבר מועט המגיע לחלקו, היו מוחלין לו ונמצא הקהל מפסידים. ובכמה דוכתי אשכחן דחשו רבנן טובא להפסד דרבים, דהא מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו (ב"ק ק' ע"א), כגון מי שהיתה דרך רשות הרבים עוברת בתוך שדהו ונטלה ונתן להם מן הצד (ב"ב צ"ט ע"ב) וכיו"ב. וטעמא, משום דכל היכא דאיכא טענה כל דהו לרבים, חשיבי כמוחזקים, דאלי"כ לא היה להם תקנה לרבים, שכל אחד יעשה עולה ויחשוב בלבו מי יתבענו לדין, מאן פייס ומאן עביק, קידרה דבי שותפי לא חמימא ולא קיריא, לכן יש לנו להחשיב כמוחזקים, לבד מהיכא דידוע שאין הדין עמהם, דמשום דרבים נינהו אין להעביר הדרך על שום אדם, אטו רבים גולנים נינהו. סוף דבר כך הוא הדין, כל מה שיש לו לאדם, חייב לתת מס אם לא דבר שאין בו משום פקפוק שהוא פטור, אבל דבר שהוא ספק, והקהל חלוקים עליו ואומרים שהוא חייב, יש לו ליתן, ושוב ירד עמהם לדין, דאפילו שערי דכדא משתעבדי לכרגא, והרוצה להיות פטור יביא ראיה ויפטור, וכו', ע"כ.

ודברי הר"מ מרוטנברג משמשים יסוד ומסד למערכת המסים, ואחריו החרו החוקים, הראשונים והאחרונים, הביאו המרדכי בב"ב ב"פ לא יחפור, ובערוך (ערך "נהג" א') וז"ל: "ועוד פי ר"ח ב'פ' המקבל (ב"מ ק"י ע"א) א"ר נחמן הכל הולך אהר מנהג המדינה, ומוקמינן לה במנהג המקום, והטוען זולתו המנהג עליו נראה, וקיימא לן כוותיה", ע"כ, ובהגהת אשר"י פ"ק דמציעא כתב שם בשם המהרי"ה, שכ' בשם ר"ת, שכל המסים שגובים המושלים, אפילו שאינם קצובים, כגון לצורך אכסניא למלחמה, או לשאר צרכים גדולים, כלם מקרי דינא דמלכותא, וא"כ נראה דרבים מקרי בכללן מוחזקין, וכן בשאר גביות ועולים קטנים, אפשר דמכ"ש, דינא דמלכותא דינא, להטיל אנגריא על בני מדינתו, וכ"ש היעודים בזמנינו, יעו"ש. וכן יש להסיק מתוך דברי המהרי"ק (שורש ב') שהקהל נקרא — מוחזקים, וראה בתשובות מהרשד"ם (תו"מ ס' ת"ה) כי הקהל נקרא מוחזקים בכל דבר שיש הפרש בינו לבין הרבים, יעו"ש, וכן האריך בזה בתה"ד (ס' שמ"א) וכן מהר"י ששון בתשובותיו (ס' ס"ט). וראה, בקונטרס תיקון עולם" להגאון המהרש"ם (ס' רל"א סק"ז) שהביא חבל פוסקים ראשונים ואחרונים, על הלכה זו, דהקהל והצבור נקראים מוחזקים בגביית המסים, והוי נתבעין ולא תובעים, ועל פי זה דנים הגאונים הנ"ל בתשובותיהם ובפסקיהם.

והנה ראייתו העקרית של הר"מ בב"ב מרוטנברג בתשובתו הנ"ל, היא מדברי ר' ששת: "מוהרקייהו דהני בטפסי דמלכא מנח", ופירוש הדבר, שהקרקע משועבדת למלך, והוא מוחזק בה, מצד "דינא דמלכותא דינא".

אולם, צריכים אנו לבסס הלכה זו של מוחזקין, אף לא לפי הטעם של "דינא דמלכותא דינא", שלפי דברי הר"ן, המובאים לעיל, זה שייך רק למלכי עכו"ם, ולא למלכי ישראל. ואמנם האחרונים חותרים למצא מקורות אחרים להלכה זו.

הנה נראה לי לנכון למצא מקור להלכה זו של מוחזקין.

בסוגיא שלפנינו בב"ב (ד' ח' ע"א) רב פפא רמא כריא חדתא איתמי, א"ל ר' שישא בריה דר' אידי לר' פפא, ודילמא לא מדיל, א"ל משקיל שקילנא מינייהו, אי מדויל מידויל, ואי לא מהדרנא נהלייהו, ז"א: אעפ"י שיתומים בעצם פטורים ממש, מתוך שלא בני מחילה נינהו דליחלו וכפירש"י שם (ד"ה לא מדויל) ובוה מטילים עליהם חוב ואין חבין לאדם שלא מדעתו והסכמתו (ראה ברמ"ה במקום), בכל זאת מכיון שבחפירת באר מים צריכים להשתתף מפני שזה בשביל שרות היתומים ותועלתם, כאן שזה ספק הרי צבור בני העיר מוחזקים, והיתומים צריכים לשלם תחלה, ואעפ"י שיש חשש שהנסיון לא יצליח, בכל זאת צריכים לשלם מקודם, ואחר כך יחזירו להם. הרי משמע מכאן ברור, שהקהל נקרא מוחזקים, ומכאן שהמס המוטל על בן האדם, צריך להשתלם מקודם, ואם יתברר אח"כ לפי התביעה, שהמס שולם שלא כדיו, הרי הסכום הזה יוחזר לבעלים, והבן.

אכן אעפ"י שגם אם הבע"ד מערער אין זה פוטר מתשלום מ"מ יש זכות ערעור למחויבי המסים, ואם לפי דעתם שלמו יותר מכפי השעור המגיע, יש להם זכות לתבוע חזרה את התשלומים והסכומים העודפים, שנשלמו שלא כפי הערך וכפי המגיע, כפי דעת מהר"מ הנ"ל ולפי שנפסק בחו"מ (ס' קס"ג סעיף ג') ברמ"א האומר: ובמקום שנותנים על פי הערכה אינו יכול לומר שטעה, אבל אם אין נותנים על פי השבועה יש לומר שטעו, ובסמ"ע שם (סק"ט), "צריך ליתן כל הערכתו, אבל

אם יכול לברר טעמא, שומעין לו, אף אחר שנשבעי. ובימינו הונהג שבמקום שבועה וחרם של משלם המס, ע"ד מצב רכושו ורווחיו, שנותנים הצהרות בכתב על רכשו ורווחיו [עוד ידובר ע"ז להלן]; ויש בידו, לאחר שמסר את הצהרתו, לברר ולנמק את הערעור בנוגע להטיל המס עליו. אלא שהערעור אינו מעכב את תשלום המס כאמור. וכן מסיק בעל "משא חיים" (מערכת מסים ע') "שכל יחיד שיש לו איזה טענה ותביעה עם יחיד או עם רבים לא יוכל להיות מעכב מלפרע מס בשביל זה. שאינו יכול לעכב שום מס בשביל שום טענה שבעולם". וזו נובע מתוך שהקהל נקרא מוחזקין, ואותו הדבר, בממשלה ובמוסדות המוניציפליים, כאמור.

טו

המס בתור חוב, ולמעלה מזה

ומנקודת השקפה הלכתית זו, שהממשלה והמוסדות המוניציפליים נקראים מוחזקין, הרי המס מובטח ומשוריין בנכסים וברכוש התושבים, והריהו כחוב גמור, שצריכים לשלמו, ולא עוד, אלא כחוב אשר נגבה ראשון מעל כל החובות, ורק אחרי שנגבה חוב המס, באים בחשבון לגבייה שאר בעלי חובות.

א) מקור הדבר, בתשובות מהר"ם ב"ב מרוטנבורג (ס' שס"ט) וז"ל: כך מנהג בכל הקהלות (דין תורה) שאין אדם יכול לפטור עצמו מן המס ביציאתו מן העיר, אחרי שנתחייב במס, וגם אם אין שם מנהג, נראה בעיני דין תורה, כששאל המלך המס, אפילו שערי דכדא משתעבדא למלך, והמלך אמר מאן דלא יהיב כרגא לשתעבד למאן דיהיב כרגא (ב"ב נ"ה) וכו'.

ב) וברשב"א בתשובותיו (סי' תתפ"ז), על דבר השאלה הנידונה: ראובן היה במאיורקי וחייב היה לשלם מס, והתפשר עם המלך, וחלה ומת, והקדיש סכום, והיורשין רוצים לתת את המס בנכוי הסכום שהקדיש, ופסק, דהדין, דקודם הם צריכים לתת את המס מכל הרכוש, ואח"כ לתת להקדש, שהרי המס הוא חוב כחוב גמור.

ג) ובמהר"ם מרוובורק (הובא בד"מ חו"מ ס' קס"ג) ובש"ע חו"מ (שם סעיף ג') איתא: דמי שהיה דר בעיר שנים רבות, ולא שאלו ממנו הקהל מס, אך שתקו, לא הוי מחילה, ויכולין עדיין לתבוע כל המס שעבר שנתחייב כבר.

ד) ומהריק"ש בחידושו (חו"מ ס' קס"ג) כותב וז"ל: "שהה בעיר י"ב חודש ולא תבעו ממנו מס, לא הוי מחילה, ולכשיתבעו ממנו יתן למפרע".

ה) וכתב הריטב"א בכתובות (ריש פרק הנושא) וז"ל: "שאם הסכימו ציבור עם אדם אחר שיפטרו אותו ממס, זמן קצוב כדי שיבא לדור אצלכם, או משום הנאה אחרת שעשה להם, אם מת בנתיים, חייבים יורשים לפרוע מס על אותם נכסים".

ו) ובצורה בולטת ביותר מפורש יוצא בתשובות מהרשד"ם (סימן ת"ד) בשאלה שנשאל, אם נתן חלק מרכושו במתנה והשאר ירש בנו, אם בנו אחראי בעד תשלום המס מן הרכוש. ואומר: "ולענ"ד, שהדין דין אמת, שכיון שנשאר נכסים ליורשים, הם הם החייבים לפרוע, שהיורשים במקום מורישם עומדים, וכמו שאם היה המוריש מפזר מעותיו ומאבדן זעיר שם, עליו היה מוטל לפרוע מה שהיה חייב לקהל, כן עתה וכו', וכיון שהנכסים שנתן חלק למקבלי המתנה, הם נקראים

משועבדים והנשאר ליורשים, הם נקראים בעלי חוב והקהל כבעלי חוב, וקיי"ל אין נפרעין ממשועבדים במקום שיש בני חורין" וכן שונה בתשובה (סי' תמ"ז), שמי שנשאר חייב צדקה לקהל ונפטר, שהאשה צריכה לשלם אפילו במקום כתובתה, כי מה שעשה הקהל הוא כבית דין הגדול, ואדעתא דהכי נכנסים להיות נכנעים לקהל ולשלם את החוב, יעו"ש.

ז) וכן בספר „משא מלך“ (ח"ד משפט ז') איתא, ראובן שמת והוא חייב במס ולא הניח מעות לשלם המס ולשלם לאשתו כתובתה, הקהל קודם, ומכל מקום ראוי שיקלו מן האלמנה, יעו"ש.

ח) וכדאי להוסיף דברי הרמ"א עד כמה שהמס נחשב בתור חוב, (בחור"מ קס"ג סעיף ג') דאם שמו המס על כל אחד מהם מה יתן והתחיל לגבות, מאותה השעה הוא על כל אחד כחוב, ואפילו העני אח"כ חייב ליתן מה שפסקו עליו, וכן אם היה עני והעשיר הולכין תמיד אחר זמן הגביה עכ"ל. בט"ז שם מוסיף, ולא דוקא התחילו לגבות, אלא דאורחא דמילתא כן הוא, שמתחילים לגבות מיד, אבל מן שעת השומא הוא כחוב גמור, וגם בעני והעשיר הולכין אחרי שעת השומא.

ט) ולכשתמצאו לומר, הרי החוב של המס עולה על מהות החוב הרגיל ומושגו לפי תפיסתו וחידושו של הר"ן בתשובותיו (סימן י"ד) על השאלה שנשאל, על ראובן שהיה דר בג'ירונדה, והיה חייב בחובות הקהל והיה לו בת מלאה והשיא ליהודה ממעות שנשא בקסטניון, ועשו הנשואין בג'ירונדה, ותבעו ליהודה, והשיב אעפ"י שלדין הגמרא, מי שנשוא בחברו מנה, ומלוה אין לו אלא מנה במעות או בעסק, ונתנו לראובן ואותן מעות או עסק ליתנייהו בעינייהו, אין למלוה על ראובן כלום, לפי שדעתי נוטה, דכל כי האי גוונא לא מקרי מוזק שעבודו של חברו, אפילו הכי להנהגת הקהלות אינו כן, שכבר נהגו הקהלות בגביית המסים, שמי שמעותיו מחויבים בחובות הקהל ונתנם לאחר, נכנס הזוכה תחת הבעלים הראשונים, וכל מנהגי העיר יש ללכת אחריהם, כמו שמבואר במקומות רבים בתלמוד, אפילו יהיה המנהג חולק עם דין הגמרא, כל שכן שזה המנהג, והטעם בזה שחיוב המסים, לא רמי אקרפתא דגברי כשאר חובות, שמה שאנו פוטרם הזוכה במטלטלים דלתנייהו בעינייהו משעבוד ראשון הוא, מפני שהחיוב מוטל על הראשון, ומינייה אפילו מגלימא דעל כתפיה, אבל זה השני, לא חל השעבוד עליו ונכסי הראשון אינו בעין שיהיו ערבים — לשעבודו, ולפיכך אין לו על השני כלום, אבל חיוב מסים מוטל על הממון, וכל שזכה השני בממון נכנס תחת הראשון ע"כ, יעו"ש.

חידוש זה שנתחדש בתורתו של הר"ן משקף לנו את תפיסתו על ערך המסים וחובות האזרח כלפיו. החידוש הוא, שאין כל אפשרות לשחרר את הרכוש והממון ממס, שכבר חל עליו אפילו אם בצורה זו או אחרת, עברו לרשות אחרת אם בתורת מתנה, ואם תורת נדוניה, מפני שהמס רובץ על הממון, איפה שהוא נמצא, והשני תחת הראשון. כאן בא הדבר לידי בטיי נמרץ יותר ממה שהדגיש המהורשד"ם בתשובותיו (ס' תמ"ז) שהבאנו. וראה ב„משא מלך“ (ח"ג דין ג' משפט ח'), ומכאן יסוד ומסד, לשיטת המסים ומהותם. ואם בקהלות הגולה שעליהן נאמרו כך, — במדינה הריבונית, על אחת כמה.

יוצא לנו בסיכום: א) שהמס רובץ על הנכסים של האזרחים כמו חוב,

ומשתלם ונגבה מבלי להתחשב גם אם עברו שנים מאז נתחייב בתשלום המס. (ב) שיש לו זכות קדימה בחובו ובגבייתו, אפילו בהעדפה מעל דברים חשובים, כמו הקדש וצדקה ואפילו כתובת אשה. (ג) שאין להפקיע את חוב המס, ע"י מתנת של חלק מהרכוש והנכס לאחר, או בצורה אחרת, כי המס רובץ על הממון, וצריכים לסלקו מתוך ממון זה, אפילו אם נכנס לרשות אחרים.

טז

שבועה או הצהרה וחומר חיוב תשלום המסים

לפי הנהגה שהיה מקדמת דנא בקהלות ובצבור בישראל בתפוצות, היה על כל משלם המס לסוגיו השונים, להצהיר בשבועה ובחרם על כמות הרווחים שלו ועל ערך השווי של הרכוש.

מקור דבר זה בתשובות הרשב"א, שהובא בב"י (ח"מ ס' קס"ג), וז"ל: „וכתב עוד בתשובה, שלפי מה שכתב הרמב"ם (בפ"ב ה"ב מהל' מלוה ולוה) על כל שיש לו ולא יתן לבעל חוב, מחרימין על המס שיפרע כל אחד, כפי מה שיש לו. ולפי מה שכתב, שתקנו הגאונים, שמשביעין אותו אם יש לו לפרוע לבעל חובו גם לענין מס, משביעין לכל אחד שיפרע כפי מה שיש לו, ואם אחד אומר לקהל איני רוצה לפרוע עמכם עפ"י החרם, כי אני מתיירא, שלא אוכל לעשות החשבון כדון, אבל תטילו עלי כמה שתרצו ואני אשלם, אם הקהל יש להם מנהג ידוע, או שקבלו עליהם בענין אחר, אין היחיד רשאי לברור לו דרך לעצמו“.

ואחריו החרה החזיק התה"ד בתשובתו (ס' שמ"ג) ע"ד חובת השבועה על כמות הנכסים, מהותם ושוויים, ומסכם בזה הלשון: לפי מה ששמע באשרי דמתניתין (בריש ב"מ) שיש לדיין לבאר ולסגור בפני כל צד רמאות, כשמשמיע בעלי הדין, וא"כ כל שכן בעניני מסים, רגילים אינשי למיעבד כמה טצדקי, כדי לפטור מהם ומקילים, לצדד היתירים, ואם ישבע בכללות אפסיר שיעשה כמה מיני טעויות ורמאות, לכן צריכים לפרש ולפרש בבאור יפה כל הנכסים, איכותם ומהותם כדפרישית, וכן נהגו בכל גבולינו, ע"כ, ובעל „באר עשק“ (בתשובה ג') מרחיק לכת, ואומר: ודין תורה, לברר נתינת המסים על פי השבועה וראה עוד בתשובות הרשד"ם (ח"ד סי' תמ"ד).

ובמדינתנו הונהג, שמוסרים הצהרות על הרווחים בקשר עם מס הכנסה, ועל ערך שווי הרכוש בקשר עם מס הרכוש, במקרה של העלמה, או השתמטות, הרי זה קשור בקנס ובפלילים.

ואזהרה חמורה על העלמת המסים מכל הסוגים, השתמשויות והתחמקויות והברחת המכס, מתבלטת מאד ע"י הפוסקים הראשונים והאחרונים, ונוסף לדברי הרמב"ם (בפ"ה ה"ב מהל' גזילה) שהבאנו לעיל, ע"ד הברחת המכס, שזה גזל ממש, אנו מוצאים בראשונים ואחרונים — כאמור — גם על שאר חיובי מסים.

הרא"ם בתשובותיו (ח"א סי' נ"ז) כותב וז"ל: אבל אלו החרמות שמחרימין הקהלות, בענין העולים והמסים ודומיהם, שיתנו על פי שיאמדו האומדים או שיפרעו עד זמן, כך הם חלים על כל מי שיעבר אותו החרם, מאחר שרוב טובי

העיר הסכימו באותו חרם, מפני שזה חיוב שחייב כל אחד ואחד, לתת כפי ממונו, ואם לאו, גזלן הוא, עכ"ל.

ודברים נמרצים על אזהרת חובת תשלום המסים, אנו מוצאים בספר „משא חיים“ מאת הגאון הספרדי, ר' חיים פאלאג'י ז"ל, הכותב בזה הלשון: „במה שהסכימו הרבנים וממוני הזמן וטובי העיר, בעונש המסרב שלא לפרוע מס, שהוא עובר הסכמה, ועבריינא יתקרי, ושהוא מובדל ומופרש, וכו', כי האיש הירא את דבר ה' ויראה לנפשו, לא יבא בעקיפין, לפקפק בענין פריעת המס לעבר על דין תורה“. וכן: „כל מי שבא לבטל את העריכה חטא הרבים תלוי בו“ (מערכת ג' סי' י"ז) ובמקום אחר בספרו (מערכת ח' סי' ט"ז) כותב בסיום התשובה, וז"ל: „כללו של דבר, האיש הירא את דבר ה', יזהר לפרוע מס שלו באמת ובתמים, ולא ינכה ממנו מאומה, כי הוא גזל גמור, וכל שכן שלא יבקש המצאות שלא לתת מס הקצוב, ולבטל מנהג הקדמונים שלא לעשות עריכה חלילה, גם לא יעשה אלמות שלא לפרוע המס וכו', שזה גזול את הרבים וכו', ונקרא לשון מס מלשון נחט כדונג, זכה הלא הוא מיסוס עוונותיו, לא זכה יהיה מסיס ממוני כפי הנהגתו במס, כי המס נחשב לנו לצדקה, שנאמר ושמתי פקודתך שלום, ונוגשיך צדקה“. עד כדי כך!

ו„במשא מלך“ (ח"ה, מאמר א', ד', מ"ו ע"ג) כותב: דמי שאינו רוצה לפרוע את המס, דמחפשין אחריו ומחרימין אותו וכו', כגברא דלא ציית דינא וכו', יעו"ש.

וכדי להשלים ולהבהיר את השקפת גדולי ההלכה בנידון המס והמכס נביא שתי תשובות הדנות על המכס: א) בתשובות המבי"ט (ח"א סי' רס"א) על השאלה שנשאל, אם מוכס יהודי מוסיף מדעתו על מין סחורה יותר מן החוק הקצוב, אם מותר להבריח ממנו גם אותו החוק הקצוב לו מאת המלך במין הסחורה ההיא או אחרת, והשיב: אם באיסור הוא מוסיף, מותר להבריח, בכדי להציל גזילתו, כפי השווי מה שגזול מחברה, ואסור לגזול ממנו בחזירתו אלא לפי הגזילה, ב) בתשב"ץ בשם המהרי"ק ז"ל, (ח"ד סי' י"ד) וז"ל: „נראה, שאפילו ידוע, שזה המוכס ישראל הוא מוסיף ליקח ביותר מחק המלך, שהרי הוא כגזול, אסור להבריח ממנו כפי מה שהוא חוק, דאטו מפני שהוא עושה שלא כדין לגזול, יגזלו בני אדם חוקו, הא הוי כהאי דאמרינן, היינו דאמרי אינשי, בתר גנבי גנוב וכו'.

הבאנו את השאלה בענין המכס, בכדי להראות, עד כמה שההלכה נוטה לזהירותית, שלא יקופח המכס אף במשהו. ועד כמה, עמדה ההלכה על איסור ההברחה בכל צורה שהיא, אפילו במקרה שהפקיד טעה בהערכה, ואם במדינת הגוים כך נאמר ונפסקו הדברים, במדינתנו, על אחת כמה וכמה, וכאן תשובה לאלה המלעזים על יהודים שומרי תורה בכלל, ובפרט העתונות החילונית, במקרה שנכשל אייפעם יהודי שומר תורה בעבירה של הברחת־מכס, ששמים את האחריות על כל יהדות התורה, ומוסיפים, כי טרם נספג לתוכם רוח המדינה, ולא היא! הנה הראנו דוגמאות רבות, עד כמה ההלכה נוגדת כל שמץ העלמה, או הברחה של מס ומכס, ויהי להפך, היא מגנה אותן בכל תוקף ובכל חומר הדין ומזהה אותן כגזול וכעבריינות פושעת, ומי שבאמת עובר עליהן, הרי הוא נכשל בסטייה מדרך התורה וההלכה מלבד חטאו הגדול למדינה עצמה.

הנחות, הקלות נכויים ופטורים ממס

כפי שהגדרנו למעלה, הרי המס נגבה רק לפי הערך של הרכוש, וכן לפי הרווחים בעבודה, במסחר ועשייה, והכל לפי כח היכולת של בן האדם, וכן לפי גודל רכושו. אמנם במקרים שונים ישנן הקלות והנחות, ואף פטורי־מס לגמרי. הקלות והנחות או פטורי מס לגמרי ישנן לפי ההלכה בשני סוגים: (א) ברכוש והממון, (ב) בכך אדם עצמו.

הסוג הראשון: מעות או רכוש המיועדים למצוה או לצדקה, וכן נכסים המוקדשים בתור הקדש לדברים מיוחדים, כגון: תלמודי־תורה, ושייבות, וכן בתי כנסיות, בתי מדרשות ומקואות טהרה.

מקור הדברים בב"י (ח"מ, סוף סימן קס"ג) המביא בשם הגהת מרדכי וז"ל: „מכאן נראה לי, דאין לקהל לתבוע מסים ממעות הקדש או צדקה“, והובא גם ברמ"א (ח"מ סי' קס"ג, סעיף ג').

ובתשובות הרא"ש (כלל י"ג סימן ו') וששאלת צבור שהטילו חרם, כל מי שבידו מעות שמתעסק בהם, הן משלו הן משל אחרים, שיתן כך וכך לקופה של צדקה, וראובן הקדיש מעות לתלמוד תורה ומתעסק בהם לצורך תורה, ואינו נהנה מהם לעצמו, אם חל החרם לתת מהם כמו משלו? תשובה: יראה לי כי מעות שהוקצו למצוה אינה בכלל אחרים כי דעת הקהל הוא על מעות של אחרים, שחייבין ליתן מס מהן, שהבעלים עצמן אם היו בידם, היו צריכים ליתן מס מהם, אבל מעות של מצוה אינן בכלל, כי פטורין מהם מן המס, ע"כ.

ובתשובת הר"ן (סי' ב') דן באופן מיוחד אם ממון המוקדש לעניי העיר, חייב לפרוע את המס כשאר ממון בני־העיר, ומסיק, דפטורים ממס, מתוך נמוק יסודי, שממון זה לא נתן לשאת ולהרויח ואין ראוי שיפרע ממנו מס, ומסיים וז"ל: „וכן נמי בהקדש עניים, ולא לחנם קראו להו הקדש, אלא דמשום שהקצו למצוה נאסרו לשאר מילי, ואין ראוי לחייבם במס, ודברים של טעם הם, מכל אלה הטעמים נקטו, דהקדש עניים פטורים ממס בלהבא, וכן עמא דבר בכל מקום, ולא ראיתי מקום שיפרעו נכסי הקדש עניים מס, כמו שאינם פורעים נכסי בית הכנסת ספר תורה, והכל אחד“, עי"ש.

ובתה"ד (סי' שמ"ב) כתב וז"ל: „ומהאי טעמא נראה שיש לנהוג, דכל מי אשר יתנדב ומקצה מעות למלאכת שמים, כגון תלמוד תורה, להשיא יתומים ולהחזיק עניים וכה"ג, ואפילו אם מרויחים בהם ברבית ומקיים הקרן, ואינו מוציא רק הריית, מ"מ פטור מן המס מהאי טעמא, שלא תהא מכשילן לעתיד, שימנעו מלהתנדב, יעו"ש. יוצא מזה איפא, שכל כספי ההקדשות, קרנות ומוסדות צדקה וחסד, ונכסי הקהלה והצבור פטורים מכל מס. וכן יש לפטור מכל מס ותשלומים, בניני בתי־הכנסת ומוסדות צבור שונים, כגון מס בנין, מים — ועוד. ואמנם הנהגו נכויים מיוחדים — ממס ההכנסה מהוצאות משלמי המסים לטובת צדקה וחסד, וכן למוסדות תורה ודת, אם כי שזקוקים לאישורי שחרורים מיוחדים ממשרד האוצר.

(ב) ספרים, אין נותנים מסים על ספרים, מקור ההלכה בתה"ד (סי' שמ"ב) „הובא ברמ"א (ח"מ סי' קס"ג) הדברים נאמרו על קבלת מס מאת סופרים שכתבו

ספרים שלא לקבל מהם, מטעם „שאם יתחייבו במס, נמצא מכשילן לעתיד לבא, שימנעו לשכור סופרים, ואיתא בפרק „מקום שנתגור“, ארשב"ל כ"ד תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תר"מ, שלא יתעשרו, שאם יתעשרו לא יכתבו, הא קמן דחיישי טובא דילמא ממנעי ולא כתבו להו", ע"כ.

ומאותו הטעם יש לפטור ממס כל השקעה שמשקיעים בקניית ספרים, בין מן הרכוש ובין מן הריזון, מכל איש ואפילו אדם פרטי, שיש לו אוצר ספרים, או שקונה ספרים, בכדי להקל עליו את למוד התורה והבנתה, מתוך עיון ולמוד בספרים. ועמנו, שהוא עם התורה והספר, בודאי שצריך לתקן תקנות בכדי לאפשר רכישת ספרים לכל יודע ספר, ולהקל על הדפסת ספרים, וכן להשתדל במכירת הספרים במחירים נוחים. ומתוך הטעם הזה יש לשחרר גם את המכס על נייר המיועד להדפסת ספרים, בכדי להשפיע על הוזלת מחיר הספרים.

הסוג השני הוא: א) אדם שאינו מרויח ובטל ממלאכה, ואין ידו משגת לשלם מס אפילו בסכום מינימלי, וכן מי שמרויח פחות מהמכסה שדברנו למעלה, וכן אם הוא מטופל במשפחה שעל זה ישנם נכויים מיוחדים ממס ההכנסה, ומי שהוא נזקק לעזרה סוציאלית, שפטור לגמרי מכל תשלומי מס וחויב.

המקור לבטל ממלאכתו, ומבוטל מכל עבודה הוא, בב"ב (ד' נ"ה ע"א) א"ר אשי, פרדכת מסייע מתא, וה"מ דאצילתיה מתא, אבל אנדיסקא סייעתא דשמיא היא, וראה ברשב"ם שם, ממונין של מלך הרגילין לגבות מכל בית ובית מחלו לו, מפני שהוא מבוטל יעו"ש, ודבר זה מסתבר מאליו מאחר שאין ממה לגבות, אם לא מרויח.

ב) בתוך סוג זה נכנס גם פטור המס למעמד הרוחני — התורני של האומה, כגון תלמידי חכמים, שתורתם אומנתם, באיזה צורה שהיא.

המקור לזה בגמרא (בב"ב ד' ז' ע"ב וח' ע"א) ר' יהודה נשיאה, רמא דשורא ארבנן, (רש"י: הטיל יציאת חומת העיר על החכמים, כמו על שאר בני אדם) אמר ר"ל, רבנן לא צריכי נטירותא, וכו', ר"נ בר חסדא, רמא כרגא ארבנן, א"ל ר"נ בר יצחק, עברת אדאורייתא, ואדנביא ואדכתובי. אדאורייתא, דכתיב אף חובב עמים, כל קדושו בידך, אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע, אפילו בשעה שאתה מחבב עמים, כל קדושו יהיו בידך, והם תכו לרגליך, תני ר' יוסף, אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר, וממדינה למדינה, ללמוד תורה. אדנביאי, דכתיב גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם, ויחלו מעט ממשא מלך ושרים, אמר עולא פסוק זה בלשון ארמית נאמר, אי תנו כולהו עתה — אקבצם, ואם מעט מהם, יחלו ממשא מלך ושרים. אדכתובי, דכתיב, מנדה בלו והלך, לא שליט למרמי עליהם, וא"ר יהודה, מנדה זו מנת המלך, בלו זו כסף גולגלתא, והלך זו ארנונא, ולהלך שם בגמרא, בההוא דמי כלילא דשדי אטבריא, אתו לקמיה דרבי, ואמרו ליה; ליתבו רבנן בהדן, אמר להו לא, וכן בגמרא נדרים (ס"ב ע"ב) אמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למימר, לא יהיבנא אכרגא, דכתיב מנדה בלו והלך לא שליט למרמא עליהם, וא"ר יהודה מנדה זו מנת המלך וכו'.

מכל זה משמע, שתלמידי חכמים, פטורים ממסים והיטלים שונים, וכן הובא להלכה בשני מקומות בשו"ע (ביו"ד סי' סע"ף א') ובחור"מ (סימן קס"ג סע"ף ד') וכן ברמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"ו ה"י). והרמ"ה (בב"ב ד' הנ"ל) מוסיף, שאפילו

היה הת"ח בעל ממון, לא יתחייב בשום מס, ומביא בשם הר"י הלוי, שהורה לאיש, שהיו לו גנות ופרדסים במקום אחד, והיה חייב עבורם אלפי זהובים, ופטר אותו ממס מפני שהיה תלמיד חכם, כמו שפטרה התורה מחצית השקל מן הכהנים יעו"ש, והובא בטור חו"מ (ס' קס"ג).

הראשונים והאחרונים, מתלבטים בהגדרה של מדת הרמה הרוחנית של בן האדם הראוי לשחרור המסים, מי נקרא ת"ח, והאם בכלל יש מדה כזאת של תלמיד חכם בימינו. בגמרא הנ"ל בב"ב, אמנם נאמרה המלה „רבנן“, רבנן לא צריכו — נטירותא“ או „ליתבו רבנן בהדן“, סתם, בלי לפרש דרגתם ומעמדם הרוחניים. אולם הרמב"ן והנמוקי"י (שם) מביאים בשם הר"י מיגש, שכ' בשם רבו הר"ף, שלא נאמרו דברים הללו אלא על תלמיד חכם שתורתו אומנתו, וכן מביא הטור ביו"ד (ס' רמ"ג) בשם אביו הרא"ש, וכן בחו"מ (ס' רס"ג) בשם הר"י הלוי, דדוקא ת"ח שתורתו אומנתו, אבל אם אין תורתו אומנתו חייבים, אולם הוא מוסיף בשם הרא"ש, שמינה, אם יש לו מעט אומנות, או מעט משא ומתן להתפרנס בו כדי חייה, ולא להתעשר, ובכל שעה שהוא פנוי מעסקיו חוזר על דברי תורה ולומד תדיר, מקרי תורתו אומנתו, וכן כותב הרמ"ה בחידושו, (שם) שה"מ בתלמידי חכמים העוסקים בתורה תדיר, כפי יכלת כל אחד ואחד ומקיימין מצוות, והגית בו יומם ולילה כפי כחן. והתה"ד (בסימנים שמ"א ושמ"ב) מרחיק לכת, וכותב „אע"ג דאפשר לומר, שאין עתה בדורותינו, שיש לו תורת ת"ח גמור, וכן ראיתי הועתק בסיגנון זה מספר אגודה, אמנם נוכל לומר דהיינו לענין זה שהיה רוצה למיעבד דינא לנפשיה, או לקנוס המבייש אותו בליטרא זהב. שהוא רוצה להוציא מאחרים, וכה"ג ליכא בדורותינו, דקים לן בגויה שיהיה לו תורת ת"ח לענין זה, אבל למירמא כרגא עליה, ולאפוקי מיניה, אפשר לא דייקנן ביה כולי האי, אם הוא מוחזק בידן לת"ח. ולהלן (בס' שמ"ב) ממש"ך: „ונראה דלאו דוקא רק הנסמך לישב בראש ולדון ולהורות, שהוא פטור, אלא כל ת"ח בדורו, שיודע לישא וליתן כשורה בד"ת ומבין מדעתו ברוב מקומות בתלמוד ובפירושו, ומביא בשם פסקי הגאונים, אם תורתו אומנתו כדפי' האשרי, אפילו לא נסמך לישב בראש לדון ולהורות, פטור הוא מכל מסים ותשחורת. וראיה לדבר קצת, דהאי קרא דאורייתא דמיניה יליף דת"ח פטור, כתיב ביה אף חובב עמים וכו', והם תכו לרגליך, ותני ר' יוסף אלו ת"ח, שמכתמים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה, כדי לישא וליתן בכבודו של מקום, והן הן התלמידים ההולכים משיבה לשיבה, דמי שהוא נסמך לישב בראש לא רגילות היא, שיכתת רגליו מעיר לעיר“. וראה בתוס' שם (בב"ב ד' ח' ע"א) ד"ה לא שליט, וז"ל: „לפי שהיו עסוקים במלאכת שמים בבנין בית המקדש, ה"נ אין להטיל מס על לומדי תורה“, ע"כ. וכן ראה בהרשד"ם (ס' שס"א) האומר וז"ל: „שהוכחנו מן הסברא, מן התלמוד ולשון הרא"ש, שכל ת"ח העוסק בתורה ואין לו אומנות אחרת, כלומר, שתורתו קבע ועסקו ארעי, שפטור מכל מיני מסים, אפילו מזה אליבא דכ"ע, גם הוכחנו דאין צריך שיהיה בעל הוראה בדורו, אלא שכל בן תורה, שרוב עסקו בתורה ואינו מתבטל ממנה אלא לבקשת ההכרחי, אעפ"י שלא יהיה בעל הוראה פטור, וכו', יעו"ש.

וכן דעת המהרי"ט בתשובותיו (ס' נ"ט) וז"ל: ולענין גדר תלמיד חכם לא כל המקומות שוין, אבל לענין פטור המסים, אין הדבר תלוי בחכם בעל הוראה,

ולא במי שהוא פרנס על הצבור, אלא כל תלמיד ותיק שקורא ושונה ומשמש ת"ח, ויש לו לב להשכיל ולדרוש ולחקור ולבו על למודו, ומתיישב בתלמודו, אסור ליקח ממנו שום מס ופרעון משא מלך ושרים.

וכן דנו בזה, המהוראלנ"ח (ס' ר"נ) ומהר"מ אלשקר (סי' י"ט), מהר"ש הלוי (ס' ר"נ) ומהריט"ץ (ס' ע"ה) והתשב"ץ (ח"א ס' קמ"ג), וח"ג סי' קנ"ג) (ודעתו דבעינו שיהיה בעל הוראה), "כנסת יחזקאל" חו"מ (ס' צ"ה) הרשב"ש (סימן תי"ב) וב"ראשון לציון" לבעל "אור החיים" (יר"ד ס' רמ"ג), ב"משא מלך" (ח"ד דין א' ב' וג') וראה ב"משא חיים" (מערכת מסים סימן ת') שהאריך מאד בזה, וכן ראה בס' "דרכי נועם" (סי' נ"ה—נ"ז) שיוצא חוצץ ביסוד ההלכה ובמאמרים נלהבים, לפטור לת"ח ולעוסקים בתורה תדיר מכל מסים, ארנונות והיטלים שונים, וליראת האריכות אין אנו מצטטים את ראשי דבריו.

נמצא, שנזכרים בקשר למסים שלשה סוגי תלמידי חכמים, א) תלמיד חכם בעל היראה מובהק, ב) סוג ממוצע שיהיה עכ"פ ת"ח גדול בתורה, אף שאינו בעל הוראה, ג) אפילו אינו תלמיד חכם, אלא בקי בתורה ותלמידים הלומדים עם רבם. ולפי ההלכה, הרי הסכימו רובם ככולם מגדולי ישראל, לפטור את כל שלשת הסוגים הללו, מכל מס וארנוניות. וראה בספר "כתר תורה" למהר"ש די אבילה המוקדש כולו לפטור ת"ח ממסים יע"ש. אלא שענין זה צ"ע למעשה. שכן אם נקח בחשבון את פטורי תלמידי חכמים ולומדי התורה לכל סוגיהם הנ"ל מתשלומי מסים לפי ההלכה, הרי תלקה בזה קופת האוצר הממלכתי שלנו, שזכינו לו במדינתנו בעזרת אלקי ציון, והרי זה ישפיע כושר הפעולה של המדינה הזקוקה לכסף מכביר, לשם קיומה והתפתחותה. ואמנם זוהי נקודה רגישה מאד, שהרי הדין שלפנינו בהיר וברור, ובאופן כזה יהיו פטורים ממס כל הרבנים המשמשים בקודש בארץ הזאת, שזמניהם ועתותיהם נתונים רק לתורה ולתעודה, ואם נוסיף עליהם, גם שאר האנשים המשרתים בקודש, כגון השוחטים, החזונים והשמשים, שגם על סוג זה דברו הראשונים והאחרונים, וישנן דעות לפטור גם אותם מתשלומי מסים, (ראה בתה"ד ס' שמ"ב, וברמ"א חו"מ ס' קס"ג סעיף ה'), באופן כזה מספרם יגיע למאות ולאפים, ורב הנזק שינזק אוצרנו הכספי.

אולם לדעתי, גם לפי ההלכה, יש לחייב את הרבנים ויתר המשמשים בקודש בתשלום המסים מהטעמים דלקמן:

א) בשיטה מקובצת (בכ"ב ד' ח' ע"א) מביא שמצא בשם הרמב"ן, דהחכמים הלומדים עם התלמידים בשכר, אין מן הדין לפוטרם מן המס, דכיון דבשכר הם לומדים.

ולפי"ז יוצא, שהרבנים, ראשי הישיבות ועוד, המקבלים את משכורתיהם לדרגותיהם בתור שכר בטלה, לפי המבואר במס' (נדרים ד' ל"ז ע"א, וראה בהר"ן שם) הרי מן הראוי שישלמו את המס הראוי (*).

(* נראה, לפ"מ שהביא לעיל הרהמ"ה שליט"א שמושג ת"ח שתורתו אומנתו הוא גם כשיש לו קצת אומנות או מו"מ כדי פרנסתו, הרי ודאי שגם ת"ח המקבל שכר בטלה ועוסק בתורה לא גרע מזה.

ב) ישנם מסיים, שגם תלמידי החכמים חייבים בהם, מצד דינא דגמרא, כגון האי דב"ב (ד' ח' ע"א), הכל לכריא פתיא, אפילו מדרבנן, וברש"י שם, ד"ה לכריא פתיא, "חפירת בור לשתיית מים", אפילו מדרבנן. "שהכל צריכים למים", ולפי' התוס' שם, ד"ה כריא פתיא בשם ר"ה, "להסיר גבשושית מרחוב העיר" והובא זה להלכה ברמב"ם (פ"ו ה"ו משכנים) הסובר, כפי' הר"ה, באומרו: "אבל לתקון הדרכים והרחובות אפילו מן החכמים". ובש"ע יו"ד (ס' רמ"ג סעיף ב') הדגיש המחבר בלשון זו: "אם דבר שצריך להייראדם, כגון: הארות מים וכיוצא בהם, חייבים לתת חלקם". אנו רואים שהמחבר פירש כרש"י, לכריא פתיא, זה ענין של מים, ומרבה עוד דברים דומים שיש בהם חיי נפש, שתלמיד החכם צריך לשלם מס ולהשתתף בהוצאותיהם, לפי טעמו ונמוקו של המהר"ם אלשיך (ס' נ"ב) "מפני שנהנים מהם". וכן אנו מוצאים בפוסקים שישנם עוד דברים, שת"ח חייבים בהם במסים, ולדוגמא ראה בתשובות מהרי"ט (סי' נ"ט) וז"ל: ומ"מ אני רואה שכבר נהגו ליקח מהת"ח כרגא דמלכא וארנונא המוטלת על הבתים. ובער"ב צפת תוב"ב בהיותה עומדת על תלה וכו' והחרימו לבלתי קחת מס מהת"ח, והיו מניחים הת"ח ליקח מהם כרגא וארנונא המוטלת על הבתים" יעו"ש.

ומכיון שבתוך מערכת-המסים הכללית נבלעים גם אותם הסוגים של תשלומי מס, שתלמידי החכמים חייבים בהם, ואי-אפשר להפרידם בדיוק אין להם להפטר מהמסים. ונוסף לכל זה כדאי לציין את דברי הרמ"א (יו"ד ס' רמ"ג סעיף ג') המסיק בסוף דבריו, בזה"ל: וה"מ יש מקומות שנהגו לפטור ת"ח ממס, ויש מקומות שנהגו שלא לפטורן" (בשם תה"ד סי' שמ"ב). א"כ לפי זה, כל הענין של פטור מס בת"ח, במנהגא תליא מלתא, וכגון מן דין, יש לקיים את המנהג, לקבל מס מרבנים, ראשי ישיבות ות"ח המקבלים את משכורתיהם, כפי הדרגות הראויות.

אולם יש לעמוד על פטורי מס ונכויים ממס הכנסה, בשני סוגים הבאים: א) אנשי הכולל, ו"א: אברכים נשואים, המקדישים את כל חייהם ללמוד התורה ומתרכזים כליל, בדי' אמות של הלכה, ואינם מקבלים משכורות קבועות ושלמות, אלא תמיכות, שלא מספיקות למחיית משפחותיהם אלא בקושי. עליהם בודאי לא חלה חובת תשלום מסים, כדין תלמידי חכמים, וצריכים להיות פטורים מלהגיש הצהרות, ולהזקק למעריכי הערכות. כמו שלא חל החרם של תשלומי מס על ת"ח כמבואר במהר"ם אלשיך (סי' י"ט) יעו"ש.

ב) ומהאי טעמא יש להתחשב מאד עם בני-הישיבה, הבחורים לומדי התורה בקביעות, ונצמדים באהלי תורה. ולא מדובר כאן בענין תשלום מס מהם, באופן ישיר, שהרי הם מקבלים רק אוכל ותמיכה קטנה ודלה, אלא יש כאן שאלת נכוי מהחורים שלהם ממס הכנסה, אחרי שהם מחזיקים את בניהם הבחורים בהוצאותיהם, שהן בעד למוד התורה ממש, בכדי שיגדלו לתלמידי חכמים, ומן הדין מגיע להם

ומש"נ בשט"מ בשם הרמב"ן צריך להתפרש בע"כ כשנוטלים שכר עבור הלימוד עצמו, וכפי שמורה לשונו, "הלומדים עם התלמידים בשכר", ובגונא שזה מותר כגון שכר פיסוק טעמים או שכר שימור, כמבואר בנדרים (ל"ו).

ה ע ו ר ר

הנחה כזאת. לפי המקור שהבאנו לעיל, מב"ב (ד' ח') על „והם תוכו לרגליך“, אלו תלמידי חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד, ולפי דברי התוס' שם : „ה"נ אין להטיל מס על לומדי תורה“, ז"א : דכאן הכוונה על לומדי תורה שמכתתין רגליהם למקומות למוד התורה. ועל שני הסוגים הללו מתכוון בתשרי מהרי"ק בטור יו"ד (סי' רמ"ג) וז"ל : „נראה שגם התלמידים פטורים מן המס ואינם בכלל חרם יעו"ש. ויפה העיר ידידי הרה"ג כמהר"א וולדינברג בספרו „ציץ אליעזר“ (ח"ש סימן כ"ה) על דברי רבא בגמרא נדרים (ד' ס"ב ע"ב) שהבאנו לעיל, שרי ליה לצורבא מרבנן מימר לא יהיבנא אכרגא וכו', כי צורבא מרבנן, היינו פחות מרבנן, כמו שמפרש רש"י בתענית (ד' ד' ע"א) דצורבא מרבנן הוא בחור חריף יעו"ש, ועל אלה הלים פטורי מסים ונכויים, מפני שלא מקבלים משכורות. ומכאן שאנשי־הכולל פטורים לגמרי מן המסים, והורי תלמידי הישיבות צריכים להנות מזכות של נכוי עבור בניהם הלומדים בישיבות כמו שנהוג לנכות מכל בן עד גיל של עשרים שנה לפי חוק המסים, כן צריכים להמשיך נכוי זה במשך למודו בישיבה, (ויש איפא להתריע שעד עכשו טרם סודר דבר זה, והורי תלמידי הישיבות לא הגיעו לכדי זכות כזאת, שהגיעו ההורים אשר בניהם לומדים במכללה או בבית ספר טכני גבוה, שמקבלים נכוי במס הכנסה לבניהם עד גיל של עשרים וארבע שנים, כפי החוק, ולא תהא כהנית כפונדקאית ? אתמהא !)

והנה תורתם וכבודם של הרבנים, תלמידי החכמים, ולומדי תורה מובהקים השקועים בתורה במקומם מונח, עם הנחתנו שחייבים במסים, אם מקבלים משכורות ומתפרנסין שלא בצער. אולם ודאי שלא אבדו את זכותיהם היסודיות המגיעות להם בתור נושאי דגל התורה, לפיכך, יש להתיחס עם השכבה הזאת ביחס הראוי, בקשר לרמת חייהם ועמדתם בקהל ובצבוריות, ולדעתי, מגיע להם הזכות להנחה ונכויים ממס הכנסה בשלשת הדברים הבאים :

(א) זכות הייצוג, ז"א : נכוי ממס ההרווחה וההכנסה של ההוצאות המשוערות לייצוג בתור אנשי מעמד רוחני תורני, ומבחינת עמדתו הצבורית־חברתית, כגון : הוצאות נסיעות משוערות, קבלות פנים, הארכת אורחים, סדורים שונים הקשורים עם תפקידם, וגם הוצאות לשם תלבושת הראויה לתלמידי חכמים כמו שמצינו : „ר' יוחנן קרי למאניה מכבדותיה“, וכדברי הרמב"ם ההלכות דעות (פ"ה ה"ט), מלבד תלמיד חכם, מלבד נאה ונקי" וכו'. אלה ההוצאות המתהוות באופן מיוחד לשכבה רבנית ובעלי כהונה רוחנית־תורנית.

(ב) ספרים : יש לנכות ממס הכנסה כל סכומים שהם, שהם מוציאים לקניית ספרים. יש לזכור שספר רב, לראש ישיבה וללומד בתורה בכלל, משמש להם בתור כלי אובנות ממש. ואף שישנן ספריות תורניות במדינה, שיכולים להעזר בוג', ואף לקבל ספרים בהשאלה. אבל זה גורם לביטול זמן ולטרדות, ולא כל הספרים הנחוצים יש למצוא. וצריכים לתת אפשרות לכל רב, ת"ח והוגה בתורה, לרכוש את הספרים לעצמם, כדי להשתמש בהם לצרכם יום יום, והרי זה דומה ממש כפי דברי המהר"ם ב"ר ברוך מרוטנבורג בתשובתו (בסי' תקמ"א שהבאנו לעיל) לענין כלים לעיבוד האדמה, באומרו : „והלא אדם קונה לעצמו כלי תשמיש, ע"מ למצוא פרנסתו כגון העול והמזרה והקנקן למחרשה, וכל כלי העגלה, תיבות ותיבות בתוך הבית, ומצפה למצא — — — על ידיהן שום פרנסה, כלום מטילים עליהם מתנות ?

וכדאי לצטט דברי אחד הגדולים ע"ד תועלת הספרים ר' יצחק קינפנטון הנודע בכנוי הגאון מקשטיליה, הכותב בקונטרסו „דרכי הגמרא“ (וילנה תרנ"ד) (עמוד כ"ו) וז"ל: „אין חכמת אדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעין. ולכן ימכור אדם כל מה שיש לו ויקנה ספרים, כי ד"מ, מי שאין לו ספרי הגמרא, א"א להיות בקי וכן כך מי שאין לו ספרי הרפואה, לא יוכל להיות לו בקי בה, וכמו כן, מי שאין לו ספר ההגיון או החכמה, לא יהיה חכם בה. ולזה אמרו ז"ל, מרבה ספרים מרבה חכמה. ופרש"י ז"ל, על וקנה לך חבר י"א חבר ממש, ויש אומרים: ספרים, כי הספר חבר טוב, והקורא בספרים שאולים הוא בכלל, והיו הייך תלואים לך מנגד עכ"ל, עד כדי כך! נמצא לפי האמור שהספרים הם דברים חיוניים בשביל הרבנים גדולי התורה וכו'. וא"כ אפוא צריכים הם להנות מזכות הזאת. וביחוד אחרי שהנחנו לעיל לפי המקורות ההלכה, שעל ספרים לא צריך להיות חל לגמרי ענין של מס, מתוך מגמה להגדיל תורה ולאדירה.

ואמנם, גם כאן מעניק חוק־המסים לפי הוראה פנימית, הנחה והקלה בכנוי למס להוצאות על ספרים, אולם ישנן אילו מגרעות בהוראה זו: א) היא קובעת מכסה זעומה מאד, רק בכוי של שלשה אחוז, ובתנאי שהסכום המקסימלי המנוכה ממס לא יעלה על מאה וחמשים ל"י לשנה, ב) זוכים בהנחה זו רק בעלי מקצוע, כגון מורים, פרופיסורים, מרצים, אנשי מדע, הזקוקים לספרים למקצועם — ולא הוגדר, אם גם רב, ת"ח, הזקוקים ביותר לספרים זוכים גם בהנחה זו. ונשאלת השאלה בכל החריפות, למה הרבנים וכו', לא נחשבים לבעלי מקצוע מיוחדים, הזקוקים לספרים באופן חיוני, ולזכות בנכויים ראויים לשמם? (מה שהודקף רב אחד או שנים, שזכו לקבל נכוי במכסות סכום מסויים, זה מראה על הכלל כולו, שאינו בכלל בזה) ושוב נשאלת השאלה: „ולא תהא כהנית כפונדקאית? ג) הוראה זו לא פותרת את השאלה בכלום, ובפרט כהיום הזה שמחירי הספרים גבוהים מאד, ביחוד ספרי קודש, והלכה, ובפרט ספרי שאלות ותשובות שהם יקרי המציאות, שרכישתם עולה לסכומים גדולים. באופן שהנחה בת שלשה אחוזים בכנוי המס, אפילו אם יתקבלו, היא כאין וכאפס, והממשלה צריכה להתחשב בזה, למען לתת אפשרות של רכישת ספרים לשכבה התורנית, להפרות את ידיעת התורה, ולפתח את למוד התורה והעמקתה — כי עם התורה אנחנו, וזה נהיה תמיד ולנצח נצחים. ג) יש גם לדעתי, לשחרר מתשלום מס רבנים וראשי ישיבה מהדירה שלהם. בית הרב, כמקובל, משמש גם — לשם שרות למען הצבור היוצא ונכנס בו. וכבר הוזכרה נקודת ההשקפה ההלכתית, בדבררים שיש בהם צרכי רבים והמיועדים לצרכי הכלל, בין אדם למקום, ובין בין אדם לחבירו, פטורים ממס, והרי אין לך דבר העומד לשרות הצבור כבית הרב בכל המובנים, וכפי הדין וההלכה שקבענו לעיל בית זה צריך להיות פטור ממס.

ד) ועלי להעיר ולהוסיף, שבתוקף הזכיות הללו, להנחות והקלות ונכויים שפרטנו, הרי שיש להם גם זכות, להיות מוחזקים ולהיות תובעים ולא נתבעים, לפי מה שקבענו לעיל שבדרך כלל הקהל או הממשלה נקראים מוחזקים ותובעים, כאן מאחר שתלמידי חכמים בעיקר הדין הירצריכים להיות פטורים מכל מס, אלא לפי האמור, הם חייבים במסים מסיבות מסוימות, עכ"פ אין לגבות מהם מקודם את ההפרש היוצא מתוך זכיותיהם ולהשאיר להם רק זכות ערעור, אלא אדרבא — למשרד הגביה

עליו לנמק את התביעה. ויסוד דבר זה בתה"ד (ס' שמ"א) בשם מור"ם הכותב וז"ל: „אמנם אם תצא מחלוקת ותפול ספק בין קהל ויחיד ואותו יחיד רוצה לפטור, משום דת"ח ותורתו אומנתו, נראה דאפילו בעניני מסים לא חשבו רבים מחזקים לגביה, לא מכח דין תורה ולא מטעם מנהג קהלות, עי"ש, וראה עוד בס' „דרכי נועם“ (סימן נ"ה) וז"ל: „עוד כתבו הפוסקים, דאע"ג דאמרי' יחיד המדין עם הצבור ובאים להוציא ממנו ממון, הרבים נקראים מחזקים, ויכולים לומר קים לך, אפילו להוציא ממון, מ"מ בנידון כי הכא, שבאין להוציא מיד ת"ח וכו', אין הצבור יכולין לומר קים לך, כיון שיש בדבר ספק איסור, דעבר אתורה, נביאי וכתיבי, לא מצי למימר קים לך במילי דאיסור, וידם על העליונה יעו"ש, וכאן צריכים בהחלט לעמוד על הזכיית הללו לכבוד התורה ונושאי דגלה, וזאת לתשומת לב הרבנות הראשית לישראל ומשרד הדתות.

ג) הנכחי מילדים: כפי הנהוג וכפי שמוגדר בחוקי־המסים, הרי מנכים ממש הכנסה אחוים ירועים, לאשה ולכל ילד וילד של המשפחה, וגם נהוג זה יש לו שורש בהלכה, ראה בספר, „פחד יצחק“ (ערך מס) שמביא בשם ספר „משא מלך“, דמי שיש לו שנים עשרה ילדים, פטור לגמרי מן המסים, ואמנם, גם לפי חוק המסים שלנו פטורה מתשלום מס הכנסה משפחה בת י"ב ילדים אם מרויח עד שלש מאות וחמישים ל"י בערך. וליכא מידי שלא דובר ע"ז בהלכה, ושלא נקבעה מדת הצדק המדוקדקת.

*

נסינו במאמר זה, להקיף ולמצות עד כמה שאפשר, את החומר התורני־ההלכתי, הנוגע למערכת המסים בהשתלשלותה בדברי ימינו ועד היום הזה במדינת ישראל. מגמתנו ומטרתנו היתה להראות על האפשרות של השתתה על מקורות הלכה את מערכת חיינו המדיניים. וגם ענף חשוב זה, כמערכת המסים, אשר עליה נשענת המדינה, מעובד ומצוין ופרטיו במקורות ההלכה וליכא מידי דלא רמיזא באורייתא, בכתב ובעל פה ביחד. אמנם, פרק זה עדיין משמש קרקע בתולה ושטח בלתי־מעובד, רב עוד החומר החבוי במעמקי התורה וההלכה, הזקוק לגלוי ולחישוף, והוא טרם גדלה מתוך המקורות ומעיינות התורה. ככל הלכה מההלכות התורה אף הלכה זו „ארוכה מארץ מדה“. רק קצת מן העבודה הזאת נעשתה על ידינו, ועוד נשוב ברצות ה' לשנות פרשה זו בהרחבה, ועוד חזון למועד.